

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
YEREVAN STATE UNIVERSITY

ԲԱՆԲԵՐ ԵՐԵՎԱՆԻ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ, ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ВЕСТНИК ЕРЕВАНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ, ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF YEREVAN UNIVERSITY
INTERNATIONAL RELATIONS, POLITICAL SCIENCE

ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ
ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ
SOCIAL SCIENCES

№ 2 (38)

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԳՈՒԹՅՈՒՆ
ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕРЕВАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
YEREVAN STATE UNIVERSITY PRESS

ԵՐԵՎԱՆ - 2022

«Բանբեր Երևանի համալսարանի. Միջազգային հարաբերություններ, Քաղաքագիտություն» հանդեսը լույս է տեսնում տարեկան երեք անգամ: Հրատարակվում է 2010 թվականից: Իրավահաջորդն է 1967-2009 թթ. հրատարակված «Բանբեր Երևանի համալսարանի» հանդեսի:

Журнал «Вестник Ереванского университета. Международные отношения, Политология». Выходит три раза в год. Издаётся с 2010 года. Правопреемник издававшегося в 1967-2009 гг. журнала «Вестник Ереванского университета».

Three issues of “Journal of Yerevan University. International Relations, Political Science” are published annually. The journal has been published since 2010. It is the successor of “Journal of Yerevan University” published in 1967-2009.

Խմբագրական խորհուրդ.

Գլխավոր խմբագիր՝ **Պետրոսյան Գեղամ** (պ.գ.դ., պրոֆ.)

Ազգյան Վահագն (պ.գ.թ., դոց.), **Ալեքսանյան Աշոտ** (ք.գ.դ., պրոֆ., պատ. քարտուղար), **Ավագյան Արսեն** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Բայբուրդյան Վահան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Գալստյան Խաչիկ** (ք.գ.դ., պրոֆ.), **Ենգոյան Աշոտ** (ք.գ.դ., պրոֆ.), **Լեպեխին Վլադիմիր** (պ.գ.թ., Մոսկվա), **Մանուկյան Ժակ** (պ.գ.թ., դոց.), **Մարգարով Ալեքսանդր** (ք.գ.դ., պրոֆ.), **Պետրոսյան Վահրամ** (պ.գ.թ., դոց.), **Սաֆարյան Արամ** (պ.գ.թ., դոց.), **Սիլան Նիկոլայ** (պ.գ.թ., Մոսկվա), **Սիմոնյան Արամ** (պ.գ.դ., պրոֆ., ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ), **Քեռյան Գարիկ** (ք.գ.դ., պրոֆ.)

Редакционная коллегия:

Главный редактор: **Петросян Гегам** (д.ист.н., проф.)

Աვაгյան Արսեն (д.ист.н., проф.), **Աглиян Ваагн** (к.ист.н., доц.), **Алексян Ашот** (д.пол.н., проф.б.отв. секретарь), **Байбурдян Ваан** (д.ист.н., проф.), **Галстян Хачик** (д.пол.н., проф.), **Енгоян Ашот** (д.пол.н., проф.), **Керян Гарик** (д.пол.н., проф.), **Лепехин Владимир** (к.фил.н., Москва), **Манукян Жак** (к.ист.н., доц.), **Маркаров Александр** (д.пол.н., проф.), **Петросян Ваграм** (к.ист.н., доц.), **Сафарян Арам** (к.ист.н., доц.), **Силаев Николай** (к.ист.н., Москва), **Симонян Арам** (д.ист.н., проф., член.кор. НАН РА)

Editorial Board:

Editor-in-chief: **Petrosyan Gegham** (Sc. D. in History, Professor)

Aglyan Vahagn (PhD in History, Associate Professor), **Aleksanyan Ashot** (Sc. D. in Political Science, Professor, Executive Secretary), **Avagyan Arsen** (Sc. D. in History, Professor), **Bayburdyan Vahan** (Sc. D. in History, Professor), **Engoyan Ashot** (Sc. D. in Political Science, Professor), **Galstyan Khachik** (Sc. D. in Political Science, Professor), **Keryan Garik** (Sc. D. in Political Science, Professor), **Lepekhin Vladimir** (PhD in Philosophy, Moscow), **Manukyan Jak** (PhD in History, Associate Professor), **Markarov Alexander** (Sc. D. in Political Science, Professor), **Petrosyan Vahram** (PhD in History, Associate Professor), **Safaryan Aram** (PhD in History, Associate Professor), **Silaev Nikolay** (PhD in History, Moscow), **Simonyan Aram** (Sc. D. in History, Professor, NAS RA Corresponding Member)

**ՔԱՌՅԱԿ ՄԻՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇԱՀԵՐԻ ԲԱԽՈՒՄԸ
ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍՈՒՄ
(Հայաստանը Կոստանդնուպոլսի խորհրդաժողովի նախօրեին,
1918 թ. մարտ - հունիս)**

ԳԵՂԱՄ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Անդրկովկասը շարունակում էր մնալ Քառյակ միության պետությունների՝ ուժերի աշխարհաքաղաքական նոր վերադասավորումների, սուր հակասությունների, ռազմաքաղաքական ու տնտեսական շահերի բախումների կիզակետում: Հողվածում առանձնահատուկ ուշադրության է արժանացել այն հանգամանքը, որ Առաջին աշխարհամարտի տարիներին՝ Քառյակ միության պետությունների մոտալուտ պարտության շեմին, նորանկախ Հայաստանի Հանրապետությունը հայտնվել էր քաղաքական ու տնտեսական խորը ճգնաժամում՝ շարունակելով մնալ օսմանյան Թուրքիայի ռազմաքաղաքական մարտավարության և դիվանագիտական փակուղիների բարդագույն հորձանուտում:

Բանալի բառեր - Հայաստանի Հանրապետություն, Վրաստան, Ադրբեջան, Ռուսաստան, Գերմանիա, Ավստրո-Հունգարիա, Բուլղարիա, Թուրքիա, Թիֆլիս, Բաքու, Հոլի. Քաջագունի, Համո Օհանջանյան

Առաջին աշխարհամարտի տարիներին միջազգային քաղաքական բարդ իրավիճակում Անդրկովկասում ծնունդ առած նորանկախ երեք հանրապետությունները՝ Հայաստանը, Վրաստանը և Ադրբեջանը, շարունակում էին մնալ մեծ տերությունների՝ ուժերի աշխարհաքաղաքական նոր վերադասավորումների, սուր հակասությունների, ռազմաքաղաքական ու տնտեսական շահերի բախումների կիզակետում: Հիրավի, տարածաշրջանին տիրելու համար պայքար էր ծավալվել ոչ միայն Քառյակ միության և նրան հարող առանձին երկրների, այլ նաև Համաձայնության պետությունների (Անտանտի) ու Խորհրդային Ռուսաստանի միջև: Նրանցից յուրաքանչյուրը, բացահայտ կամ գաղտնի, պայքարում էր հանուն իր աշխարհաքաղաքական ու տնտեսական հեռահար նպատակների:

Քառյակ միության երկրների (Գերմանիա, Ավստրո-Հունգարիա, Բուլղարիա, Թուրքիա) մոտալուտ պարտության շեմին նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետությունը հայտնվել էր քաղաքական ու տնտեսական խորը ճգնաժամում՝ շարունակելով մնալ օսմանյան Թուրքիայի

ռազմաքաղաքական մարտավարության ու դիվանագիտական փակուղիների բարդագույն հորձանուտում: 1918 թ. հունիսի 3-ի Բաթումի պարտավորագրի պահանջները լուրջ խոչընդոտներ հարուցեցին Հայաստանի Հանրապետության համար Համաձայնության պետությունների և նրան հարող այլ երկրների հետ՝ ինքնուրույն և ազատ արտաքին քաղաքականություն վարելու ու դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու: Բանն այն է, որ այդ պարտավորագրով Օսմանյան կայսրությունը Հայաստանի Հանրապետությանը դրել էր շրջանակների մեջ՝ թույլատրելով նրան դիվանագիտական հարաբերությունների մեջ մտնել միայն անմիջական հարևանների, դաշնակից Քառյակ միության և դրան հարող պետությունների հետ: Թեև հունիսի 4-ին Բաթումում ստորագրվել էր հաշտության դաշնագիր, սակայն օսմանյան Թուրքիան չէր բավարարվում ձեռք բերածով և շարունակում էր մնալ սպառնալիք մի փոքրիկ տարածքի վրա ամփոփված նորանկախ հայկական պետության կայացմանը: Այդ երկրի ռազմական ներխուժման վտանգն ավելի ու ավելի իրական էր դառնում, և այս անգամ արևելահայությունն էր հայտնվել ցեղասպանության ու հայրենագրկման սպառնալիքի առջև, ինչը տեղի ունեցավ Արևմտյան Հայաստանում և մյուս հայաբնակ վայրերում: Լեոն գրում էր. «Թյուրքաց Հայաստանը (Արևմտյան – Գ. Պ.) ոչնչացնելուց հետո երիտասարդ թյուրքերը ոչնչացնում էին նաև ռուսաց (Արևելյան – Գ. Պ.) Հայաստանը»¹:

Այժմ փորձենք հակիրճ ներկայացնել՝ ինչպիսի ռազմավարություն ու մարտավարություն էին որդեգրել Քառյակ միության պետությունները տարածաշրջանում Առաջին աշխարհամարտի տարիներին. ինչո՞ւ բախվեցին նրանց աշխարհաքաղաքական ու տնտեսական շահերը, ինչի հետևանքով Անդրկովկասը բաժանվեց ազդեցության ոլորտների երկու գլխավոր դաշնակիցների՝ կայզերական Գերմանիայի և օսմանյան Թուրքիայի միջև:

1918 թ. հունիսի սկզբներին Թուրքիան թեև արդեն մոտ էր պարտությանը, սակայն հետևողականորեն շարունակում էր իրագործել արտաքին քաղաքականության մեջ իր որդեգրած **համաթուրանական** ռազմավարական ու մարտավարական ծավալապաշտական ծրագրերը: Ամբողջ Արևմտյան Հայաստանը բռնազավթելուց և ապրիլին Կարսը, Արդահանն ու Բաթումը գրավելուց հետո թյուրքերը, կոպտորեն խախտելով Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագրի (1918 թ. մարտի 3) 4-րդ հոդվածով ամրագրված սահմաններն ու պայմանները, շարունակեցին իրենց ռազմական առաջխաղացումը՝ ներկայացնելով արդեն տարածքային նոր պահանջներ ամբողջ Անդրկովկասի, Իրանի (Պարսկաստան), Կենտրոնական Ասիայի թյուրքալեզու ժողովուրդներ-

¹ Լեոն, Անցյալից. Հուշեր, Թղթեր, Դատումներ. Հայոց հարց. Հայ հեղափոխական դաշնակցություն. Համաշխարհային պատերազմ. Հեղափոխություն, Թիֆլիս, 1925, էջ 344:

րի երկրամասերի նկատմամբ՝ ձգտելով հասնել մինչև Չինաստան:

Միանգամայն ակնհայտ է, որ անդրկովկասյան երեք հանրապետությունների անկախ գոյությունն ու յուրաքանչյուրի հետ առանձին-առանձին դաշնագրերի ստորագրումը անմիջականորեն բխում էր օսմանյան Թուրքիայի շահերից՝ իրականացնելու իր ռազմավարական և մարտավարական ծրագրերը: Այս ամենը պայմանավորված էր տարածաշրջանում առկա ներքին և արտաքին քաղաքական մի շարք նպաստավոր գործոններով, որոնք ճարպկորեն օգտագործեց օսմանյան ռազմաքաղաքական ղեկավարությունն իր ռազմատենչ ու զավթողական պլաններն իրագործելու նպատակով: Բանն այն է, որ տարածաշրջանի երեք գլխավոր ազգերի՝ հայերի, վրացիների և ադրբեջանցիների միջև կուտակված ներքին և արտաքին խորը հակասություններն ու հակամարտությունները, նրանց արտաքին քաղաքական տարբեր կողմնորոշումներն ու ազգային-տարածքային սահմանային կնճռոտ վեճերը, հնուց եկող փոխադարձ անվստահությունն ու անհանդուրժողականությունը, կասկածն ու երկյուղը լայն հնարավորություն տվեցին օսմանյան ռազմաքաղաքական ղեկավարությանը էլ ավելի խորացնելու և պառակտելու Անդրկովկասյան միությունը: Անշուշտ, ստեղծված պայմաններում հնարավոր չէր տարածաշրջանում **միացյալ ուժերով ճակատ կազմել Թուրքիայի ռազմական առաջխաղացումը կանգնեցնելու համար:** Ավելորդ է ասել, որ Անդրկովկասը ի վիճակի չէր ռազմական ուժով լուրջ դիմադրություն կազմակերպել օսմանյան կանտոնավոր բանակի դեմ: Բանն այն է, որ թուրք-անդրկովկասյան պատերազմի հիմնական ծանրությունն ընկած էր հայկական զինված ուժերի վրա, ուստի այն վերածվեց թուրք-հայկական պատերազմի: Վրացիների ռազմական մասնակցությունը թուրքերի դեմ չնչին էր: Նրանք վայելում էին Գերմանիայի հովանավորությունը և դրանով ապահով զգում իրենց թուրքական ռազմական հարձակումից: Մահմեդականների դիվիզիան ընդհանրապես չէր մասնակցում ռազմական գործողություններին: Ավելին, կովկասյան թաթարները բացահայտ հայտարարեցին, որ ոչ միայն չեն կռվելու ցեղակից թուրքերի դեմ, այլև անվերապահորեն աջակցելու են նրանց: Նրանք թուրքերի հաղթանակն ու ռազմական տարածքային զավթումները համարում էին իրենց ազգային-քաղաքական ձգտումների իրականացում²: Ի դեպ, օսմանյան գորամասերը, օգտվելով միացյալ ուժերով հակաթուրքական ճակատ ստեղծելու անհնարինությունից և ռազմաճակատի անպաշտպանությունից, լայնածավալ ռազմական գործողություններ սկսեցին Մարդարապատի, Ղարաբաղի սայի և Բաշ-Ապարանի ուղղությամբ, որտեղ նրանց դիմագրավեց թշնամու դեմ մեն-մենակ մնացած հայ ժողովրդի միասնական կամքը:

Միանգամայն ակնհայտ էին նաև **անդրկովկասյան երեք անկախ հանրապետությունների արտաքին քաղաքական տարբեր կողմնորո-**

² Տե՛ս Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ), ֆ. 200, ց. 2, գ. 19, թ. 14:

շումները: Վրացիները որդեգրել էին գերմանական, իսկ կովկասյան թաթարները անվերապահորեն թուրքական կողմնորոշում, սակայն երկուսն էլ վարում էին բացահայտ հակառուսական քաղաքականություն: Հասկանալի է, որ հայերի արտաքին քաղաքական դիրքորոշումն արմատականորեն տարբեր էր. նրա ավանդական կողմնորոշումը ռուսականն էր: «Նա (հայ ժողովուրդը - Գ.Պ.) շատ լավ ըմբռնում էր, որ իր համար ամենախրականը, - գրում է Լեոն, - ռուսական օրիենտացիան է և որ առանց Ռուսաստանի չէր կարող գտնել հանգստություն իր պատմական հայրենիքում: Հենց այդ պատճառով էլ վրացիներն ու թուրքերն ասում էին հայերին»³: Փաստորեն, անդրկովկասյան գլխավոր ազգերից յուրաքանչյուրը գործում էր հանուն սեփական շահերի, ուստի չկարողացավ ժամանակին արագ և ճիշտ կողմնորոշվել օսմանյան Թուրքիայից սպասվող նոր դավադրությունների սարդոստայնում: **Դժվար չէ նկատել նաև, որ այդ ամենի պատճառով անկարելի էր դառնում անդրկովկասյան միասնական արտաքին քաղաքականություն և ձկուն դիվանագիտություն վարելը:**

Թուրքիան, օգտվելով երկրամասում ստեղծված իր համար նպաստավոր պայմաններից, միաժամանակ ռազմական տարածքային զավթումներով, սպառնալիքներով և բարոյահոգեբանական ու դիվանագիտական ճնշումներով, առանց իր դաշնակիցներ Գերմանիայի ու Ավստրո-Հունգարիայի հետ համաձայնեցնելու*, 1918 թ. հունիսի 4-ին Բաթումում Անդրկովկասի երեք նորանկախ հանրապետություններից յուրաքանչյուրի հետ առանձին-առանձին ստորագրեց միայն իր պահանջները բավարարող հաշտության դաշնագրեր: Դրանով Օսմանյան կայսրությունը իրականում լայն հնարավորություն էր ստանում վերջնականապես սպառնալիքներով իր ռազմաքաղաքական և տնտեսական ազդեցությունն ամբողջ տարածաշրջանում: Բանն այն է, որ Բրեստ-Լիտովսկի դաշնագրի և դրան կից լրացուցիչ արձանագրությունների հիման վրա օսմանյան Թուրքիային անցնելիք տարածքների և երկաթուղագծերի մաքրումն ու հանձնումը սկսվել էին **դաշնագիրը ստորագրելուց անմիջապես հետո**, մինչդեռ դրա ամբողջական վավերացումը պիտի կատարվեր Կոստանդնուպոլսում մեկամսյա ժամկետում⁴: Փաստորեն, այդ **դաշնագրով օսմանյան Թուրքիան լայն հնարավորություն էր ստանում հայկական տարածքներով, կարճ ճանապարհներով արագ թափանցելու** Կովկաս, Բաքու, Միջին Ասիա և ավելի հեռուներ: «Թուրքիան, - գրում է Ա. Խաչատրյանը,- նոյնիսկ հակառակ զինակցու-

³ Լեոն, նշվ. աշխ., էջ 365:

* Ըստ 1916 թ. սեպտեմբերի 28-ի՝ Գերմանիայի և Թուրքիայի միջև կնքված դաշնագրի՝ կողմերը պայմանավորվել էին չկնքել առանձին դաշնագրեր այլ երկրների հետ առանց կողմերի փոխադարձ համաձայնության, տե՛ս The Middle East and North Africa in World Politics: A Documentary Record - British-French Supremacy, 1914-1945, Yale University Press, 1979, էջ 73-74:

⁴ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 9, թ. 6:

թեան մէջ սովորաբար ընդունուած քաղաքավարութեան՝ առանց իր զինակիցներու մասնակցութեան, անջատ հաշտութեան բանակցութեան սկսեր էր Կովկասեան ժողովուրդներէ կազմուած հանրապետութեան հետ: Նախապէս, ինչպէս կ'ըսէր Պոլսի Բուլգար դեսպանը, խաբեր էր իր զինակիցներն, ըսելով՝ թէ Կովկաս յանձնախումբ կը դրկէ՝ տեղին վրայ ծանօթանալու Կովկասի գործերու հետ և ոչ թէ դաշնագրութիւն կնքելու: Վերջը, սակայն, հակառակ անոնց կամքին, ներքին դաւերով պառակտելով այս միութիւնը, իւրաքանչիւրի հետ կնքեց իր պահանջներուն միայն բաւարարութիւն տուող դաշնագրութիւն»⁵:

Այսպիսով, **Թուրքիան երեք անկախ հանրապետություններից յուրաքանչյուրի հետ առանձին-առանձին միայն իր պահանջները բավարարող հաշտության դաշնագրերի ստորագրումը դիտարկում էր որպէս հուսալի պատնէշ, բուֆեր՝ իր անվտանգությունը ապահովելու Ռուսաստանից, որը ոչ հեռավոր ապագայում կարող էր իրական սպառնալիք դառնալ իր համար:** Ինչպէս նշում է Ալ. Խատիսյանը, «Տաճիկների (թուրքերի – Գ. Պ.) համար **անկախ Կովկասը** մի բաղձալի պատնէշ մըն էր Թուրքիոյ եւ Ռուսիոյ միջեւ»⁶: Փաստորեն, այդ մարտավարությունը Օսմանյան կայսրության ռազմաքաղաքական կարևորագույն հանրագումարներից մեկն էր՝ պաշտպանվելու ռուսական վտանգից:

Այնպէս որ օսմանյան Թուրքիայի համար ստեղծվում էին ռազմաքաղաքական նպաստավոր նոր պայմաններ՝ Երևան-Զուլֆա երկաթգծով շարժվելու դեպի Բաքու, Կարս - Մուրմալու - Նախիջևան - Զանգեզուր (Սյունիք) - Ղարաբաղ (Արցախ) առանցքով ներթափանցելու Իրան, միջինասիական երկրներ՝ համաթուրանական ծրագրերն իրականացնելու համար:

Ի վերջո, օսմանյան Թուրքիան սպառնում էր նաև տարածաշրջանում ավագ և հզոր դաշնակից կայզերական Գերմանիայի ռազմաքաղաքական և տնտեսական շահերին: Հովհ. Քաջագնունու գնահատմամբ՝ «Նրանք դաշնակիցներ են, բայց միևնույն ժամանակ նաև մրցակիցներ և այն էլ շատ խանդոտ մրցակիցներ: Նրանք ուշադրությամբ հետևում են իրար, և նրանցից յուրաքանչյուրի փոքր-ինչ շեղումը առաջ էր բերում մյուսի բողոքը»⁷: Թուրքիան փակում էր Գերմանիայի ճանապարհը՝ ներթափանցելու Մերձավոր Արևելք, և միաժամանակ զրկում տարածաշրջանի՝ վերջինիս խիստ անհրաժեշտ բնական հարստություններից օգտվելու հնարավորությունից: **Գերմանիային Անդրկովկասում ռազմաքաղաքական խնդիրներից ոչ պակաս հետաքրքրում էր տնտեսականը:** 1918 թ. հուլիսի 26-ին Բեռլինում Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության նախագահ Համո Օհանջանյանը պաշտո-

⁵ Ա. Խաչատրյան, Արևելահայ և թուրք դիվանագիտական հարաբերությունները, Եր., Հայաստանի ազգային արխիվ, 2010, էջ 114:

⁶ «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1924, փետրվար, էջ 110-111:

⁷ ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 10, թ. 12:

նական Երևանին հաղորդում է (ըստ Գերմանիայի ներկայացուցիչ գործակար օ. ֆոն Լոսովի բացատրության). **«Գերմանիան Հայաստանով շատ ավելի քիչ է հետաքրքրված, քան Վրաստանով՝ թե՛ քաղաքական և թե՛ տնտեսական տեսակետներից:**

Քաղաքականապես Վրաստանը շատ ավելի է շահագրգռում Գերմանիային, քան Հայաստանը, իբրև ավելի առաջ գնացած միջազգային իրավունքի տեսակետից և նրան կարելի է հաշվի առնել իբրև արդեն կազմված պետություն իր որոշ սահմաններով, իր երկաթուղու գծով, իր կերտսինտպրովոդով, մարզանեցով և ծովային նավահանգստով: Վրաստանին նրանք արդեն նույնիսկ փոխառություն են տվել. իսկ Հայաստանը իր դեռ բոլորովին չպարզված սահմաններով, ընկած Ադրբեջանի և Վրաստանի մեջտեղը, իր անորոշ քաղաքականությամբ, իր չպարզված տնտեսական հնարավորություններով՝ այնքան էլ կարևորություն չի ներկայացնում Գերմանիայի համար օգտագործելու տեսակետից և մնում է միայն մեր խնդրի բարոյական կողմը, պատասխանատվությունը հայկական հարցի վերաբերյալ»⁸ (այս և հետագա ընդգծումները մերն են – Գ. Պ.): Ի վերջո, Գերմանիայի քաղաքական և տնտեսական շահերն անհրաժեշտաբար նրան մղեցին իր հովանավորության տակ առնելու Վրաստանը:

Ամենին էլ պատահական չէր, որ տարածաշրջանում օսմանյան Թուրքիայի վարած այդ քաղաքականությունը առաջ բերեց Գերմանիայի խորը գայրույթը: Վերջինս որոշեց չափավորել թուրքերի չափից ավելի ախորժակը և թույլ չտալ խախտել Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագրով ամրագրված սահմաններն ու պայմանները: Ակնհայտ է, որ երկրամասի երկաթուղային ցանցը խիստ անհրաժեշտ էր պատերազմող կողմերից յուրաքանչյուրին և դրանցից որի ազդեցության ուղորտում հայտնվեր՝ նպաստելու էր այդ երկիրն ուժեղացնելուն: Թեև գերմանացիներին Արևելյան Հայաստանը տնտեսապես և քաղաքականապես չէր հետաքրքրում, սակայն այդ տարածքով էր անցնում երկրամասի երկաթուղային հանգույցի մի մասը, որտեղ բախվում էին Թուրքիայի և Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ու տնտեսական շահերը: Դրանից ելնելով՝ գերմանացիները համապատասխան խոստումներ էին տալիս՝ «աջակցելու» Հայաստանի Հանրապետությանը: Սակայն, ինչպես ցույց տվեցին հետագա դեպքերը և քաղաքական իրադարձություններն ու դիվանագիտական բանակցային գործընթացները, Գերմանիայի աջակցությունը իրատեսական չէր: Ինչպես վերը նշվեց, կայգերական Գերմանիային Արևելյան Հայաստանը տնտեսապես և քաղաքականապես չէր հետաքրքրում, հետևաբար նրան ձեռնտու չէր հանուն հայերի վտանգել և խորացնել առանց այն էլ լարված հարաբերությունները դաշնակից Թուրքիայի հետ:

⁸ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 657, թ. 145:

Այսպիսով, դժվար չէ նկատել, թե ինչու երկրամասում բախվեցին երկու գլխավոր դաշնակիցների՝ Թուրքիայի և Գերմանիայի աշխարհաքաղաքական ու տնտեսական շահերը: Գերմանիայի շահերն անհրաժեշտաբար վերջինիս մղեցին իր հովանավորության տակ առնելու Վրաստանը: Գերմանիան պահանջեց Թուրքիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությունից դադարեցնել տարածաշրջանում ռազմական առաջխաղացումն ու տարածքային բռնագավթումները և բանակցային սեղանի շուրջ նստել երկրամասի ներկայացուցիչների հետ:

Նրա ճնշմամբ 1918 թ. ապրիլի 27-ին Կոստանդնուպոլսում կնքվեց գերմանա-թուրքական գաղտնի դաշնագիր, որով Անդրկովկասը բաժանվեց ազդեցության ոլորտների օսմանյան Թուրքիայի և կայզերական Գերմանիայի միջև: Ըստ դաշնագրի՝ Օսմանյան կայսրությանն էին անցնում Անդրկովկասում նրա գրաված գրեթե բոլոր հայկական տարածքները, ինչպես նաև Կարս-Ալեքսանդրապոլ-Ջուլֆա երկաթուղին և Ադրբեջանը: Անդրկովկասի մնացած տարածքները, մասնավորապես Վրաստանը, անցնում էին Գերմանիայի ազդեցության ոլորտ: Պատահական չէր, որ Գերմանական դրոշը արդեն ծածանվում էր Վրաստանում⁹: Իսկ դա հանգիստ չէր տալիս Թուրքիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարությանը, հակասում էր իր աշխարհաքաղաքական ու տնտեսական շահերին տարածաշրջանում: Ի պատասխան դրան՝ նույն օրը՝ ապրիլի 27-ին, գերմանա-թուրքական դաշնագիրը շրջանցելու նպատակով օսմանյան Թուրքիան գաղտնի դաշինք կնքեց մուսավաթականների հետ, որով բացվում էր թուրքերի ճանապարհը դեպի Բաքվի նավթը և Թուրքեստանի բամբակը և այլն:

Ահա այսպիսի չափազանց բարդ ու լարված ռազմաքաղաքական իրադրությունում հունիսի վերջին Կոստանդնուպոլսում իր աշխատանքն էր սկսելու Քառյակ միության պետությունների և այլ երկրների ու կովկասյան նորանկախ հանրապետությունների դիվանագիտական ներկայացուցիչների կողմից գումարվելիք խորհրդածողովը, որտեղ ի սկզբանե ուրվագծվելու էին նրանց շահերի անխուսափելի նոր բախումները:

Փաստորեն, հունիսին Կոստանդնուպոլսում գումարվելիք խորհրդածողովով սկսվելու էր նաև հայ-թուրքական դիվանագիտական հարաբերությունների նոր փուլ: Լ. Շանթի բնորոշմամբ՝ «Թուրքերի՝ մեր հանդեպ անկեղծ վերաբերմունքի հետ հույս տածելը մեզ համար խելահեղություն կլինի: Այս ամենը ոչ այլ ինչ է, եթե ոչ կատակերգություն, և հայը շատ լավ գիտի, որ այն, ինչն այս պահին ինքն է անում, ևս սոսկ կատակերգություն է, որը պահանջել են հանգամանքները:

Անձամբ ես կարծում եմ, որ այս խաղը չի կարող վճռորոշ ընթացք ստանալ, նույնիսկ առերևույթ կնքված հաշտությունը չի կարող վերջ-

⁹ Տե՛ս ՆԱՍ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 10, թ. 12:

նական լինել, որովհետև մեր և թուրքերի շահերը տրամագծորեն հակադիր են: Հաշտության կոնֆերանսի այս կատակերգությունը տեղի է ունեցել նախ՝ Տրապիզոնի և Բաթումի, այնուհետև՝ Բաթումի և Կոստանդնուպոլսի միջև ու ներկայումս կտեղափոխվի Կոստանդնուպոլսից Բեռլին, իսկ այս վերջին մայրաքաղաքից կրկին Կովկաս: Այսպես, հաջորդաբար, մինչ այն, երբ մեր պայքարի շարունակությանը զուգընթաց, վրա է հասնում վերջապես գերմանացիների պարտությունը և համաշխարհային մեծ կոնֆերանսը»¹⁰:

Ինչպես վերը նշվեց, հունիսի 4-ին օսմանյան Թուրքիան Բաթումում անդրկովկասյան նորանկախ երեք հանրապետություններից յուրաքանչյուրի հետ առանձին-առանձին ստորագրեց հաշտության դաշնագրեր: Հայ-թուրքական «հաշտության և բարեկամության» դաշնագրի վերջին 14-րդ հոդվածն արձանագրում է. «Դաշնագիրը կվավերացվի, և վավերացված օրինակների փոխանակումը կկատարվի Կ.Պոլսում, մեկ ամսվա ընթացքում կամ ավելի վաղ, եթե դա հնարավոր կլինի: Այն ուժի մեջ կմտնի այդ փոխանակման օրից»¹¹:

Չետնաբար՝ հուլիսի 4-ին լրանում էր Թուրքիայի մայրաքաղաքում Հայաստանի, ինչպես նաև Վրաստանի ու Ադրբեջանի հետ ստորագրված Բաթումի հաշտության դաշնագրերը վավերացնելու համար սահմանված մեկամսյա ժամկետը: Դրանով Օսմանյան կայսրության ռազմաքաղաքական ղեկավարությունը ձգտում էր իրավականորեն ամրագրել իր տարածքային բռնազավթումները տարածաշրջանում:

Չունիսի 25-ին Գերմանիայի ռազմաքաղաքական ղեկավարության նախաձեռնությամբ Կոստանդնուպոլսում հրավիրվելիք խորհրդածոդովում¹² նախատեսվում էր վերադառնալ այդ դաշնագրերի դրույթների վերաքննարկումներին, թուրք-կովկասյան տարածքային և սահմանային առկա բոլոր խնդիրների համատեղ լուծումներին, որոնք «կապված են միմյանց հետ»¹³: Խորհրդածոդովին մասնակցելու էին Քառյակ միության պետությունների և Կովկասյան նորանկախ հանրապետությունների (Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեջանի, Հյուսիսային Կովկասի Լեոնականների) ղիվանագիտական ներկայացուցիչները: Կայզերական Գերմանիայի ղեկավարությունն անհրաժեշտ համարեց խորհրդածոդովին հրավիրել նաև Խորհրդային Ռուսաստանին՝ որպես Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագիրը ստորագրող կողմի: Այդ ղիվանագիտական քայլն ուներ մարտավարական նշանակություն: Դրանով Գեր-

¹⁰ «Մեծ տերությունները, Օսմանյան կայսրությունը և հայերը ֆրանսիական արխիվներում (1914-1918)», հատոր II, աշխատասիրությամբ Ա. Պեյլերյանի, թարգմ. ֆրանս. Վ. Պոդոյանի, Եր., «Հայաստան» («Գրական հայրենիք»), 2005, էջ 330:

¹¹ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 9, թ. 6:

¹² Տե՛ս «Հայաստանի անկախության հռչակումը և իշխանության կենտրոնական մարմինների ձևավորումը (1918 թ. մայիս-հուլիս): Փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու», Հայաստանի ազգային արխիվ, Եր., 2009, էջ 177:

¹³ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 13, թ. 1:

մանիայի կառավարությունն ակնարկում էր, որ առանց Խորհրդային Ռուսաստանի մասնակցության և համաձայնության հնարավոր չէ խորհրդաժողովում վճռել ռուսական նախկին տարածքների վերաբերող որևէ կնճռոտ հարց: Բացի այդ, ՌԽՖՍՀ-ի պատվիրակության մասնակցությունը կարող էր չափավորել թուրքերի չափից ավելի մեծ պահանջները¹⁴:

Առաջ անցնելով նշենք, որ այդ վավերացումների հարցը դիվանագիտական ճանապարհով լուծելու այլընտրանք չկար, ուստի դաշնագրերն ուժի մեջ չմտան: Հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ, և որո՞նք էին այդ մարտավարության հիմնական դրդապատճառներն ու հետևանքները: Փորձենք պատասխանել այդ հարցերին:

Ինչպես նշեցինք, Օսմանյան կայսրության ռազմաքաղաքական կառավարությունը, կոպտորեն խախտելով 1918 թ. մարտի 3-ի Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագրով ամրագրված սահմանները և պայմանները, առանց իր դաշնակիցների հետ համաձայնության ու մասնակցության, հունիսի 4-ին Բաթումում անդրկովկասյան երեք նորանկախ հանրապետություններից յուրաքանչյուրի հետ առանձին-առանձին ստորագրել էր բացառապես իր պահանջները բավարարող դաշնագրեր՝ առաջացնելով Քառյակ միության պետությունների խորը զայրույթը: Բանն այն էր, որ Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագիրը կոպտորեն խախտելու հետևանքով Անդրկովկասից բռնազավթված կենսունակ տարածքների 28,6 տոկոսը, որը կազմում էր 38 հազար քառակուսի կիլոմետր՝ 1 միլիոն 250 հազար ազգաբնակչությամբ¹⁵, Օսմանյան կայսրությունն ամրագրել էր Բաթումի հաշտության դաշնագրերում, ինչն անհամատեղելի էր և հակասում էր տարածաշրջանում իր դաշնակիցների աշխարհաքաղաքական ու տնտեսական շահերին: Եվ բնավ էլ պատահական չէ, որ այդ ամենն ունեցավ իր տրամաբանական հակազդեցությունը Կոստանդնուպոլսում հրավիրվելիք դիվանագիտական բանակցային գործընթացներում:

Հունիսի 26-ին Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաքում Գերմանիայի հավատարմագրված դեսպան Իռեան Բերնսդորֆը Հայաստանի Հանրապետության պատվիրակության նախագահ Ավ. Ահարոնյանի և Ալ. Խատիսյանի (անդամ) հետ հանդիպման ժամանակ հայտնել է. «**Այդ խնդիրը** (դաշնագրերի վավերացումը – Գ. Պ.) **պետք է առայժմ թողնել**

¹⁴ Տե՛ս **Микаел Тумаян**, Дипломатическая история Республики Армения (1918-1920 гг.), Ер.: Национальный архив Армении, 2012, էջ 47-48:

¹⁵ Տե՛ս **Д. Завриев**, К новейшей истории северо-восточных вилайетов Турции, Тбилиси. 1947, էջ 70-71, տե՛ս նաև՝ **Ե. Սարգսյան**, Դավադիր գործարք. Հայաստան-Ռուսաստան-Թուրքիա, Եր., 1994, էջ 56-57: Ի դեպ, Երևանի նահանգից Օսմանյան կայսրությանը փաստացի անցան Սուրմալուի ողջ գավառը, Ալեքսանդրապոլի և Էջմիածնի գավառների մեծ մասը և Երևանի ու Շարուր-Դարալագյազի գավառների փոքր մասը: Նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության տարածքը կազմելու էր մոտ 11 հազար քառակուսի կիլոմետր, տե՛ս **Ե. Սարգսյան**, նշվ. աշխ., էջ 56-57:

բաց, քանի որ Կ. Պոլսի կոնֆերանսը Բաթումի բանակցությունների շարունակությունն է»¹⁶: Իսկ ի՞նչ նկատի ուներ Ի. Բերնսդորֆը, երբ նշում էր՝ «Կ. Պոլսի կոնֆերանսը Բաթումի բանակցությունների շարունակությունն է»: Ըստ էության, խորհրդաժողովի քննարկման հիմքում դրվելու էր Բրեստ-Լիտովսկի և Բաթումի հաշտության դաշնագրերի դրույթները դիվանագիտական ճանապարհով վերանայելու և փոփոխելու հարցը: Գերմանիան և Ավստրո-Հունգարիան Կոստանդնուպոլսում հավատարմագրված իրենց դեսպաններին և ներկայացուցիչներին հանձնարարել էին հրավիրվող խորհրդաժողովում համախորհուրդ ջանքեր գործադրել, ինչպես վերը նշվեց, վերաքննելու և փոփոխելու Բաթումի հաշտության դաշնագրերը, որոնք անհամատեղելի էին իրենց շահերին ու նպատակներին, ճնշում գործադրել Օսմանյան կայսրության ռազմաքաղաքական ղեկավարության վրա՝ կատարելու վերջինիս կողմից կատարեն խախտված Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագրում արձանագրված սահմանները և պայմանները: Ի վերջո, նպատակ էր դրվել չվավերացնել անդրկովկասյան նորանկախ հանրապետությունների և Թուրքիայի միջև տարածքային այն սահմանագատումը, որն ամրագրվել էր Բաթումի հաշտության դաշնագրերի համապատասխան հոդվածներում և դրանց կից լրացուցիչ արձանագրություններում¹⁷:

Այսպիսով, Կոստանդնուպոլսում հրավիրվելիք խորհրդաժողովում Գերմանիան և Ավստրո-Հունգարիան դաշնակից օսմանյան Թուրքիային ներկայացնում էին հետևյալ հիմնական պահանջները.

1. Վերափոխել Բաթումի հաշտության դաշնագրերը, հրաժարվել դրանց վավերացումներից:

2. Ճանաչել 1918 թ. մարտի 3-ին Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագրով ամրագրված սահմանները և պայմանները: (Ի դեպ, 1918 թ. մարտին Տրապիզոնի թուրք-անդրկովկասյան բանակցությունների ժամանակ թուրքական կողմն ինքն էր պահանջում անդրկովկասյան պատվիրակություններից անվերապահորեն կատարել Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության դաշնագրով ամրագրված պահանջները¹⁸.)

3. Տեղակայված թուրքական զորքերը ետ քաշել գրավված կովկասյան տարածքներից մինչև Կարս, Արդահան, Բաթում հաշտության դաշնագրով ամրագրված սահմանները:

4. Դադարեցնել տարածաշրջանում թուրքական շարունակվող ռազմական ներխուժումներն ու տարածքային բռնազավթումները և այլն:

Մակայն այդ պահանջները թուրք դիվանագետների համար ընդունելի չէին, ուստի բացահայտորեն մերժվեցին: «Եթե Գերմանիան ա-

¹⁶ ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 13, թ. 4:

¹⁷ Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 2, գ. 13, թ. 1, 4:

¹⁸ Մանրամասն տե՛ս Գ. Պետրոսյան, Անդրկովկասը դիվանագիտական հորձանուտում. հայոց անկախ պետականության կերտումը (1917 թ. փետրվար – 1918 թ. հունիս), Եր., 2018, էջ 39-76:

սոր համար կոնֆերանս կը հրաւիրէ՝ թուրքերու համար պետք չէ: Այդպէս Թուրքիան, - գրում է Ա. Խաչատրյանը, - նախապէս կարևորութիւն չտուաւ այս պահանջներուն, սակայն պատերազմի անողոք դարձուածքները եկան զինք բռնադատելու՝ համաձայնութեան մը գալ իր «մեծ դաշնակցի» հետ»¹⁹:

Կարևոր է արձանագրել, որ ռազմաքաղաքական իրադարձությունները զարգացան այնպէս, որ Կոստանդնուպոլսում գումարվելիք խորհրդաժողովը օրեր, շաբաթներ շարունակ հետաձգվում էր ու այդպէս էլ չկայացավ: Հարց է ծագում՝ ինչո՞ւ: **Առաջին պատճառը.** դաշնակիցներ Գերմանիայի և Ավստրո-Հունգարիայի վերը նշված հիմնական պահանջների կատարումից հրաժարվելու նպատակով Օսմանյան կայսրությունը որդեգրեց խորհրդաժողովի գումարումը ձգձգելու դիվանագիտական մարտավարությունը: **Երկրորդ պատճառը** տարածաշրջանում Քառյակ միության պետությունների միջև գոյություն ունեցող հակասություններն էին, շահերի բախումները. ներքին տարաձայնություններն ու անհամաձայնություններն աստիճանաբար ավելի ու ավելի էին սրվում՝ պայմանավորված գերմանա-թուրքական տարբեր խմբավորումների ռազմական նոր անհաջողություններով ու Առաջին աշխարհամարտում նրանց մոտալուտ պարտությամբ: Ալ. Խատիսյանը հետագայում գրում է. «Պատերազմի մեծ ճակատներուն վրա, տեղի կունենար ճակատագրական բեկումը: Պատերազմի բախտը կը դաւաճանէր Գերմանիոյ եւ իր զինակիցներուն»²⁰, «Որքան անելի կը մեծնային այդ անհաջողութիւնները, այնքան անելի թուրքերը ու գերմանացիները կը խուսափէին կոնֆերանսի մասին խօսելէ»²¹: Դիվանագիտությունը այլևս անգոր էր կանխելու իրադարձությունների արագ ընթացքը: Փաստորեն, ստեղծված ռազմաքաղաքական նոր իրադրությունում **խորհրդաժողով գումարելն այլևս ընդունելի չէր նաև դաշնակից Գերմանիայի համար:** Եվ ամենևին էլ պատահական չէր, որ վերջինս հարկադրաբար հրաժարվեց այդ դիվանագիտական մարտավարությունից: Այդպէս Կոստանդնուպոլսի խորհրդաժողովի գումարումը կորցրեց իր օրախնդիր լինելու իմաստը և վերջնականապէս ձախողվեց:

Բայցևայնպէս, քննարկման ենթակա մի շարք կարևորագույն ու հիմնական հարցեր, որոնք պետք է արծարծվէին խորհրդաժողովում, քննարկման նյութ դարձան Քառյակ միության պետությունների և հրավիրված տարբեր պատվիրակությունների ներկայացուցիչների՝ Կոստանդնուպոլսում, Բեռլինում, Վիեննայում և այլ քաղաքներում մասնավոր բազմաթիվ հանդիպումների և դիվանագիտական բանակցությունների ժամանակ:

¹⁹ Ա. Խաչատրյան, նշվ. աշխ., էջ 116:

²⁰ «Հայրենիք» ամսագիր, Բոստոն, 1924, դեկտեմբեր, էջ 108:

²¹ Նույն տեղում, էջ 101:

Անկասկած, մասնավոր հանդիպումներում և բանակցային գործընթացներում Հայկական հարցը պետք է լուծվեր նույն տրամաբանությամբ՝ քաղաքական ու դիվանագիտական հակասությունների ու շահերի բախումների իրողությունների մեջ: Դժվար չէ նկատել, որ առջևում սպասվում էին նոր փորձություններ ու ծանր օրեր հայկական պատվիրակությունների դիվանագիտական բարդ պայքարի հորձանուտում:

ГЕГАМ ПЕТРОСЯН – Конфликт интересов государств Четверки в Закавказье (Армения накануне Константинопольской конференции, март-июнь 1918 г.). – В статье подробно освещается, что Закавказье продолжало оставаться средоточием новых геополитических перестановок сил, острых противоречий, столкновений военно-политических и экономических интересов государств «четверки». Особое внимание было обращено на то, что накануне неминуемого поражения «четверки» в ходе Первой мировой войны новонезависимая Республика Армения оказалась в глубоком политическом и экономическом кризисе, продолжая оставаться в тяжелейшем водовороте военно-политической тактики и дипломатическом тупике османской Турции.

Ключевые слова: Закавказье, геополитические перестройки, политические интересы, глубокий кризис, дипломатический тупик, Первая мировая война

GEGHAM PETROSYAN – Conflict of Interests of the Central Powers in Transcaucasia (Armenia on the eve of the Constantinople Conference, March-June 1918). – The article covers in details that the Transcaucasia continued to be the focus of new geopolitical realignments of forces, sharp contradictions, conflicts of military-political and economic interests of the Central Powers. Particular attention was paid to the fact that on the eve of the imminent defeat of the Central Powers during the First World War, the newly independent Republic of Armenia found itself in a deep political and economic crisis, continuing to remain in the most difficult vortex of Ottoman Turkey's military-political tactics and diplomatic impasses.

Key words: Transcaucasia, geopolitical restructuring, political interests, deep crisis, diplomatic impasse, World War I

**ՌՈՒՍ-ՈՒԿՐԱԻՆԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱԿԱՆ ՀԱԿԱՄԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ
ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԻՎԵՐՍԻՖԻԿԱՑՄԱՆ
ՀՐԱՄԱՅՈՒՄՆԵՐԸ**

ՄԱՐՈՒԹ ՎԱՐԴԱԶԱՐՅԱՆ

Հոդվածում դիտարկվում է ռուս-ուկրաինական հակասությունների առաջացման պատճառները և այն լուսաբանվում է համաշխարհային աշխարհաքաղաքական գործընթացների համատեքստում: Ուկրաինական ճգնաժամը սասանեց միջազգային հարաբերությունների համակարգը: Բացահայտվում է ռուս-ուկրաինական հակամարտության խորացման գործընթացում համաշխարհային կենտրոնների շահագրգռվածությունը: Այդ հակամարտությունը ներկայացված է գլոբալ գերիշխանությունը պահպանելու ամերիկյան ռազմավարության և համաշխարհային տնտեսության տեխնոլոգիական մի տնտեսաձևից որակական նոր կացութաձևի անցման համատեքստում:

Հայաստանի Հանրապետության առջև ծառայած մարտահրավերների տեսանկյունից լուսաբանվում են այդ հակամարտության հետևանքները, ինչպես նաև հիմնավորվում է ձևավորված տարածաշրջանային նոր իրականության պայմաններում արտաքին քաղաքականության դիվերսիֆիկացիայի անհրաժեշտությունը:

Բանալի բառեր – *Հայաստանի Հանրապետություն, Ռուսաստան, ԵՄ, Ջր. Բժեզինսկի, Հ. Քիսինջեր, հակամարտություն, գլոբալ գերիշխանություն, դիվերսիֆիկացիա*

Ռուս-ուկրաինական երկարատև դիմակայությունը 2022 թ. փետրվարի 22-ին թևակոխեց ռազմական փուլ: Ինչո՞ւ երբեմնի եղբայրական պլավոն ժողովուրդները դարձան անհաշտ հակառակորդներ, և հանուն ի՞նչ արժեքների են նրանք այսօր զոհաբերում իրենց զավակներին: Արդեն պարզ երևում է, որ ռուս-ուկրաինական ռազմական ընդհարումը իրականում պատերազմ է Ռուսաստանի և Արևմուտքի միջև, հետևաբար այդ հակամարտության բնույթը կարելի է ավելի ճշգրիտ լուսաբանել բացառապես աշխարհաքաղաքականության տեսանկյունից: Դա Ծովային (Արևմուտք) և Ցամաքային (Հարթլենդ, Ռուսաստան) ուժերի դարավոր պայքարի հերթական փուլն է: Քաղաքական տեսանկյունից երկրների մի մասը հակված է դեպի Ծովային ուժը, իսկ մյուս մասը՝ առավել պահպանողական Ցամաքային ուժը: Երբեմն աշխարհաքաղաքական այդ սահմանները անցնում են որոշ պետություններով, և դրանք

դարձնում առավել խոցելի արտաքին ուժերի համար: Ուկրաինական ողբերգությունն այն է, որ այդ սահմանը անցնում է այդ երկրի կենտրոնով. Ղրիմը և հարավ-արևելքը հակված են դեպի Ցամաքային ուժը, իսկ արևմտյան և կենտրոնական որոշ շրջաններ՝ դեպի Ծովային ուժը: Այս հանգամանքը պատճառ դարձավ ուկրաինական պետականության թուլացման և քաղաքացիական պատերազմի: Առճակատումն ուժեղացավ 2014 թ.-ից, երբ իշխանությունն անցավ արևմտամետ ուժերին, որոնց ձեռնարկած քայլերը Ղրիմում և Ուկրաինայի արևելքում հանդիպեցին բացահայտ դիմադրության, որն էլ հանգեցրեց Ղրիմի անջատման և ռազմական առճակատման:

Մոլորակը նման աղետների առջև կանգնում է, երբ մարդկությունը տեխնոլոգիական մի տնտեսաձևից անցում է կատարում նոր կացութաձևի, որի ընթացքում տնտեսությունը ենթարկվում է կառուցվածքային առումով որակական նոր փոփոխությունների. միջազգային հարաբերությունների համակարգում տեղի են ունենում լուրջ ցնցումներ, փլուզվում է հին մոդելը, ձևավորվում է նոր աշխարհակարգ, որը որպես կանոն ուղեկցվում է նոր արյունահեղ բախումներով, իսկ համաշխարհային գերիշխանության համար պայքար է մղվում նախկին և նոր ուժային բևեռների միջև: Նման պատերազմների արդյունքում են ձևավորվել Վեստֆալյան, Վիեննայի, Վերսալյան և Պոտսդամի գագաթնաժողովներին հաջորդած դարաշրջանները: Ներկայումս համաշխարհային տնտեսական կենտրոնը աստիճանաբար տեղափոխվում է Արևելյան և Հարավային Ասիա. ԱՄՆ-ի հիմնական մրցակիցը համարվում է Չինաստանը: Վաշինգտոնը հասկանում է, որ վաղ թե ուշ իր և Պեկինի միջև առճակատումը անխուսափելի է: Միաժամանակ նկատվում է ռուս-չինական համագործակցության խորացում, Մոսկվան ակտիվացել է Մերձավոր Արևելքում և Հյուսիսային Աֆրիկայում: Չինաստանի հետ առճակատումից առաջ հարկավոր է «չեզոքացնել» Մոսկվային, որը կնշանակի անվերապահորեն վերահսկել Եվրոպայի, Միջին Ասիայի և Մերձավոր Արևելքի զգալի բնական հարստությունները: Եվրոպային, Ռուսաստանին, Ճապոնիային, Հարավային Կորեային և հնարավորության դեպքում նաև Հնդկաստանին իր ազդեցության ոլորտում ընդգրկելուց հետո Վաշինգտոնը տարածաշրջանում կստանա առավելություն տնտեսական և առաջավոր նոր տեխնոլոգիաների մշակման տեսանկյունից:

Փաստորեն, այսօր սանձազերծվել է համաշխարհային նոր պատերազմ, որը նախկիններից տարբերվում է նրանով, որ հակամարտող զինված ուժերի ռազմաճակատներն ու խրամատները ամենուր չեն: Ռազմական ուժը սահմանափակ է օգտագործվում, թեև չի բացառվում զանգվածային ոչնչացման զենքերի լայնածավալ օգտագործումը, այնուամենայնիվ հիմնական շեշտը դրվում է տեղեկատվական-տեխնոլոգիական, հակառակորդի տնտեսական և քաղաքական համակարգե-

րի ապակայունացման, «հինգերորդ շարայան» արդյունավետ օգտագործման, հասարակական գիտակցության փոփոխման, հակառակորդ երկրների պետական ինստիտուտների թուլացման և ամերիկամետ վարչակարգերի հաստատման վրա:

Ներկայումս մարդկությունը տեղեկատվական-հաղորդակցային տեխնոլոգիական կացութաձևից անցում է կատարում դեպի նորը՝ կենսատեխնոլոգիաների (մոլեկուլյար կենսաբանություն, գենային ինժեներիա), նանոտեխնոլոգիաների, արհեստական ինտելեկտի, գլոբալ ինֆորմացիոն ցանցերի, ինտեգրված արագընթաց հաղորդակցման համակարգերի: Միաժամանակ, պետություններից բացի, գլոբալ մրցակցությունն ուժեղանում է նաև անդրազգային տարբեր խմբավորումների միջև: Չինաստանը, Հնդկաստանը, Հարավարևելյան և Լատինական Ամերիկայի որոշ երկրներ Արևմուտքի առջև չեն բացում իրենց ֆինանսական միջոցները և նվազեցնում են ԱՄՆ-ի Դաշնային պահուստային համակարգի հնարավորությունները:

Այսպիսով, վերջին տասնամյակներին թուլացող ԱՄՆ-ն կարող է իր առաջնորդությունը պահել միայն մեկ ճանապարհով՝ իր իրական մրցակիցների համար ստեղծելով անկայունության գոտիներ: Ամերիկայան հայտնի քաղաքական մեկնաբան Դինեշ Դ Սուզան նշում է, որ հետամերիկյան դարաշրջանը շատերին է շփոթեցրել, և հնարավոր չէ չնկատել, որ ԱՄՆ-ին լուրջ մարտահրավեր է նետվել. շատ ամերիկացիներ հասկանում են, որ շուտով աշխարհում կարևոր դեր է խաղալու Չինաստանը¹: Գլոբալ պայքարի առաջին թատերաբեմը դարձավ Ուկրաինան, որտեղ աշխարհաքաղաքական պայքար սկսվեց մի կողմից ՌԴ-ի, իսկ մյուս կողմից՝ ԱՄՆ-ի և ԵՄ-ի միջև: Այդ պայքարի արդյունքներից է կախված նոր աշխարհակարգի կառուցվածքը:

Այժմ տեսնենք, թե ինչու հատկապես Ուկրաինան:

Դեռևս Բիսմարկն էր նշել, որ Ռուսաստանի հզորությունը կարելի է միայն թուլացնել, եթե նրանից անջատվի Ուկրաինան: Ընդ որում՝ անհրաժեշտ է ոչ միայն Ռուսաստանից պոկել Ուկրաինան, այլև այն հակադրել նրան, իրար դեմ հանել նույնակունք ժողովրդի երկու հատվածները և դիտել, թե ինչպես մի եղբայրը սպանում է մյուսին: Դրա համար անհրաժեշտ է, ուկրաինական ազգային էլիտայում գտնել և աճեցնել դավաճաններ, որոնց օգնությամբ ժողովրդի մեծ մասի ինքնագիտակցությունը կփոխվի այն աստիճանի, որ չհասկանալով ատելությունամբ կլցվեր ռուսական ամեն ինչի նկատմամբ և կատեր իր ցեղը²:

Ջր. Բժեզինսկին 1990-ական թվականների վերջերին նշում էր, որ «անկախ Ուկրաինայի առկայությունը հնարավորություն է տալիս ձևափոխելու Ռուսաստանը: Առանց Ուկրաինայի Ռուսաստանը դա-

¹ Տե՛ս Динеш Д'Суза. Америка: каким мир был бы без нее? М., 2015, էջ 329:

² Տե՛ս Глазьев Сергей, Украинская катастрофа: от американской агрессии к мировой войне? М., 2015, էջ 103-104:

դարում է եվրասիական կայսրություն լինելուց և վերածվում է ասիական պետության: Իսկ եթե Մոսկվային հաջողվի իր վերահսկողությունը հաստատել 52 մլն բնակչություն և հարուստ ռեսուրսներ ունեցող Ուկրաինայի վրա, որը ելք ունի դեպի Սև ծով, ապա Ռուսաստանը կրկին վերածվում է Ասիայից դեպի Եվրոպա տարածված հզոր կայսրության»³: 2008 թ. վերջինս կարծում էր, որ եթե Ուկրաինան դառնա Արևմուտքի բաղկացուցիչ մասը՝ ԵՄ անդամ, ապա դա կնպաստի, որ Ռուսաստանը ավելի արագ տեմպերով մերձենա Արևմուտքին⁴: Եվ հակառակը, եթե Մոսկվան նախօրոք իմանա, որ Ուկրաինան չի անդամակցի ո՛չ ԵՄ-ին և ո՛չ էլ ՆԱՏՕ-ին, քանի որ այդպես է ցանկանում Կրեմլը, ապա Ռուսաստանում կհամոզվեն, որ Ուկրաինան, Բելառուսը և հնարավոր է՝ Միջին Ասիայի երկրները կրկին կարող են հայտնվել իրենց կողմից վերահսկվող որևէ կազմավորման մեջ⁵:

Ուկրաինական հարցում բոլորովին այլ մոտեցում ունի Հ. Քիսինջերը: Նա կարծում է, որ ճիշտ չէ այն հարցադրումը, թե Ուկրաինան պետք է շարժվի դեպի Արևմուտք, թե՞ դեպի Արևելք: Նրա կարծիքով, եթե Ուկրաինան ցանկանում է գոյատևել և զարգանալ, ապա ոչ թե պետք է դառնա կողմերից որևէ մեկի համար առաջանանապատակ, այլ կամուրջ լինի նրանց միջև⁶: Եթե Ուկրաինան Արևելքի և Արևմուտքի կողմից դիտարկվի որպես հակամարտության բաղկացուցիչ մաս, ապա Ռուսաստանի և Արևմուտքի ու հատկապես Ռուսաստանի և Եվրոպայի միջև համագործակցության միջազգային համակարգի հեռանկարները տասնամյակներ հետո ի չիք կդառնան⁷:

Սակայն այս հարցում Վաշինգտոնը որդեգրեց միանգամայն ուրույն քաղաքականություն: Ուկրաինայում իրականացնելով հեղաշրջում և վերահսկելով այդ երկրի պետական կառույցները՝ ԱՄՆ-ին հաջողվեց Ռուսական աշխարհի մի մասը ուղղել հենց Ռուսաստանի դեմ, Ուկրաինան դարձնել ընդդեմ Ռուսաստանի ռազմական, հումանիտար և ինֆորմացիոն հենակետ, որի հիմնական նպատակը ուկրաինական հարավ-արևելքում ստեղծված քառսի տարածումն էր ՌԴ-ում և այնտեղ հեղաշրջում իրականացնելով՝ թուլացնել և մասնատել երկիրը:

Ուկրաինական թնջուկը հնարավոր էր հաղթահարել, եթե Վաշինգտոնը և Բրյուսելը համաձայնեին Մոսկվայի առաջարկին, որին հավանություն էին տալիս նաև արևմտյան բազմաթիվ գործիչներ ու փորձագետներ: Առաջարկվում էր ճանաչել Ուկրաինայի տարածքային

³ Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. М., 1999, с. 61-62.

⁴ Տե՛ս և Киссинджер Г. Понять Путина. Политика здравого смысла. М., 2014, էջ 185:

⁵ Տե՛ս և Бжезинский З. Америка и мир. Беседы о будущем американской внешней политики. М., 2012, էջ 208:

⁶ Տե՛ս և Бжезинский З., Киссинджер Г. Россия в американской геополитике: до и после 2014 года, М., 2018, էջ 76:

⁷ Տե՛ս և նույն տեղը, էջ 177:

ամբողջականությունը. այն պետք է դառնար դաշնային պետություն, չընդգրկվեր որևէ ռազմաքաղաքական դաշինքում, և ռուսաց լեզուն ճանաչվեր որպես երկրորդ պետական լեզու: Նման դեպքում Ուկրաինան կդառնար բուֆեր Արևմուտքի ու Ռուսաստանի միջև ու կպահպաներ Ղրիմը: Սակայն Վաշինգտոնը Ուկրաինայի հարցում ունեւր միանգամայն այլ ծրագրեր: Իսկ Արևմուտքը պատրաստվում էր այդ շրջանում ինտեգրել Ուկրաինան ԵՄ-ին: Իհարկե՝ ոչ: Արևմուտքը այն կարող էր իրականացնել 2004 թ. նարնջագույն հեղափոխությունից հետո: Ուկրաինան Եվրոպայի համար բավականին մեծ և օտար պետություն է: Այն դժվար է ինտեգրել: Ստալինը, միացնելով քաղաքակրթական տեսանկյունից օտար Գալիցիան չկարողացավ այն յուրացնել: Այդ նույն սխալը չէր ցանկանում թույլ տալ Բրյուսելը: Նույն տեսանկյունից նման բախտի արժանացավ նաև Թուրքիան⁸: Արևմուտքի համար գլխավորն այն է, որ տեղի չունենա Ռուսաստանի և Ուկրաինայի մերձեցում, իսկ Կիևը իր ձեռքում գործիք դառնա Մոսկվայի ուժերը վատնելու համար: Կրեմլը կարող էր հաշտվել Ուկրաինայի անկախության, սակայն ոչ արևմտամետ և դեպի ՆԱՏՕ գնացող եղբայրական սլավոն երկրի գոյության հետ: Ուկրաինայում ստեղծվել էր հզոր արդյունաբերություն, Միբիբի բնակչության զգալի մասը կազմում են էթնիկ ուկրաինացիները, ռուսական առաջին պետությունը ստեղծվել էր ներկայիս Ուկրաինայի տարածքում, այստեղ են տեղի ունեցել ռուս ժողովրդի համար կարևոր բազմաթիվ ճակատամարտեր:

2019 թ. Ուկրաինան սահմանադրական ճանապարհով հաստատեց, որ իր առաջնահերթություններից են ԵՄ-ին և ՆԱՏՕ-ին անդամակցելը: Միաժամանակ ԱՄՆ-ի օժանդակությամբ ուժեղացնում էր ճնշումը Դոնեցկի և Լուգանսկի ինքնահռչակ հանրապետությունների նկատմամբ, որտեղ շուրջ 8 տարի ընթանում էին ռազմական գործողություններ: 2022 թ. դեկտեմբերի 7-ին Բայդենի հետ անհաջող բանակցություններից հետո Վ. Պուտինը փորձեց բարձրացնել խաղաղությանը, և դեկտեմբերի 17-ին ՌԴ ԱԳՆ-ն հրապարակեց Մոսկվայի պահանջները ԱՄՆ-ին ու ՆԱՏՕ-ին: ՆԱՏՕ-ից պահանջվում էր բացառել դաշինքի դեպի արևելք ընդլայնումը, Արևելաեվրոպական երկրներում և Ուկրաինայում դադարեցնել ռազմական գործունեությունը, Արևելյան Եվրոպայում չտեղակայել հրթիռներ և միջուկային զենք, ինչպես նաև նախկին խորհրդային հանրապետություններին չներգրավել Հյուսիսատլանտյան դաշինքում:

Մոսկվան Արևմուտքին հիշեցնում էր, որ 1997 թ. մայիսի 27-ի ՆԱՏՕ-ի հետ համաձայնության նախագծի 4-րդ հոդվածում նշված էր, որ Դաշինքը Եվրոպայի այլ երկրներում չի տեղակայի զինված ուժեր և սպառազինություններ: Իր հերթին ՌԴ-ն պարտավորվում էր, որ միջին

⁸ Ст' у Шамир Израэль, Асимметричный ответ Путина, М., 2014, էջ 84:

և փոքր հեռահարության հրթիռներ չի տեղակայի այն տարածքներում, որտեղից հնարավոր է պայմանավորվող կողմերի տարածքները խոցելի դարձնելը⁹:

ԱՄՆ-ն որոշեց իր համար նվազագույն ֆինանսական ծախսերով և վտանգներով Մոսկվային դրդել պատերազմի՝ օգտագործելով «ուկրաինական թակարդը»: Մեկ տարի առաջ՝ գարնանը, ԱՄՆ նախագահը վիրավորական արտահայտություններ հնչեցրեց Վ. Պուտինի հասցեին: Վ. Չելենսկին Մյունխենի Անվտանգության կոնֆերանսում հայտարարեց, որ Ուկրաինան կարող է վերանայել ոչ միջուկային երկրի իր կարգավիճակը: Նման գործողություններով Վաշինգտոնը փորձում էր Կրեմլին դրդել կտրուկ քայլերի՝ հետապնդելով մի շարք նպատակներ.

- 1) Ռուսաստանին ներկայացնել որպես ագրեսոր,
- 2) Պատժամիջոցների կիրառմամբ տնտեսական լուրջ հարված չհասցնել ԵՄ տնտեսությանը և նրա մրցունակությանը,
- 3) Եվրոպական երկրներին ներքաշելով ՌԴ-ի հետ հակամարտության մեջ՝ մեծացնել իր քաղաքական ազդեցությունը Բրյուսելի վրա,
- 4) ՌԴ-ի նկատմամբ իրականացվող աննախադեպ պատժամիջոցներով հասնել Ռուսաստանի «կապիտուլյացիային» և Մոսկվայում հաստատել ամերիկամետ վարչակարգ:

Ռուս-ուկրաինական ռազմական գործողությունները երկարաժամկետ բնույթ ստացան: Ուկրաինային ներկայացված՝ Մոսկվայի պահանջները՝ ապաազգայնականացում, ապառազմականացում, Դրիմը ճանաչել որպես ՌԴ անբաժանելի մաս, ճանաչել Դոնբասի և Լուգանսկի հանրապետությունների անկախությունը, ինչպես նաև սահմանադրական ճանապարհով ամրագրել, որ Կիևը ոչ մի ռազմական դաշինքում չի ընդգրկվի, չընդունվեցին ուկրաինական իշխանությունների կողմից: Դա ենթադրում է ռազմական գործողությունների շարունակություն, և եթե նույնիսկ մարդավարական առումով Մոսկվան հաջողություններ գրանցի, ապա ռազմավարական առումով բավական լուրջ խնդիրների առջև է կանգնելու: Ռուսաստանի դեմ պատժամիջոցները կպահպանվեն երկար, և փաստացի մի նոր «երկաթե վարագույր» է իջեցվում այդ երկրի շուրջը: Չափազանցություն չի լինի, եթե նշենք՝ որոշվում է Մոսկվայի դերակատարումը ձևավորվող նոր աշխարհակարգում:

Հայաստանի ռազմավարական դաշնակից Ռուսաստանը հայտնվել է քաղաքական և տնտեսական բարդ իրավիճակում: Ճիշտ է՝ Ռուսաստանը ունի մեկուսացման մեջ գտնվելու փորձ, սակայն պատմությունը ցույց է տալիս, որ մեկուսացման մեջ գտնվող համակարգերի զարգա-

⁹ Տե՛ս Մոսկվա քաղաքում ՄԱԿ-ի կողմից Մոսկվայի քաղաքականության մասին զեկուսացման մեջ գտնվելու փորձ, սակայն պատմությունը ցույց է տալիս, որ մեկուսացման մեջ գտնվող համակարգերի զարգա-

ցումը բարձր արդյունավետություն չի ապահովում:

Մոսկվան ռազմական գործողություններ սկսեց իր համար ոչ լիովին բարենպաստ պայմաններում: Լավագույն տարբերակը Նովոռոսիայի ստեղծումն էր, որը Օդեսայի, Խարկովի, Դնեպրոպետրովսկի, Խերսոնի, Նիկոլևսի և Ջապորոժիեի ընդգրկումն էր և Մերձդնեստրյան շրջանին սահմանակից լինելը: Սակայն, ի տարբերություն Լուգանսկի և Դոնեցկի, այս վայրերում քաղաքացիական պատերազմը ավարտվեց ռուսամետ ուժերի պարտությամբ:

Զարգացման վատատեսական մյուս տարբերակը այն էր, որ Ղրիմի միացումից հետո Ուկրաինայում ուժեղացան ազգայնական տրամադրությունները, և ԱՄՆ-ի օժանդակությամբ այդ երկիրը վերածվեց Ռուսաստանի դեմ պայքարի գործիքի: Մա նշանակում էր, որ միլիոնավոր ռուսներ կա՛մ լքելու էին երկիրը, կա՛մ ուկրաինացվելու էին, բորբոքվելու էին հակառուսական տրամադրություններ: Ղրիմի միավորումից հետո անցած յոթ տարիները Կիևը արևմտյան քաղտեխնոլոգների օգնությամբ բավական արդյունավետ օգտագործեց: Մյուս բացասական գործոնը այն էր, որ Կրեմլում, ՌԴ կառավարությունում և ֆինանսաօլիգարխիկ շրջաններում բավական մեծ էր Արևմուտքի ազդեցությունը: Ռուսաստանում ռազմական գործողություններից առաջ հարկավոր էր հանրության շրջանում իրականացնել նոր կարգավորումներ: Ելցինյան ժամանակաշրջանից մնացած այսպես կոչված լիբերալ բարեփոխիչները համաշխարհային գլոբալիստների և միջազգային ֆինանսական օլիգարխիայի ազդեցության տակ էին: Ռուսական ֆինանսական շրջանակների այն հատվածը, որը պաշտպանում էր Վ. Պուտինին, ի տարբերություն լիբերալ բարեփոխիչների, նույնպես ձգտում էր ազատական, արևմտամետ, արդիականացված Ռուսաստանի, որը պետք է ինտեգրվեր Արևմուտքի հետ, բայց առավել ձեռնտու պայմաններով: Այս հատվածը իր հեթին ևս աշխատում էր զսպել Կրեմլին հակաարևմտյան գործողություններում: Այսպիսով, ռազմական գործողություններից առաջ Կրեմլը պետք է ապահովեր իր «թիկունքի» անվտանգությունը, որը չարվեց: Արդյունքում սկանստես եղանք արևմտյան ֆինանսական կառույցներում ռուսաստանյան ֆոնդերի միլիարդավոր դոլարների սառեցմանը:

Հասկանալի է, որ մոտակա ժամանակաշրջանում ՌԴ հասարակության ներսում տեղի են ունենալու վերադասավորումներ և համախմբում, քանի որ առանց այդ քայլերի հնարավոր չէ դիմակայել արևմտյան պատժամիջոցներին:

Իսկ ի՞նչ մարտահրավերներ և նոր իրավիճակ է ստեղծում ռուս-ուկրաինական հակամարտությունը Երևանի համար:

Հայաստանի Հանրապետությունը նախ և առաջ կանգնելու է անվտանգային և տնտեսական լուրջ մարտահրավերների առջև: 2022 թ. փետրվարի 22-ին ՌԴ-ի և Ադրբեջանի միջև ստորագրվեց Դաշնակցա-

կան համագործակցության մասին հռչակագիրը, որը, անշուշտ, համաձայնեցվել էր Անկարայի հետ: Մինչ այդ Թուրքիայի հետ Բաքուն կնքել էր «Շուշիի հռչակագիրը», համաձայն որի՝ Անկարան անհրաժեշտության դեպքում ռազմական օգնություն էր ցուցաբերելու իր դաշնակցին: 2022 թ. մարտի 11-ին Ադրբեջանի և Իրանի միջև կնքված միջկառավարական հռչակագրով Բաքուն հնարավորություն ստացավ Իրանի տարածքով կայուն ցամաքային կապ հաստատելու Նախիջևանի հետ: Տարածաշրջանում Թուրքիան և Ադրբեջանը, համակարգելով իրենց գործողությունները, առանց բացահայտ հակառուսական քայլերի փորձում են նվազեցնել Մոսկվայի ազդեցությունը Հարավային Կովկասում և աստիճանաբար նրան դուրս մղել տարածաշրջանից: Ընդ որում՝ Բաքուն բավականին պրագմատիկ քաղաքականություն է վարում: Նա ճանաչում է Ուկրաինայի և Վրաստանի տարածքային ամբողջականությունը և չի ճանաչում ոչ միայն Աբխազիայի ու Հարավային Օսիայի ինքնահռչակ պետությունները, այլև նույնիսկ Հյուսիսային Կիպրոսի Թուրքական Հանրապետությունը:

Ծանր իրավիճակում և փաստացի միջազգային մեկուսացման մեջ գտնվող Ռուսաստանին ձեռնառու չէ հարաբերությունները սրել նաև Թուրքիայի ու Ադրբեջանի հետ, հատկապես եթե նկատի ունենանք նաև այն հանգամանքը, որ Չինաստանից ակնկալվող աջակցությունը ևս չի երևում: Տարածաշրջանում Ռուսաստանին անհրաժեշտ է Թուրքիայի ու Ադրբեջանի չեզոքությունը, որը ունի իր գինը: Նշենք նաև, որ Վրաստանը նույնպես չմիացավ հակառուսական տնտեսական պատժամիջոցներին:

Մինակի խմբի ձևաչափը նույնպես հարցականի տակ է, քանի որ Վաշինգտոնը և Փարիզը հնարավոր է՝ Մոսկվայի հետ այս հարթակում ևս չաշխատեն: ՌԴ-ն այստեղ ռազմավարական պլանավորման խնդիրներ նույնպես ունի: Օրինակ՝ Արցախի հարցը լուծվելու դեպքում Մոսկվան ի՞նչ լծակներ կունենա Բաքվի վրա ազդելու համար:

Կախված ռուս-ուկրաինական լայնածավալ ռազմական գործողությունների ընթացքից և տեմպերից՝ Արևմուտքը պետք է ձեռնամուխ լինի հետխորհրդային տարածքներում բոլոր չճանաչված հանրապետությունների կարգավիճակների հստակեցմանը, որպեսզի ավելի նվազեցնի Մոսկվայի ազդեցությունը այդ տարածաշրջաններում: Եվ այն կսկսվի Մերձդնեստրից:

Ինչպիսի՞ դիրքորոշում պետք է ունենա պաշտոնական Երևանը ձևավորվող նոր գլոբալ աշխարհակարգում: Նշենք, որ նախորդ երկու աշխարհամարտերում հայ ժողովուրդը եղել է հաղթող կողմի դաշնակիցը, սակայն ոչ մի օգուտ չի կարողացել քաղել այդ հանգամանքից:

Հաշվի առնելով 44-օրյա պատերազմի և ռուս-ուկրաինական առձակատման փորձը՝ կարևորագույն խնդիրներից մեկը ՀՀ պաշտպանությունն ամրապնդելն է: Երկրորդ կարևոր խնդիրը արտաքին քաղա-

քականության դիվերսիֆիկացումն է:

Այժմ Հարավային Կովկասում աստիճանաբար նկատվում է դիվանագիտական ակտիվություն:

Մինչ այս իրադարձությունները Կրեմլը գտնում էր, որ Արցախի կարգավիճակի հարցը ապագայի խնդիր է: Օրակարգում է հայ-ադրբեջանական սահմանների հստակեցման հարցը: Այստեղ մեզ ավելի հարմար բնագծերը պահելու համար անհրաժեշտ է ստանալ ԵՄ-ի կամ ԵԱՀԿ-ի աջակցությունը: Միաժամանակ, Արցախը Մոսկվայի համար լեգիտիմ ներկայանալու եզակի հնարավորություններից է, քանի որ միջազգային հանրությունը համաձայնել էր Լեռնային Ղարաբաղում նրա խաղաղարար գործողություններին:

Իր հերթին Հարավային Կովկասում աշխատում է դերակատարումը մեծացնել Թուրքիան՝ մեծ օժանդակություն ստանալով հատկապես Լոնդոնից¹⁰: Մյուս կողմից՝ ԱՄՆ-ն հարավկովկասյան տարածաշրջանային անվտանգությունը կապում է նաև հայ-թուրքական հարաբերությունների կարգավորման հետ, և պատահական չէ, որ վերջին շրջանում տարբեր մակարդակներով ակտիվացել են այդ շփումները: Թուրքիայի ակտիվությանը տարածաշրջանում փորձում է հակազդել Ֆրանսիան, որը ներկայումս ԵՄ-ում նախագահող երկիր է: Սակայն Փարիզում ևս հասկանում են, որ ռուս-թուրքական համագործակցության առկայության պարագայում առանց իր քայլերը Մոսկվայի հետ համակարգելու դրանք արդյունավետ չեն լինի: Թուրքիայի ազգային անվտանգության խորհուրդը 2022 թ. մարտի 23-ի նիստում քննարկեց Կովկասում ընթացող քաղաքական գործընթացների համատեքստում ՀՀ-ի հետ հարաբերությունների կարգավորման խնդիրները¹¹:

Ստեղծված իրավիճակում Արևմուտքը կարևորում է նաև ադրբեջանական էներգակիրների օգտագործումը: Սակայն ռուս-ուկրաինական ռազմական գործողությունների նախօրյակին Ի. Ալիևի և Վ. Պուտինի հանդիպումը Բաքվի համար որոշ խնդիրներ առաջացրեց: Այնուամենայնիվ, Վաշինգտոնին ցանկալի է Ադրբեջանում տեսնել ավելի կանխատեսելի վարչակարգ, որին կստիպեն լուռ և հանգիստ մնալ, քանի որ հայերի դեմ ևս մի նոր պատերազմը կարող է պարտիզանական պայքարի վերածվել, իսկ հայկական սփյուռքի պարագայում այն միջազգային հանրության շրջանում մեծ արձագանք կստանա: Արդյունքում Արևմուտքը ստիպված կլինի Ադրբեջանի նկատմամբ ևս պատժամիջոցներ կիրառել, ինչը այս պահին իր շահերից չի բխում:

Իրենց հերթին ԱՄՆ-ն և Ֆրանսիան ցանկանում են կարգի հրավիրել Թուրքիային, որը վերջին շրջանում սկսել է ավելի քան ինքնուրույն

¹⁰ St u **Тогрун Исмаил** (проф. университета Анкары). «Взгляд на регион из Турции» – [youtube.com/results?search_query: Тогрун + Исмаил](https://youtube.com/results?search_query=Тогрун+Исмаил)

¹¹ St u «Совет национальной безопасности Турции обсудил процесс нормализации отношений с Арменией», [News.am/rus/news/692972.html](https://news.am/rus/news/692972.html)

գործել: ԱՄՆ-ի մի շարք հորդորներին հակառակ՝ ձեռք է բերել ռուսական C-400 հրթիռային համակարգերը, խափանել է ԵԱՀԿ Մինսկի խմբի աշխատանքները և տարածաշրջանում Մոսկվայի հետ 3+3 ձևաչափի շրջանակներում փորձում է մեկուսացնել Արևմուտքի ներկայությունը: Թուրքիայում ներկայումս առկա են զգալի տնտեսական դժվարություններ, խորացել են հակասությունները թուրքական հասարակության ներսում, և ակտիվացել են իշխող վարչակարգի հակառակորդները: Սա է պատճառը, որ Վաշինգտոնը Անկարային առաջարկում է Կիևին փոխանցել C-400 հրթիռային համակարգերը՝ լավ պատկերացնելով, որ դա իրագործելի չէ: Սակայն այս հանգամանքը Սպիտակ տան համար ևս մեկ փաստարկ կլինի Անկարային «պատժելու»:

Մոտ ժամանակներում կկարգավորվեն նաև Իրանի հետ հարաբերությունները, կհանվեն պատժամիջոցները, և Թեհրանը կակտիվացնի իր կովկասյան քաղաքականությունը:

Արտաքին քաղաքականության դիվերսիֆիկացումն անհրաժեշտ է նաև ՌԴ-ի դեմ կիրառվող պատժամիջոցների ծանրության ներքո չհայտնվելու համար: ՀՀ-ն, որի համար Ռուսաստանը տնտեսական հիմնական գործընկերն է, արդեն հայտնվել է ծանր վիճակում: Ռուսական կապիտալով աշխատող ընկերությունների մի մասը սառեցրել է գործունեությունը: Հարկավոր է աշխատել Արևմուտքի հետ և լուսաբանել, որ մեր նկատմամբ պատժամիջոցները ցանկալի արդյունք չեն տա, բայց կարող են մեզ համար ստեղծել բավականին բարդ և անկառավարելի իրավիճակ: Այստեղ կարևորը այն սահմանագծերի որոշումն է, որ Երևանը պետք է պահպանի:

Ներկայումս քայլեր արվում են արտաքին քաղաքականության դիվերսիֆիկացման ուղղությամբ: Մեկ տարի առաջ հնարավոր չէր պատկերացնել, որ ՀՀ որևէ բարձրաստիճան պաշտոնյա կարող էր այցելել ՆԱՏՕ-ի գրասենյակ (2016-ից ի վեր նման շփումներ չեն եղել): Մարտի 9-ից մենք ականատես ենք նման շփումների ԵՄ-ի և ՆԱՏՕ-ի պատասխանատուների, Ֆրանսիայի, Թուրքիայի, ՌԴ-ի, Ավստրիայի, Հոլանդիայի և այլ երկրների պաշտոնյաների հետ: Շատ կարևոր են նաև ԱՄՆ պետքարտուղարի և ՌԴ արտգործնախարարի հետ հեռախոսագրույցները:

Այսպիսով, արտաքին քաղաքականության դիվերսիֆիկացիա չի նշանակում հրաժարվել Ռուսաստանից կամ բացահայտ շարժվել հակառակ բևեռի կողմը: ՌԴ-ն Արցախում առանցքային դերակատար է, և նրա հետ կառուցողական քաղաքականությունը կարևոր է Հայաստանի համար ոչ միայն անվտանգային, այլև տնտեսական և քաղաքական տեսանկյուններից: ՌԴ-ն անհրաժեշտություն չունի օգտագործելու ՀԱՊԿ իսրայելաբարտը կամ ՀՀ-ին ներգրավելու ռուս-ուկրաինական հակամարտությունում: Արտաքին քաղաքականության դիվերսիֆիկացումը նաև նշանակում է չհայտնվել ուժային բևեռների շահերի ոլորտում,

որը ծուղակ է հատկապես փոքր պետությունների համար: Հայաստանի համար ռիսկայնությունը անհամեմատ կմեծանա, եթե ձևավորվող նոր աշխարհակարգում կտրուկ թեքվի որևէ ուժի կողմը: Այս ամենը լավ ըմբռնում են և Մոսկվայում, և Վաշինգտոնում: Կրեմլը ներկայումս ավելի շատ կարևորում է, որ Երևանը չընդգրկվի իր դեմ ուղղված թիկունքային խաղերում, ուստի մենք պետք է հնարավորինս թափանցիկ ու զգույշ աշխատենք:

МАРУТ ВАРДАЗАРЯН – *Российско-украинский военный конфликт и императивы диверсификации внешней политики Республики Армения.* – В статье рассматриваются причин возникновения российско-украинского противоречия и делается сравнительный анализ этого конфликта в контексте мировых геополитических процессов. Украинский кризис подорвал систему международных отношений. Выявляются заинтересованности мировых центров в разжигании российско -украинского конфликта. Данный конфликт раскрывается в призме американской стратегии сохранения глобального доминирования и как результат смены технологических укладов мировой экономики.

Анализируются последствия и вызовы этого конфликта для Республики Армения и необходимость диверсификации внешней политики в сложившейся в новой региональной действительности.

Ключевые слова: *Республика Армения, Россия, ЕС, Зб. Бжезински, Г. Кисинджер, конфликт, глобальное доминирование, диверсификация*

MARUT VARDAZARYAN – *Russia-Ukraine Military Conflict and Imperatives of Diversification of Armenia's Foreign Policy.* – This article reviews the reasons behind Russia-Ukraine dispute and conducts comparative analysis of this conflict in the context of worldwide geopolitical processes. Ukrainian crisis undermined system of international relations. After the conflict started, the interests of world centers became obvious. This conflict is unfolding in the prism of the US strategy retaining its global dominance and as a result, changing techno-political structure of the world economics.

This article also analyzes consequences and challenges of this conflict for the Republic of Armenia and the necessity of diversifying the foreign policy in the new regional reality.

Key words: *Republic of Armenia, Russia, Ukraine, EU, Zb. Brresinski, H. Kissinger, global dominance, diversification*

УКРАИНСКИЙ КРИЗИС КАК ФАКТОР УСКОРЕНИЯ ПЕРЕХОДА К ДВУХПОЛЯРНОМУ МИРУ

АШОТ ЕНГОЯН

Украинский кризис, с момента своего возникновения в 2014 году, значительно усугубил существующее еще с конца XX века взаимное недоверие между западными странами и Россией. Более того, по сути, начался новый этап «бесконтактного» противостояния между ними, именуемый многими политиками и экспертами периодом гибридной войны. Она, как известно, сопровождается не только применением взаимодополняющих политических, экономических и информационных мер, но и открытой поддержкой «пятых колонн», действующих на территории противника, или же сочетанием скрытых операций и диверсий с ощутимыми кибератаками и пр. Сфера гибридных войн затронула не только Россию, но и ряд других крупных стран, которые не вписываются в обозначенные Западом трафареты и параметры «демократической платформы». Складывается впечатление, будто «цивилизованный мир» только об одном и думает, то есть каким образом утвердить демократические порядки в авторитарных странах и подарить народам этих стран «истинную свободу»? Однако при детальном анализе политики «спасителей мира» выясняется, что за красивой вывеской скрываются простые меркантильные интересы, или же геополитические цели, направленные на ослабление восстанавливающих свои силы других мировых центров.

Ключевые слова: украинский кризис, биполярный мир, взаимное недоверие, новое противостояние, период гибридной войны, демократическая платформа, цивилизованный мир

Украинский кризис с момента своего возникновения в 2014 году значительно усугубил существующее еще с конца XX века взаимное недоверие между западными странами и Россией. Более того, по сути, начался новый этап «бесконтактного» противостояния между ними, именуемый многими политиками и экспертами периодом «гибридной войны». Она, как известно, сопровождается не только применением взаимодополняющих политических, экономических и информационных мер, но и открытой поддержкой «пятых колонн», действующих на территории противника, или же сочетанием скрытых операций и диверсий с ощутимыми кибератаками и пр. По словам начальника Генштаба ВС РФ В. Герасимова, политические цели при этом достигаются за счет подрыва военного и экономического потенциала противника, а также информационно-психологического давления на него.¹

¹ См.: Ходаренок М., Зинченко А. Гибридное оружие войны – «Газета.ру», 10 августа

Сфера гибридных войн затронула не только Россию, но и ряд других крупных стран, которые не вписываются в обозначенные Западом трафареты и параметры «демократической платформы». Складывается впечатление, будто «цивилизованный мир» только об одном и думает – каким образом утвердить демократические порядки в авторитарных странах и подарить народам этих стран «истинную свободу»? Однако при детальном анализе политики «спасителей мира» выясняется, что за красивой вывеской скрываются простые меркантильные интересы, или же геополитические цели, направленные на ослабление восстанавливающих свои силы других мировых центров.

В зону столкновения геополитических интересов входят практически все постсоветские страны, которые в течение 30-ти лет так или иначе были поставлены перед дилеммой – какой выбрать внешнеполитический вектор развития? Ведь своим выбором они могли бы поставить точку в деле окончательного утверждения однополярного мира с низведением наиболее опасной в плане ядерной составляющей и располагающей колоссальными ресурсами России до степени третьестепенного регионального игрока. Многим из постсоветских стран удалось оттянуть время для окончательного выбора, запустив в оборот так называемую политику «многовекторности» (или, что еще хуже – «сбалансированной политики») несмотря на то, что как с экономической, так и с военно-политической точек зрения они были глубоко интегрированы в структуры пророссийской ориентации. Однако на примере Казахстана, Киргизии, Белоруссии, а также Армении можно понять, что они не смогли полностью просчитать последствия таких шагов. Вопрос их дальнейшего пребывания в этой плоскости у западного сообщества не был полностью закрыт, и оно проводило серьезную работу в направлении изменения их внешнеполитического вектора. В связи с этим внутривнутриполитические процессы в этих странах периодически стали подвергаться испытаниям, сопровождаясь при этом радикальным характером действий противоборствующих сторон.

Другие постсоветские республики, такие как Грузия, Украина и Молдова, взяли однозначный курс на слияние с западным миром. Нельзя сказать, что это было мудрым и взвешенным решением, учитывающим как собственные потенциальные возможности, так и геополитические интересы и степень решимости своих будущих партнеров к форсированию интеграционных процессов. Если вдуматься поглубже, можно в некотором смысле понять стремление именно этих стран поскорее оторваться от бывших своих хозяев в России. Дело в том, что на подсознательном уровне представителей этих вполне достойных народов проявляется боязнь потерять все то, что было приобретено ими за годы советской власти, в том числе и ряд спорных территорий. Куда легче, опираясь на факт меж-

дународного признания существующих границ, оформленного в ряде международных документов последних десятилетий, постараться оказаться под защитой ядерного «зонтика» другого мирового центра силы и обезопасить себя от возможных территориальных претензий российского государства.

Так или иначе, эти страны стали своего рода объектами масштабной геополитической игры. Республика Молдова и Грузия, несмотря на ряд предоставившихся возможностей не смогли кардинальным образом решить вопрос интеграции с западным миром. Во многом этому помешало как географическое положение, так и наличие серьезных экономических и внутривластных проблем. Не следует отбрасывать и неготовность самого западного сообщества в скором порядке принимать эти страны в ЕС и НАТО. Тем самым на первый план вышла Украина, как наиболее подходящая с географической, экономической, политической, демографической, морально-психологической и идеологической точек зрения страна, вполне подготовленная за 30 лет к силовому разрешению этих вопросов. Более того, не надо забывать какая роль отведена ей во внешнеполитической концепции США еще со времен З. Бжезинского, как решающего оружия против России.

Борьба за Украину между центрами силы мировой политики после обретения ею независимости со временем только ужесточалась. У этой страны было очень завидное для многих других постсоветских государств положение – имея огромный экономический, территориальный и людской потенциал, она могла только извлекать выгоду из своего состояния как объекта соперничества между мировыми геополитическими центрами. Однако она не смогла эффективно использовать такое положение. Видимо не последнюю роль сыграли чрезмерная финансово-экономическая зависимость страны от западных стран, и прежде всего от США, а также укрепившаяся за годы независимости идеологическая составляющая общественной жизни, которая способна помешать принятию вполне реалистичных и взвешенных политических решений. Такими недалекими шагами страна превратилась в поле для геополитических баталий.

Украинский кризис лишь верхушка айсберга, венчающая широкий комплекс противоречий и антагонизмов между западным миром и Россией (и не только ей). С военно-политической стороны он углублялся параллельно с продвижением НАТО на Восток и стремлением западного мира обеспечить свое военно-стратегическое преобладание как в Европе, так и в мире в целом. Политика «открытых дверей» НАТО и формирование новых военных альянсов, таких как AUKUS в индо-тихоокеанском регионе, не может не беспокоить Россию, а вместе с ней и Китай. Последний, так же как и Россия, выступает с резким осуждением того, что западные силовые структуры неуклонно приближаются к ее границам. Не следует забывать и

о других триггерах напряженности между Западом и КНР, таких, как Тайваньская и Уйгурская проблемы. На современном этапе мировой политики они очень часто увязываются политологами с Украинским кризисом.

Ко всему этому добавляются и проблемы геоэкономического характера. В этой сфере Россия и Китай также выступают по одну сторону баррикад. С одной стороны, с целью вытеснения России с энергетического рынка Европы и его заполнения сланцевыми ресурсами США западным сообществом использовались очень благородные идеи обеспечения энергетической безопасности континента и глобального «зеленого перехода». Всячески торпедировался процесс введения в эксплуатацию Северного газового потока – 2 из России в Германию, а после признания Россией независимости республик Донбасса и начала спецоперации на Украине и вовсе был приостановлен. Кроме этого, после объявления Россией специальной операции на Украине 24 февраля 2022 года кроме применения широкого спектра беспрецедентных финансовых и торговых санкций против России было включено и положение о постепенном отказе западного мира от энергетических поставок из России. Уже шестой пакет санкций ЕС, принятый 31 мая, практически полностью был посвящен решению этого вопроса.²

С другой стороны, возросшая экономическая мощь Китая со сосредоточением мировых производств в этой стране сделала ее серьезным конкурентом США на мировом производственном рынке. Не случайно, протекционистская политика по отношению к КНР, примененная бывшим президентом США Д. Трампом, продолжается и при нынешнем его преемнике с такой же ожесточенностью. Усмотрев в глобальном проекте «Один пояс – один путь», в котором самым тесным образом сотрудничают Россия и Китай, угрозу для себя, западные страны противопоставили ему свой, не менее амбициозный проект – «Голубые ворота», общей стоимостью в 150 млрд. долларов, который в создавшихся геоэкономических и геополитических условиях уже считается трудновыполнимым.

Международная напряженность вокруг Украины усугубляется состоянием экономик практически всех стран мира. Несмотря на кажущееся восстановление после пандемии, сохраняются высокие темпы инфляции в мире. В мировую экономику буквально выброшены многие триллионы денежной наличности, а антироссийские санкции объективно привели к резкому удорожанию энергоносителей в мире. Тем самым в США уровень потребительской инфляции в феврале достиг 7,9%, а производственной – 24-25%, которые к июню сократились незначительно,³ в мае в Европе ин-

² См.: Вступил в силу шестой пакет санкций ЕС в отношении России, «Investing», от 02.06.2022. – <https://ru.investing.com/news/economy/article-2158993>

³ См.: Yellen Says “I Was Wrong” Last Year on the Path of US Inflation, «Bloomberg», от 31.05.2022. – <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-05-31/yellen-says-i-was-wrong-last-year-on-the-path-of-us-inflation#xj4y7vzkg>

фляция дошла до уровня выше 8%⁴ (и это при практически нулевых учетных ставках Центральных банков), а промышленная – 37,2%,⁵. Что касается России и Китая, а также других экономик, ситуация здесь не менее сложная.

В то же время темпы роста мировых экономик серьезно отстают от этих уровней. Центральные банки многих стран прибегают к серьезным мерам в надежде на обуздание инфляционных процессов. Так ФРС США на своих заседаниях в марте-апреле текущего года повысила учетную ставку на 0,75%. К таким же шагам готовятся многие ЦБ ведущих стран мира, а некоторые уже объявили об этом. Однако, по мнению многих экспертов, в ближайшей перспективе достижение этой цели в условиях продолжающегося кризиса на Украине и негативного влияния санкций против РФ на всю мировую экономику все еще под большим вопросом. Более того, многие авторитетные финансовые организации всерьез предупреждают о грядущих стагфляции и рецессии мировой экономики.⁶ Параллельно этому растет и социальная напряженность в мире. Не за горами и мировой продовольственный кризис, также во многом сопряженный с Украинским кризисом, хотя о нем многие политики предупреждали задолго до начала боевых действий.

Нельзя сбрасывать со счетов и глубокую поляризацию в американском обществе, связанную с усилением противостояния в нем двух противоборствующих ценностных систем – консервативной и леволиберальной. Как известно такой конфликт считается политологами конфликтом с «нулевой суммой», а их усиливающаяся конфронтация чревата серьезными катаклизмами в США вплоть до гражданской войны, о возможности которой уже в открытую заявляют многие видные американские политики и политологи, учитывая чрезмерную насыщенность общества стрелковым оружием.

Не отличалась стабильностью общественная жизнь и на европейском континенте. После наступившего в 2010-ых годах практического фиаско политики «мультикультурализма» Европа не смогла выдвинуть сколь-нибудь приемлемой парадигмы общественно-культурного развития ЕС. Следует отметить, что подобный просчет со стороны неолиберальных кругов евробюрократии был с лихвой использован правоконсервативными силами многих европейских стран в борьбе за политическое преобладание в своих обществах. Конечно, на сегодняшний день нельзя твердить об их идеологической победе, однако ситуация в корне может измениться после

⁴ См.: Hannon Paul. Eurozone Inflation Hits Fresh Peak as More Energy Sanctions Loom \ Wall Street Journal. May, 31, 2022. – <https://www.wsj.com/articles/eurozone-inflation-hits-fresh-high-as-more-energy-sanctions-loom-11653995000>

⁵ См.: Евростат – <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/14636262/4-02062022-AP-EN.pdf/cdf0186f-d7af-4fd3-6cbc-77471dd43c17?t=1654086521568>

⁶ Wall Street veterans offer 3 trading strategies for investors worried about a recession, «CNBC», от 31.05.2022. – <https://ru.investing.com/news/economy/article-2158289>

определенных финансово-экономических потрясений, которые вполне осязаемы в условиях углубления кризиса на Украине. Тем самым прослеживается стремление политических кругов некоторых западных стран найти соответствующее международное (не связанное с западным миром) обстоятельство, которое поможет сплотить все западное сообщество и отвлечь его от внутривнутриполитических проблем.

Мировое сообщество в течение своей истории не раз сталкивалось с подобного рода проблемами. Иногда в качестве рычага воздействия на активизацию экономической жизни служило обострение международной напряженности, которое приводило к расширению оборонных расходов многих стран, и как результат – колоссальной нагрузке на оборонную промышленность. Как видно из сегодняшних реалий Украинский кризис решает и эту проблему. Об увеличении военных расходов заявила Германия (до 100 млрд долларов), Франция объявила о необходимости создания европейской армии и также увеличила свои расходы на оборону, НАТО заявило о полной модернизации своих вооруженных сил, Австралия задумалась об оснащении своего флота исключительно ядерными подводными лодками и прочее. Следует отметить и о значительной военной помощи Украине, которую западные страны во многом использовали, в том числе, и для переоснащения своих вооруженных сил, освободившись от старого (еще с советских времен) арсенала вооружений.

Украинский кризис в очередной раз высветил и другую мировую проблему – несовместимость неолиберальной ценностной системы со многими, в целом традиционно ориентированными, обществами. Практика показала, что многие из них, в том числе и Украина, невосприимчивы к ней. Вместе с тем правительства этих стран успешно имитируют сам процесс демократизации. С молчаливого согласия стран-эмитентов формируется уже подкупленная элита, продолжающая старые традиции казнокрадства и коррупции в ущерб интересам граждан этих стран. Тем самым наносится огромный ущерб самому понятию «демократизации». Собственно говоря, это обстоятельство во многом определило мировое общественное мнение, примерно на 65% отвергающее демократию как эффективную форму государственной власти.

В целом, конфликт ценностных систем назревал в мире еще задолго до Украинских событий. Буквально насаждаемая западными странами неолиберальная система ценностей изменяла умы и настроения многих народов, способствовала расширению геополитического и финансово-экономического влияния западных демократий в ущерб национальным интересам самих объектов воздействия. Необходим был лишь повод для прямого столкновения геополитических центров с целью дискредитации идеологических ориентиров сторон.

Китай и Россия и в этом вопросе также выступают единым фронтом.

В частности, в первой части совместного заявления, принятого накануне Олимпийских игр в Пекине, стороны обозначили свое понимание демократии, которое в корне отличается от подхода западных стран. Тем самым оба государства, по сути, анонсировали образование нового идеологического полюса в мире со своей ценностной системой, которую еще предстоит окончательно сформировать и которая может стать довольно притягательной для многих народов. Тем более, что для этого имеются объективные идеологические предпосылки в этих странах. Не следует забывать, что в Китае, наряду с господствующей коммунистической идеологией, в общественной жизни превалирует и конфуцианство – традиционно ориентированная ценностная система консервативного содержания. Россия также на высоком политическом уровне сделала заявку на превращение страны в один из центров консервативного движения – «разумного консерватизма»,⁷ сопроводив свои устремления соответствующими изменениями в Конституции РФ. Тем самым, эти две страны позиционируют себя как субъекты, противопоставляющие себя неолиберальному идеологическому течению.

Украинский кризис внес определенный разлад и в самом трансатлантическом партнерстве. Правительства многих европейских стран прекрасно понимают к каким издержкам для постпандемийной Европы может привести эскалация конфликта, и, наоборот, какие дивиденды ожидаются от партнеров за океаном. Проблемы касаются как экономической, энергетической и кредитно-денежной областей, так и социальной, миграционной, внутривосточной и других сфер. Что же касается военно-политических вопросов, то некоторые страны ЕС открыто заявили о своем неучастии в военных приготовлениях НАТО. На наш взгляд, несмотря на кажущееся единство после наступившей эйфории по поводу сплочения западных стран в борьбе с «российским вторжением на Украину», дальнейшее усугубление экономических и военно-политических проблем будет шаг за шагом только отдалять их друг от друга. Этот процесс станет практически необратимым, если такие страны как Китай и Индия не откажутся от выбранного курса «благожелательного нейтралитета» по отношению к России и продолжат активно притягивать к себе (тем самым к БРИКС) страны Евросоюза, и не только их.

Не следует забывать и о существующих противоречиях между Западом и Востоком самой Европы, проявляющихся еще задолго до обострения обстановки вокруг Украины. Они связаны с их историческими особенностями, различным отношением к кредитно-денежной и миграционной политике, отличиями преобладающих ценностных систем, а также степенью влияния на них со стороны США. На фоне обострения украин-

⁷ См.: Путин поддержал умеренный консерватизм, сравнив его с врачебным принципом «не навреди», «ТАСС» – <https://tass.ru/politika/12728229>

ского кризиса происходит незримый процесс разделения Европы – выделяется группа стран Восточной Европы, которая после заключения мира между Россией и Украиной якобы должна стать гарантом безопасности Украины под эгидой обладательницы ядерным оружием Великобритании. Новая группа государств выделяется открытой враждебностью по отношению к России. В случае наличия примиренческих настроений у многих европейских стран после конфликта на Украине эта группа, вероятно, будет в состоянии постоянно поддерживать огонь в «тлеющем костре» русофобии. Не случайно, что в Британии всерьез заговорили о военно-политическом союзе Великобритании, Польши, Украины и стран Прибалтики.⁸

Создавшаяся после начала боевых действий на Украине обстановка в мире заставляет Россию ускорить дрейф на Восток – в сторону своих партнеров по БРИКС – Индии и Китаю. Индия, несмотря на осуждение Западом проведенной Россией спецоперации на Украине, как известно, после этого значительно увеличила закупки энергоресурсов у России и продолжает свою нейтральную политику по отношению к своему партнеру. С Китаем, по выражению многих политиков у России сохраняются братские отношения, а позиции сторон в мировой политике практически всегда совпадают. Кроме этого, между двумя странами намечается усиление кооперации в области экономики и, прежде всего, в финансово-кредитной сфере, что способно пошатнуть позиции американского доллара в качестве мировой резервной валюты. Рост числа взаиморасчетов между этими и многими другими странами в национальных валютах представляется вполне логичным и закономерным явлением в дальнейшем.

Отмеченное выше совместное российско-китайское заявление можно сравнить с официальным Манифестом об образовании в мировой политике нового полюса. У обоих государств складывается общее видение по вопросам мировой практики и, что особенно важно, ценностных ориентиров и идейно-политических процессов в мире. Кроме этого, следует учесть, что доля этих двух стран в мировой экономике уже вполне сопоставима с американской (порядка 20%), а по ряду экономических и оборонных секторов превосходит потенциал США. Следует также учесть огромные вложения этих государств в ключевых регионах мира, а также наличие экономических и военно-политических союзников.

На первый взгляд кажется, что Украинский кризис в его нынешнем виде выступает в качестве того же конфликта с «нулевой суммой». Об этом свидетельствует содержание требований России к США и НАТО относительно обеспечения своей безопасности на европейском театре, из-

⁸ Кремль увидел в предложении Джонсона создать новый союз стремление подорвать позиции ЕС, «Интерфакс» – <https://www.interfax.ru/world/843284>

оженные в ультимативной форме в конце 2021 года,⁹ а также получение вполне предсказуемых, не менее резких отрицательных ответов от адресатов.¹⁰ Понимание того, что разрешение Украинского кризиса способно нейтрализовать серьезную экзистенциальную угрозу безопасности России, что оно включает в себя не только вопрос будущего украинской государственности, но и проблему единения самого российского государства, подводит нас к мысли об ожесточенном характере этого конфликта. К этому следует добавить, с одной стороны, проявление заинтересованности в происходящем и беспрецедентную поддержку Украины со стороны всего объединенного западного сообщества, которое также осознает принципиальное значение последствий военного противостояния на Украине, чреватого переформатированием однополюсного миропорядка. С другой стороны, существует понимание Китаем того, что после окончательного ослабления России очередь для нападков западных стран-конкурентов дойдет и до него самого. Все это превращает Украинский кризис в событие глобального значения. Из этого следует, что и выход из этого кризиса должен носить также глобальный характер. По мнению многих экспертов, миру еще предстоят новые «Ялты», «Потсдамы» и «Бреттон-Вудсы», которые приведут к кардинальному изменению мироустройства.

Хоть и мир вплотную приблизился к пропасти глобального катаклизма, остается надеяться на то, что в мировом сообществе возобладает стремление к поиску компромисса между мировыми центрами силы. Именно компромисс между Востоком и Западом (а не Россией и Украиной) способен окончательно разрешить Украинскую проблему. Поэтому, независимо от степени обострения этого конфликта стороны рано или поздно должны будут прийти к согласию. Обоюдный компромисс будет предвещать формирование нового двухполюсного миропорядка и лишь обеспечит гармоничное, и, в некотором роде, диалектическое развитие человечества.

ԱՇՈՏ ԵՆԳՈՅԱՆ – Ուկրաինական ճգնաժամը որպես երկրներ աշխարհին անցումն արագացնելու գործոն – 2014 թվականից ի վեր ուկրաինական ճգնաժամը զգալիորեն սրել է արևմտյան երկրների և Ռուսաստանի միջև 20-րդ դարի վերջից հաստատված փոխադարձ անվստահությունը: Ավելին, ըստ էության, նրանց միջև սկսվել է «նշ կոնտակտային» դիմակայության նոր փուլ, որը շատ քաղաքական գործիչներ և փորձագետներ անվանում են հիբրիդային պատերազմի ժամանակաշրջան: Հայտնի է, որ դա ուղեկցվում է ոչ միայն քաղաքական, տնտեսական և տեղեկատվական փոխընդհարման միջոցների կիրառմամբ, այլև հակառակորդի տարածքում գործող «հինգերորդ շարայությունների»

⁹ См.: Договор между Российской федерацией и Соединенными Штатами Америки о гарантиях безопасности – сайт МИД РФ – https://mid.ru/ru/foreign_policy/rso/nato/1790818/.

¹⁰ См.: Ответ НАТО и США на предложения России по безопасности. Полный текст, «ТАСС» – <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/13594727>

բացահայտ աջակցությամբ կամ շոշափելի կիբեռգրոհներով ուղեկցվող գաղտնի գործողությունների և դիվերսիաների համակցմամբ:

Հիբրիդային պատերազմները ազդել են ոչ միայն Ռուսաստանի, այլև մի շարք այլ խոշոր երկրների վրա, որոնք չեն տեղավորվում Արևմուտքի սահմանած «ժողովրդավարական հարթակի» կադապարների և չափորոշիչների մեջ: Տպավորություն է ստեղծվում, որ «քաղաքակիրթ աշխարհը» մտածում է միայն մի բանի մասին, այն է՝ ինչպես ավտորիտար երկրներում հաստատել ժողովրդավարական կարգեր և այդ երկրների ժողովուրդներին պարզել «իսկական ազատություն»: Այնուամենայնիվ, «աշխարհի փրկիչների» քաղաքականության մանրամասն վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ գեղեցիկ գաղափարների հետևում թաքնված են պարզ մերկանտիլ շահերը կամ աշխարհաքաղաքական նպատակները, որոնք ուղղված են թուլացնելու իրենց ուժը վերականգնող համաշխարհային կենտրոններին:

Բանալի բառեր - *ուկրաինական ճգնաժամ, երկբևեռ աշխարհ, փոխադարձ անվստահություն, նոր դիմակայություն, հիբրիդային պատերազմի ժամանակաշրջան, ժողովրդավարական հարթակ, քաղաքակիրթ աշխարհ*

ASHOT YENGOYAN – *The Ukrainian Crisis as a Factor in Accelerating the Transition to a Bipolar World.* – Since its inception in 2014, the Ukrainian crisis has significantly exacerbated the mutual distrust between Western countries and Russia that has existed since the end of the 20th century. Moreover, in fact, a new stage of “non-contact” confrontation between them has begun, which many politicians and experts call the period of a hybrid war. It is known that it is accompanied not only by the use of complementary political, economic and information measures, but also by the open support of the “fifth columns” operating on enemy territory, or by a combination of covert operations and sabotage with tangible cyber-attacks, etc.

The sphere of hybrid wars has affected not only Russia, but also a number of other large countries that do not fit into the stencils and parameters of the “democratic platform” designated by the West. One gets the impression that the “civilized world” thinks only of one thing, that is, how to establish democratic orders in authoritarian countries and give the peoples of these countries “true freedom”? However, a detailed analysis of the policy of the “saviors of the world” reveals that simple mercantile interests, or geopolitical goals, aimed at weakening other world centers that are recovering their strength, are hidden behind a beautiful signboard.

Keywords: Ukrainian crisis, bipolar world, mutual distrust, new confrontation, period of hybrid war, democratic platform, civilized world

МЕМЕТИЧЕСКАЯ ВОЙНА

СЕРГЕЙ ХАТУНОВ

*«Можно сопротивляться вторжению армий,
нельзя сопротивляться вторжению идей»¹.*

Виктор Гюго

Сегодня военные должны освоить новый подход к ведению боевых действий в основе которого лежит альтернативное мышление для использования новых элементов военно-политической силы. Необходимо задействовать альтернативные средства, одним из которых является мем, с целью воздействовать на идеологическую сферу будущих врагов для получения преимущества в идеологической метафизической битве. Мемы являются новыми инструментами для победы в войне.

Рассматривая в этой статье меметическую войну, которая используется для разобщения общества, мы объясняем коренные причины появления и применения патогенных мемов, так называемых вирусов разума, которые фактически трудно устранить. Поэтому мы для успешной борьбы на полях сражений будущего должны иметь профессионалов создающих мемы. Армения должна признать растущую потребность в новых бойцах в идеологической войне, чтобы создавать мемы с эффектом мощного оружия.

Конкуренция ведется на всех уровнях и людям для достижения успеха необходимо развиваться быстрее и умственно, и физически, чем их соперники. Естественный отбор должен проходить не только генетической, но и в меметической среде. Сейчас вооруженная борьба получила новые инструменты – мемы, которые становятся оружием с появлением высокоточных цифровых медиатехнологий и объявляют меметическую войну. Мемы кардинально изменили наш мир и ничего не менять в военном деле и не работать над усилением меметической силы - это значит игнорировать закон зависимости форм и способов вооруженной борьбы от сил и средств ее ведения. Более того, это может привести не к исчезновению закона, а к исчезновению игнорирующего закон. Соблюдение законов вооруженной борьбы является ключевым фактором в достижении победы на всех полях сражений, как настоящих, так и будущих.

Ключевые слова: мемы; альтернативное мышление; военно-политические силы; боевые действия; цифровые медиатехнологии

Любая долгая война, по сути, является войной идей. Уже более десяти лет наши враги активно ведут борьбу против нас в информационном пространстве. И тут мы проигрываем войну идей. Необходимо вражескую экстремистскую идеологию, риторику ненависти и насилия использовать против них и противодействовать наплыву дезинформации. Для того, чтобы бросить вызов этому наплыву надо понять суть проблемы. Объяснить

¹ Виктор Гюго. Собрание сочинений в 15 томах. М., 1954. Т. 5 с. 641.

суть проблемы и есть цель моей статьи. Актуальность статьи заключается в том, что Армения находится на протяжении почти 30 лет в состоянии войны. В этой войне надо учитывать все формы борьбы, а не только вооруженную борьбу. Победы добиваются не только на поле битвы, но и на других полях, в частности в информационном пространстве. В статье поднимается проблема, на которую следует обратить внимание в первую очередь политическим деятелям и военным специалистам и всем, кто занимается вопросами безопасности.

* * *

Доктрина современной войны все чаще возвращается к концепции войны идей или идеологий из-за невозможности полностью завершить войну с повстанцами. Полевое руководство армии США (FM 3-24/MCWP3-33.5), представляя меры по противодействию повстанческому движению, придает большое значение невоенным аспектам обеспечения операций, значительно влияющих на сопротивление повстанцев². Такая концепция предполагает, что любая война, основанная на специальных боевых операциях и растянутая во времени, требует иной аргументации, и находит свое воплощение в войне идей. А. Эчеваррия определил войну идей как «...столкновение видений, концепций и образов и - особенно - их интерпретация. Это действительно настоящие войны, даже если физическое насилие может быть минимальным, поскольку они служат политическим, социально-культурным или экономическим целям, и они включают враждебные намерения или враждебные действия. Войны идей могут принимать разные формы, но они, в большинстве случаев, делятся на четыре общие категории (хотя они не обязательно являются исчерпывающими): (а) интеллектуальные дебаты, (б) идеологические войны, (в) войны из-за религиозных догм и (г) рекламные кампании. Все они, по существу, связаны с властью и влиянием, подобно тому, как войны за территорию и материальные ресурсы, и их ставки могут действительно быть очень высокими»³.

Современная идея войны характеризуется не только физической угрозой, но и угрозой, включающей применение психологических средств внутри государства, которое хотят атаковать. Разрабатываются различные доктрины, чтобы разбить внутреннее богатство единого общества на мелкие части с целью расширить редукционистскую ментальность в сложной адаптивной системе общества.

² Field manual FM 3-24 Insurgencies and Countering Insurgencies. Headquarters Department of the Army Washington, DC, 2 June 2014 URL: https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp3_24pa.pdf (дата обращения 20.02.2021)

³ Antulio J. Echevarria, Wars of ideas and the war of ideas. Strategic Studies Institute, US Army War College (2008). P. v. (Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/resrep11904>) (дата обращения 20.02.2021)

Рассматривая в этой статье меметическую войну, которая используется для разобщения общества, мы объясняем коренные причины появления и применения патогенных мемов, так называемых вирусов разума, которые фактически трудно устранить.

В Oxford English Dictionary слово “мем” (meme) определяется как «элемент культуры, который может считаться передаваемым негенетическими путем, особенно имитацией»⁴. Терминологическое значение слова «мем» введено Ричардом Докинзом в книге «Эгоистичный ген»⁵. Мемы он сравнивает с генами, считая их репликаторами, иначе говоря самокопирующимися объектами. И поскольку самым известным репликатором является ДНК⁶, то «мемы образуют невидимую, но очень реальную ДНК человеческого общества. Мем - это, по сути, идея, но не всякая идея мем. Чтобы идея стала мемом, её нужно передать или реплицировать другому человеку. Подобно тому, как вирус перемещается от тела к телу, мемы перемещаются из разума в разум. Как гены организуются в ДНК, клетки и хромосомы, таким же образом и реплицирующиеся элементы культуры сами организуются в мемы и коадаптированные комплексы мемов или «мемплексы». Изучение этих реплицирующих элементов культуры известно как меметика»⁷. Здесь мы видим метафорический подход американского офицера, но ментальная реальность другая. И все же определенное сходство в самокопировании остается. Тут все зависит от проведения аналогии между генами и мемами и то насколько мы осторожны при использовании этой аналогии⁸. Мемы в отличие от генов не привязаны к биологическим поколениям и могут распространяться повсюду. Они передаются не только от родителей к детям поколение за поколением, но могут также передаваться друзьям, знакомым и даже совершенно посторонним людям. При этом стоит учитывать, что в основном мемы передаются путем межличностного и социального взаимодействия. Р. Докинз считает, что «посадив в мой разум плодовитый мем, вы буквально поселили в нем паразита, превратив тем самым разум в носителя, где происходит размножение этого мема точно так же, как размножается какой-нибудь вирус, ведущий паразитическое существование в генетическом аппарате клетки-хозяина. И это не просто образное выраже-

⁴ **meme** An element of a culture that may be considered to be passed on by non-genetic means, esp. imitation. Слово «мем» в 1988 году было официально внесено в перечень слов на предмет его включения в Oxford English Dictionary.

⁵ Докинз, Ричард. Эгоистичный ген / Ричард Докинз; пер. с англ. Н. Фоминой. — Москва: АСТ: CORPUS, 2013. С. 295. «Нам необходимо имя для нового репликатора, существительное, которое отражало бы идею о единице передачи культурного наследия или о единице имитации. От подходящего греческого корня получается слово «мимем», но мне хочется, чтобы слово было односложным, как и «ген». Я надеюсь, что мои получившие классическое образование друзья простят мне, если я сокращу «мимем» до слова мем»

⁶ Susan Blackmore, The Meme Machine. New York: Oxford University Press, 1999. p. 5.

⁷ Brian J. Hancock Memetic Warfare: The Future of War // Military Intelligence. PB 34-10-2. Vol. 36 № 2. April - June 2010. P. 41.

⁸ Susan Blackmore, The Meme Machine. New York: Oxford University Press, 1999. p. 60.

ние: мем, скажем, 'веры в загробную жизнь' реализуется физически миллионы раз, как некая структура в нервной системе отдельных людей по всему земному шару»⁹. В отличие от генов, где точность копирования высока, мем имеет более низкую точность копирования, поскольку довольно часто процесс передачи мемов сегодня асинхронный и в основном посредством соцсетей, интернет-сайтов или электронной почты. Можно легко заметить, что первоначальная информация, когда информация распространяется по цепочке, состоящей из десятка человек, сильно отличается от той, которую получает человек, находящийся уже в середине этой цепочки. И поскольку скорость передачи мема намного быстрее, искажение также ускоряется. Несмотря на искажение, от человека к человеку можно передать несколько мемов в течение нескольких минут, достаточных для осознанного или неосознанного восприятия их человеком или сообществом. Совместная эволюция мем-генов, где два репликатора взаимодействуют друг с другом, фактически выявила, что меметическая эволюция по скорости значительно быстрее генетической эволюции, а мемы превзошли гены в качестве доминирующего фактора человеческого поведения. Из этого следует, что «большой и умный мозг, созданный совместной эволюцией мемов и генов», чаще в качестве продукта эволюционного процесса определяет наши думы и чувства, а они уже определяют «какие мемы работают хорошо, а какие нет»¹⁰.

В то же время, надо помнить, что гены ограничены жизнью человека, который их носит, и способностью его передачи в генофонд. В то же время мемы, несмотря на схожие ограничения по своему сохранению, имеют преимущество в скорости распространения и возможность хранения помимо сознания человека, также в различных письменных источниках и цифровых устройствах и распространятся не только при личном контакте, но дистанционно.

Идеологическая операция внутри общества потенциального противника, в отличие от любой специальной боевой операции с использованием обычных вооружений, является одной из самых многообещающих форм и способов невооруженной борьбы, имеющие свои специфические средства ведения войны. Развитие трансцендентных идей внутри общества потенциального противника, равно как и препятствие такого развития у себя, по сути, и есть самой сложной боевой задачей и военной проблемой армий развитых стран. Одним из многообещающих инструментов войны, основанных на трансцендентных идеях, являются мемы. Джефф Гизи, организатор генератора мемов и армии троллей, в официальном журнале НАТО Defense Strategic Communications пытаясь оправдать присутствие военных в киберпространстве пишет статью «Пришло время начать меметическую

⁹ Докинз, Ричард. Эгоистичный ген / Ричард Докинз; пер. с англ. Н. Фоминой. Москва, 2013. С. 295-296.

¹⁰ Susan Blackmore, The Meme Machine. New York: Oxford University Press, 1999. p. 162.

войну»¹¹. Но мы знаем, что в то время меметическая война уже активно обсуждалась политологами и военными, поэтому для нас становится очевидным, что Гизи нужно легализовать эту войну и для частного сектора по примеру ЧВК¹² в обычных боевых специальных операциях. И этот сугубо гражданский человек уже пишет в военном журнале военными терминами: «Но для многих из нас в мире социальных сетей кажется очевидным то, что более агрессивная коммуникационная тактика и более широкая война посредством троллинга и мемов - необходимый, недорогой и простой способ помочь разрушить привлекательность и моральный дух наших общих врагов. ...Троллинг, можно сказать, является эквивалентом партизанской войны в социальных сетях, а мемы - его валюта пропаганды»¹³. Трудно не согласиться, что невозможно победить идеологию с помощью обычных военных средств. Для идеологического подрыва требуется более специфические методы борьбы, которые характеризуются изощренным и комплексным подходом и включают создание патогенных мемов для заражения ими массового сознания. Эти патогенные мемы, которые называются «вирусами разума», могут иметь катастрофические последствия для своих хозяев и соседей¹⁴. Р. Броди считает, что вирус разума это «...вселенная разума, культуры, мысли. Это вселенная, в которой происходит смена парадигмы. От старой модели культурной эволюции, основанной на инновациях и завоеваниях, мы переходим к новой модели, основанной на меметике и вирусах разума. Психологические вирусы открываются и изобретаются: они могут развиваться естественным путем или создаваться сознательно»¹⁵. Именно превращение мема в «вирус разума» создает основу боевого приращения против идеологии – боевой мем или военный мем. Такие мемы дают возможность создать театр военных действий в общественном сознании или поле битвы в умах конкретных людей. Тем самым мы проникаем во внутреннее пространство общества потенциального противника и в души и разум их членов, поселяя патогенный мем, который распространяется сначала в умах нерешительных и сомневающих и потом заражает остальных. В информационной войне мемы функционируют как самодельные взрывные устройства, являясь естественными инструментами мятежа и отлично подходящие для подрыва ситуации¹⁶.

¹¹ Jeff Giese It's Time To Embrace Memetic Warfare // Defence Strategic Communications. The official journal of the NATO Strategic Communications Centre of Excellence. Vol. 1. № 1. Winter 2015. p. 68.

¹² Частная военная компания

¹³ Jeff Giese It's Time To Embrace Memetic Warfare // Defence Strategic Communications. The official journal of the NATO Strategic Communications Centre of Excellence. Vol. 1. № 1. Winter 2015. p. 69.

¹⁴ Brian J. Hancock Memetic Warfare: The Future of War // Military Intelligence. PB 34-10-2. Vol. 36 № 2. April - June 2010. p. 42.

¹⁵ Richard Brodie, Virus of the Mind. London, 1996. p. 37.

¹⁶ Jacob Siegel. Is America Prepared for Meme Warfare? // URL: <https://www.vice.com/en/article/xyvwdk/meme-warfare> (дата обращения 09.02.2021)

Мемы различаются по их воздействию или проявлению, описываемые внутренними или внешними явлениями. Внешние воздействуют или проявляются путем их влияния на человеческое поведение и культуру, внутренние - на нейронное поведение и мозг личности. Мемами могут быть слова, идеи, символы, значки, логотипы, мелодии, стихи, крылатые фразы, мода, технологические процессы, басни, религия, граффити, изображения, романы, фильмы, повествования, культура и т.п.¹⁷

В основе боевого или военного мема лежит явление, формирующееся из несистематичного самосознания, иногда в виде ряда черт, выраженных в форме отрицания научно-познавательных основ и мировоззрения. Именно благоприятная среда для нелинейного мышления в обществе позволяет создать некую экстраполяцию, которая превращает мем в боевое оружие. Человеческие отношения носят крайне нелинейный характер, поскольку существуют границы чувств, эмоций, страстей, вблизи которых поведение становится “неадекватным”, а коллективные действия не сводятся к простой сумме индивидуальных независимых действий. Задача принятия решения, выбора всегда нелинейна¹⁸. Нелинейный характер взаимоотношений в сообществе в основном исходит из нелинейности мировоззрения и обыденного сознания, где отсутствует что-то единственно правильное будь то решение, догма, поведение или общественное устройство. Таким образом, скопление мемов в условиях нелинейности мышления, неустойчивости и неравновесности процессов самоорганизации человека в сообществе указывает на попытку физического присутствия идеологических сил для развертывания в социальных сетях специальной военной операции. Совершенно очевидно, что, когда самосознание всего общества или его части сталкивается с трудностями понимания новой политической картины мира и/или новой системы идеологических принципов, алгоритмы меметической деятельности на основе политических или идеологических аналогий, или в рамках идеологических гипотез обнаруживают свою эффективность в еще не освоенной самосознанием человека области действительности. Распространение идеологий с помощью мемов растет с каждым днем, благодаря широкому доступу к глобальным СМИ и различным способам передачи информации, включая веб-сайты, соцсети, мессенджеры, CD и DVD, граффити, листовки, спутниковое телевидение. Это расширяет поле деятельности для идеологической боевой операции и подтверждает необходимость иметь различных специалистов в команде, которая разрабатывает идеи.

В военной операции по созданию мемов, которые могут появляться как преднамеренно, так и непреднамеренно, оперативно-тактическое виде-

¹⁷ Dr. Robert Finkelstein. Overview Presentation of Military Memetics // URL: <https://www.roboticstechnologyinc.com/images/upload/file/Presentation%20Military%20Memetics%20Tutorial%20Conference%2013%20Dec%2011.pdf> (дата обращения 02.03.2021)

¹⁸ Буданов В.Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. Изд. 3-е дополн. М., 2009. с. 55

ние и прогнозирование побочных эффектов претерпевает радикальные изменения в сторону множественности, темпоральности и сложности мемов в период активного взаимодействия и контакта. Взаимодействия и контакты могут быть прямые и косвенные, а также обладать разными формами и способами. Формы и способы для продвижения (воспроизводство и передача) и создания среды для повторения и копирования мемов включают обмен информацией и личный или общественный контакт с врагом, союзником или неким сообществом. Как правило, нужен контакт с 10-20% членов сообщества, чтобы мемы двигались дальше самостоятельно без участия создателя мема. Так что повторение, копирование и последующая передача мема по цепочке с учетом быстроты его распространения требует особого внимания на начальном этапе. Когда контакт с создателем мема уменьшается, наступает стадия контроля за распространением старых мемов с функцией обновления. После этого идет анализ среды распространения старых мемов и поиск новых и перспективных сред распространения, которые необходимы для их внедрения и апробирования. Однако надо учитывать тот факт, что для сообщества с определенными идеологическими устоями не просто отказаться от классической идеологии, которая представляется как правило в виде универсальной пропаганды, обратимой во времени и чуждой случайности. Необходимо при работе по созданию мемов учитывать особенности пропаганды и идеологических устоев общества, чтобы выявлять непредвиденные эффекты второго и третьего порядка.

В чем суть построения боевых или военных мемов? В создании агрессивных и конфликтующих мемов. Они способны достигнув уровня критической массы в сообществе перейти в агрессивные действия. Такие мемы формируют основу для конфликта. При частом повторении начинает проявляться характерный усиливающийся эффект мемов, который и создает позитивный отклик разума, поскольку «человеческая восприимчивость к мемам сама по себе является генетически развитой чертой»¹⁹. М. Поссер проводит аналогию распространения мемов с клинической болезнью, учитывая метафорическую связь с развитием и распространением идеологий. Трактую мем как переносчика ментальной болезни, он подкрепляет сравнение идеологии и болезни, предлагая рассматривать их, в частности, как сложные адаптивные системы²⁰. Это представление о мемах и их передаче представляется довольно необоснованным, поскольку в анализе мемов необходимы компоненты социологии, антропологии, когнитивной науки и теории поведенческих игр. И из анализа этих компонентов появляется возможность принять меры по нейтрализации мемов, которые формируют основу конфликта. После того как патогенный мем идентифи-

¹⁹ H. Keith Henson. Evolutionary Psychology, Memes and the Origin of War // The Mankind Quarterly Volume XLVI Number 4, Summer 2006. p. 449.

²⁰ Michael B. Prosser. Memetics—A Growth Industry In Us Military Operations. United States Marine Corps. 2006. p. 5-6.

цирован и его продвижение отслежено, следует его нейтрализовать. Существует два способа нейтрализации. Первым способом является операция по стиранию или уничтожению патогенных мемов, а вторым – их замена или перезапись. Первый способ на практике довольно трудно осуществим, поскольку трудно бороться с первично введенным мемом. Второй способ наиболее реальный. Так Б. Хенкок считает, что в замене или перезаписи опасных патогенных мемов более доброкачественными мемами состоит принцип меметической войны²¹. Концепция фреймов Дж. Лакоффа подтверждает мысль о том, что лучше вводить новые фреймы²², содержащие требуемый контент, чем бороться с первичным фреймом²³. Все же способы нейтрализации зависят от того, какой это мем: мем-фонтан или мем-раквина²⁴. Тут можно догадаться, что мем-раквину, скорее всего, можно нейтрализовать первым способом, а мем-фонтан вторым.

Как мы видим боевые или военные мемы должны применяться как для атаки, так и для защиты и основным его объектом является сознание не сколько массовое, сколько общественное. Ввиду того, что общественное сознание политизировано его легче использовать как объект для внедрения мемов. В этом случае военным могут помочь гражданские, чей опыт в создании и использовании мемов гораздо больше. Примеры использования мемов в частном секторе впечатляет настолько, что партизанская информационная война рассматривается как третья мировая война, в которой нет разделения на участие военных и гражданских²⁵. Военные должны использовать частный сектор, где наблюдается рост культурных изменений, а значит эффективность применения мемов. Примером этому могут служить хэштеги, которые могут служить оперативными координатами меметической войны²⁶.

Современные войны, включающие войны идей и конфликты в идеологической сфере, требует наличие в государстве военной или любой другой силовой структуры, которая будет сражаться на театре военных действий в нелинейном боевом пространстве, т.е. в разуме врага или союзника. Фактически уже давно природа боевых действий по своей сути нелинейна, и военные силы должны адаптироваться для достижения преимущества в пределах оспариваемых территорий человеческого разума²⁷.

Конкуренция современных обществ порождает конкуренцию внутри

²¹ Brian J. Hancock Memetic Warfare: The Future of War // Military Intelligence. PB 34-10-2. Vol. 36 № 2. April - June 2010. p. 43.

²² О фрейме см. <https://ru.wikipedia.org/>

²³ Lakoff G. The political mind: why you can't understand 21st-century politics with an 18th-century brain. - New York: Penguin, 2009.

²⁴ О мем-фонтане и мем-раквине см: Susan Blackmore, The Meme Machine. New York: Oxford University Press, 1999. p. 163.

²⁵ M. McLuhan. Culture is Our Business. New York, 1970. p. 66.

²⁶ Jeff Giese It's Time To Embrace Memetic Warfare // Defence Strategic Communications. The official journal of the NATO Strategic Communications Centre of Excellence. Vol. 1. № 1. Winter 2015. p. 72.

²⁷ Michael B. Prosser. Memetics—A Growth Industry In US Military Operations. United States Marine Corps. 2006. p. 19.

себя. Конкуренция ведется на всех уровнях и людям для достижения успеха необходимо развиваться быстрее и умственно, и физически, чем их соперники. В конкурентоспособном обществе естественный отбор ведет не только к генетической, но и к меметической инженерии²⁸. Сейчас вооруженная борьба получила новые инструменты – мемы, которые становятся оружием с появлением высокоточных цифровых медиатехнологий и объявляют меметическую войну. Необходимо скорее признать этот объективный процесс и оседлать очередной виток меметической войны. Мемы кардинально изменили наш мир и ничего не менять в военном деле и не работать над усилением меметической силы – это значит игнорировать закон зависимости форм и способов вооруженной борьбы от сил и средств ее ведения. И это может привести не к исчезновению закона, а к исчезновению игнорирующего закон²⁹. Соблюдение законов вооруженной борьбы является ключевым фактором в формировании победы на всех полях сражений, как настоящих, так и будущих.

ՄԵՐԳԵՅ ԽԱՏՈՒՆՈՎ – Մեմետիկ պատերազմ – Արդի ժամանակաշրջանում զինվորականները պետք է տիրապետեն պատերազմի նոր մոտեցմանը՝ հիմնված այլընտրանքային մտածողության վրա՝ ռազմաքաղաքական ուժի նոր տարրեր օգտագործելու համար: Գաղափարական-մետաֆիզիկական ճակատամարտում առավելություն ստանալու և ապագա թշնամիների գաղափարական ոլորտի վրա ազդելու համար անհրաժեշտ է օգտագործել այլընտրանքային միջոցներ, որոնցից մեկը մեմն է: Մեմերը պատերազմում հաղթելու նոր գործիքներն են:

Այս հոդվածում, դիտարկելով մեմետիկ պատերազմը, որն օգտագործվում է հասարակությունը պառակտելու համար, բացատրվում են պայթյունի մեմերի, այսպես կոչված, մտքի վիրուսների առաջացման և օգտագործման հիմնական պատճառները, որոնք իրականում դժվար է վերացնել: Ուստի ապագայի մարտադաշտերում հաջողությամբ կռվելու համար մենք պետք է ունենանք մեմեր ստեղծող մասնագետներ: Հայաստանը պետք է գիտակցի գաղափարական պատերազմում նոր մարտիկների աճող անհրաժեշտությունը՝ հզոր զենքի էֆեկտով մեմեր ստեղծելու համար:

Մրցակցությունը տեղի է ունենում բոլոր մակարդակներում, և հաջողության հասնելու համար մարդիկ պետք է ավելի արագ զարգանան և՛ մտավոր առումով, և՛ ֆիզիկապես, քան իրենց մրցակիցները: Բնական ընտրությունը պետք է տեղի ունենա ոչ միայն գենետիկական, այլև մեմետիկ միջավայրում: Այժմ զինված պայքարը ձեռք է բերել նոր գործիքներ՝ մեմեր, որոնք բարձր ճշգրտության թվային մեդիատեխնոլոգիաներ ի հայտ գալով դառնում են զենք և հայտարարում մեմետիկ պատերազմ: Մեմերը արմատապես փոխել են մեր աշխարհը, ուստի ոչինչ չփոխել ռազմական գործերում և չաշխատել մեմետիկ

²⁸ Brian J. Hancock Memetic Warfare: The Future of War // Military Intelligence. PB 34-10-2. Vol. 36 № 2. April - June 2010. p. 46.

²⁹ Проект Россия. Выбор пути // URL: <https://www.livelib.ru/book/146078/readpart-proekt-rossiya-vybor-puti-bez-avtora/~5> (дата обращения 16.09.2021)

ուժի ամրապնդման վրա նշանակում է անտեսել զինված պայքարի ձևերի և մեթոդների կախվածության օրենքը դրա վարման ուժերից և միջոցներից: Ընդ որում, սա կարող է հանգեցնել ոչ թե օրենքի չգոյությանը, այլ օրենքը անտեսողների վերացմանը: Զինված պայքարի օրենքներին համապատասխանելը առանցքային գործոն է բոլոր մարտադաշտերում՝ թե՛ այժմ, թե՛ ապագայում հաղթանակի հասնելու համար:

Բանալի բառեր – *մեմեր, այլընտրանքային մտածողություն, ռազմաքաղաքական ուժեր, մարտական գործողություններ, թվային մեդիատեխնոլոգիաներ*

SERGEI KHATUNOV – *Memetic Warfare.* – Today the military should master a new approach to the conduct of hostilities based on the alternative thinking when using new elements of military-political power. It is necessary to use alternative thinking, one of which is a meme, in order to influence the ideological sphere of eventual enemies in order to gain an advantage in the ideological metaphysical battle. Memes are new tools for winning war.

In this article we examine memetic warfare as an instrument used to divide the society, so we explain the root causes of the emergence and use of pathogenic memes, so-called mind viruses, which are actually difficult to eliminate. Therefore, in order to successfully fight on the battlefields of future, we must have professionals creating memes. Armenia must recognize the growing need for new fighters in ideological warfare ready to create memes with a powerful weapon effect.

Competition is at all levels and people need to develop faster both mentally and physically, than their rivals, to be successful. Natural selection must take place not only in a genetic but also in a memetic environment. Now armed struggle has received new tools - memes, which become weapons with the advent of high-precision digital media technologies and declare a memetic war. Memes have radically changed our world and not to change anything in military affairs and not to work on strengthening the memetic power - this means to ignore the law of dependence of the forms and methods of the armed struggle on the forces and means of its conduct. Moreover, this may lead not to the disappearance of the law, but to the disappearance of those who ignore the law. Compliance with the laws of warfare is a key factor in achieving victory on all battlefields, present and future.

Key words: *memes, alternative thinking, military-political forces, military operations, digital media technologies*

COVID-19 ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ՎԱՐՔԱԳԾԻ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

ՆՎԱՐԴ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ, ՅՈՒԼԻԱՆԱ ՄԵԼՔՈՒՄՅԱՆ

Հոդվածում վերլուծվում են COVID-19 համավարակի ընթացքում կիրառված վարքագծի փոփոխության հաղորդակցությունները: Համավարակն իր ազդեցությունն է թողել ոչ միայն մարդկանց առողջության, այլև ապրելակերպի և առօրյա վարքագծի վրա՝ ստեղծելով «նոր նորմալ»: «Նոր նորմալ» հասկացությունն այսօր կիրառվում է COVID-19 համավարակի առնչությամբ. այն, ինչը նախկինում աննորմալ էր և անընդունելի, հիմա սովորական է դառնում: Համավարակի դեմ պայքարի առանցքը վարքագծային կանոնների փոփոխությունն էր. ռազմավարության հիմնական նպատակներն էին՝ նպաստել հակահամաճարակային կանոնների համատարած պահպանմանը և բարձրացնել պատվաստումների մակարդակը: Վարքագծի փոփոխության հաղորդակցությունների շրջանակներում ոլորտի փորձագետները միաբերան պնդում էին, որ կորոնավիրուսի դեմ հստակ ապացուցված արդյունավետ բուժում դեռևս չկա, և միակ միջոցը, որը մի քանի անգամ պակասեցնում է ծանր և մահացու դեպքերը, պատվաստումն է:

Հայաստանում պատվաստումների գործընթացը խթանելու նպատակով կիրառված որոշ միջոցառումներ հարկադրական բնույթի էին, և կարծատիպերի հաղթահարման ու դրական փորձի ամրապնդման միջոցով ցանկալի վարքագիծ ձևավորելու փոխարեն պատվաստվելը վերածվեց տնտեսական վնասներ կրելուց խուսափելու միջոցի, դրական էմոցիաների փոխարեն օգտագործվեց վախի էմոցիոնալ համատեքստը:

Բանալի բառեր – *վարքագծի փոփոխության հաղորդակցություններ, հաղորդակցման ռազմավարություն, կարծրատիպեր, մոտիվացիա, «նոր նորմալ», պատվաստում, համավարակ*

«Նոր նորմալ»

COVID-19 համավարակի տարածումն ամբողջ աշխարհում, տարբեր երկրների իշխանությունների կողմից խիստ սահմանափակումների կիրառումը, լոքդաունը, ինքնամեկուսացումը հանգեցրել են լուրջ, ձգձգվող և քիչ կանխատեսելի ճգնաժամի: Համավարակն իր ազդեցությունն է թողել ոչ միայն մարդկանց առողջության, այլև ապրելակերպի և առօրյա վարքագծի վրա:

COVID-19-ի հինգ ալիքները ցույց տվեցին, որ աշխարհը պարբերաբար բախվում և բախվելու է վարակի հերթական նոր շտամի հետ: Եվ թվում է, որ միակ ելքն այն է, որ մարդկությունը սովորի գոյակցել կորոնավիրուսի հետ՝ համավարակից քաղելով բոլոր դասերը:

2020 թ. ապրիլի 22-ին, երբ գրեթե ամբողջ աշխարհը հայտարարեց ինքնամեկուսացման և լոքդաունի մասին, ԱՀԿ գլխավոր քարտուղարը ՋԼՄ-ների համար տրված ճեպագրույցում հայտարարեց. «Պետք է ի հայտ գա «նոր նորմալ աշխարհ», որը կլինի ավելի առողջ, ավելի անվտանգ և ավելի պատրաստված»¹:

Անկասկած, COVID-19 համավարակը հիմնովին փոփոխել է առօրյա կյանքի գրեթե բոլոր ասպեկտները, բայց որքանո՞վ է տեղին այդ փոփոխությունները ներկայացնել տնտեսագիտության, շուկայագիտության և հաղորդակցման ոլորտներում տարածված «նոր նորմալ» եզրույթի ներքո:

«Նոր նորմալը» (անգլ. New Normal) սահմանվում է որպես կանխատեսելիության նվազում, որը հանգեցնում է անորոշության աճին և դրանից բխող տնտեսական գործակալների վարքագծի անկայունությանը²: Այս եզրույթն առաջացել է ԱՄՆ-ում դեռևս 1930-ականներին, Մեծ ճգնաժամի ժամանակահատվածում: Հետագայում այն լայնորեն կիրառվել է 2007-2008 թվականների ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ընթացքում, և հիմնականում օգտագործվում էր համաաշխարհային ռեցեսիայի սոցիալ-տնտեսական հետևանքները նկարագրելու համար³: Այսօր «նոր նորմալ» հասկացությունը կիրառվում է ոչ այնքան տնտեսական, որքան COVID-19 համավարակի սոցիալական հետևանքները նկարագրելու համար, այսինքն՝ այն, ինչ առաջ անորմալ էր և անընդունելի, հիմա սովորական է դառնում, տարածում է գտնում սոցիալական կյանքի տարբեր ոլորտներում:

Վարքագծի փոփոխության հաղորդակցություններ

Ամբողջ աշխարհում COVID-19 համավարակի դեմ պայքարի առանցքը, հիմնական հանձնարարականը վարքագծային կանոնների փոփոխության միջոցով «նոր նորմալի» ձևավորումն են: Ըստ Լոնդոնի համալսարանական քոլեջի (UCL) «Վարքագծի փոփոխության կենտրոնի» անհատների վարքագծի բաղադրիչները երեքն են՝ 1. կարողություններ, 2. հնարավորություններ, 3. դրդապատճառներ՝ մոտիվացիա⁴:

Վարքագծի փոփոխության գործընթացը բարդ է և բազմափուլ, բայց իրագործելի: Երբ հնարավոր է գտնել դիմադրության գործոնները վերոնշյալ բաղադրիչներից յուրաքանչյուրում և բացահայտել փոփո-

¹ «Вступительное слово Генерального директора ВОЗ на брифинге для СМИ по COVID-19 - 22 апреля 2020 г.», <https://www.who.int/ru/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19--22-april-2020>

² Տե՛ս **Булатов А. С.** Новая нормальность // Мировое и национальное хозяйство. Вып. 3 (52), 2020, М., 2020:

³ Տե՛ս **Аймалетдинов Т. А., Гильдебрандт И. А., Никишова Е. Н., Рассадина Д. С.**, Новая нормальность. Образ жизни, рынки, инфраструктура и коммуникации после пандемии / Аналитический центр НАФИ, Издательство НАФИ, М., 2020:

⁴ Տե՛ս **LaMorte, W. W.** Behavioral change models. Boston University School of Public Health, 2019, September 9, <https://sphweb.bumc.bu.edu/otlt/MPH-Modules/SB/BehavioralChangeTheories/BehavioralChangeTheories6.html>

խության խոչընդոտները, հնարավոր է ծրագրավորել վարքի փոփոխության գործընթացը: Հաջորդ քայլը վարքագծի վրա ազդող գիտականորեն ուսումնասիրված արդյունավետ միջամտության մեթոդների ընտրությունն է: Դրանք ներառում են մի շարք մոտեցումներ՝ կրթությունից մինչև դերային մոդելավորում: Յուրաքանչյուրն արդյունավետ է և գործուն որոշակի խոչընդոտների դեպքում: Ըստ էության անհրաժեշտ է ընտրել համապատասխան գործիքակազմ⁵:

Վարքագծի փոփոխության ընթացքում ամենաբարդ հաղթահարելի խոչընդոտներից են սոցիալական կարծրատիպերը՝ կանխակալ կարծիքները, նախապաշարմունքները, որոնք կառավարում և համակարգում են ընկալման ամբողջ գործընթացը⁶: Կարծրատիպերն ընկած են մեր սովորությունների հիմքում, դրանք կառավարում են մարդու վարքն ու կարծիքն այս կամ այն երևույթի մասին, համոզմունքները՝ «ճիշտ և սխալ» վարքի մասին:

Վարքագծի փոփոխության հաղորդակցությունը (այսուհետ՝ ՎՓՀ, անգլերեն՝ behavioural change communications - BCC) հասարակայնության հետ հարաբերությունների ինտերակտիվ գործընթաց է, որը ենթադրում է հաղորդագրությունների մշակում ու դրանց տարածում հաղորդակցման տարբեր խողովակների, հարթակների ու գործիքների միջոցով՝ անհատի, համայնքի, հասարակության վարքագծի փոփոխությանն ու նոր վարքագծի հաստատմանը հասնելու նպատակով: ՎՓՀ-ն ռազմավարություն է, որը խրախուսում է անհատին/համայնքին փոխելու իր վարքագիծը, դրդում է մարդկանց/հասարակությանը ընդունելու և կիրառելու առողջ, շահավետ և դրական վարքագծային գործելաձևեր⁷:

Վարքագծի փոփոխության փուլերն են՝ իրազեկում, գիտելիքի ձևավորում, խորհրդատվություն, գործողություն, ամրապնդում: Իրազեկման փուլում մարդը դեռևս պատրաստ չէ վարքագիծը փոխելու, նրան տրամադրում են տեղեկություններ հիմնախնդրի, ոչ ցանկալի վարքի ռիսկերի, ինչպես նաև ցանկալի վարքագծի վերաբերյալ: Տեղեկության տարածման արդյունքում մարդու մեջ ձևավորվում է գիտելիք և հետևաբար՝ վարքագիծը վերանայելու մտադրություն: Հաջորդ փուլում մարդուն նախապատրաստում են նոր ցանկալի վարքագիծ որդեգրելուն խորհրդատվության միջոցով: Այնուհետև տեղի է ունենում կոնկրետ գործողություն՝ նոր վարքագծի փորձարկում, որը հետագայում շարունակաբար կրկնվում և ամրապնդվում է ցանկալի վարքագծի դրական արդյունքների վերաբերյալ հաղորդագրություններով (*տե՛ս նկար 1*):

⁵ Տե՛ս **Joe Marshall**, Post-COVID-19 behaviour – the new normal or nothing new? (Post-COVID-19 behaviour – the new normal or nothing new? - PMLiVE):

⁶ Տե՛ս **Линнман У.** Общественное мнение / Пер. с англ. Т. В. Барчунова, под ред. К. А. Левинсон, К. В. Петренко. — М.: Институт фонда «Общественное мнение», 2004:

⁷ Տե՛ս “Behavior change communication (bcc) for hiv/aids, A strategic framework”, September 2002, Family Health International Institute for HIV/AIDS 2101 Wilson Boulevard, Suite 700 Arlington, VA 22201 U.S.A:

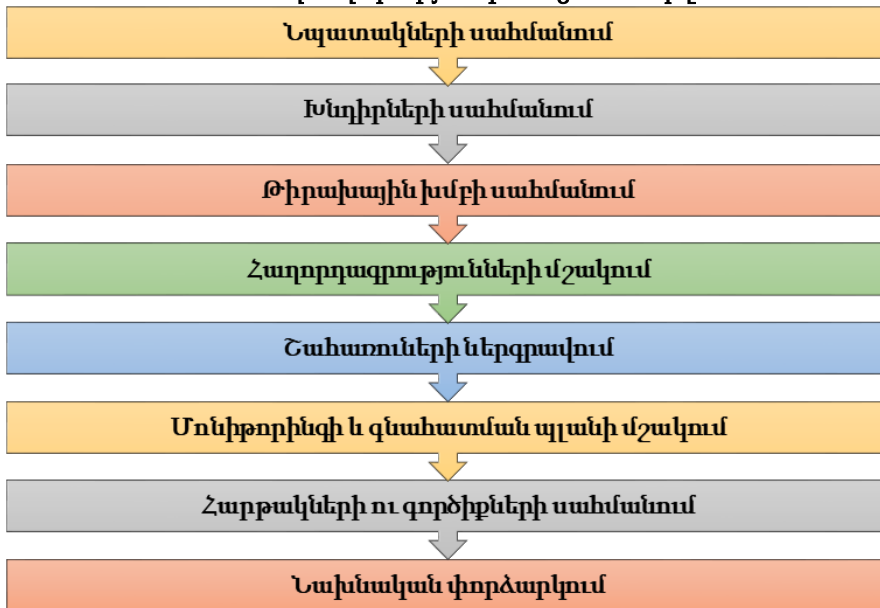
Վարքագծի փոփոխման փուլերը⁸

ՎՓՀ-ն առողջապահության ոլորտում սովորաբար կիրառվում է ինչպես վարակիչ, այնպես էլ ոչ վարակիչ հիվանդությունների կանխարգելման, կլինիկական և հանրային առողջության պահպանման նպատակներով: Այն կարող է օգնել խուսափելու սուր վարակիչ ինֆեկցիաներից, կանխելու այլ հիվանդությունների զարգացումը, բարձրացնելու կյանքի որակն ու երկարացնելու կյանքը:

Որպես ՎՓՀ ռազմավարության օրինակ կարելի է դիտարկել քայլերի ներքոբերյալ հաջորդականությունը (*տե՛ս նկար 2*):

ՎՓՀ ռազմավարության կառուցման մոդել⁹

⁸ Տե՛ս **Kusum Wagle**, Behavior Change Communication (BCC): Importance and Strategies, September 23, 2019, <https://www.publichealthnotes.com/1142-2/>

⁹ ՎՓՀ ռազմավարության կառուցման մոդելի սխեման տե՛ս “Behavior change communication (bcc) for hiv/aids, A strategic framework”, September 2002, Family Health International Institute for HIV/AIDS 2101 Wilson Boulevard, Suite 700 Arlington, VA 22201 U.S.A., <https://www.hivpolicy.org/Library/HPP000533.pdf>

ՎՓՀ ռազմավարության նպատակների սահմանումը պետք է բխի ընդհանուր իրավիճակի նպատակներից և խնդիրներից, իսկ հաղորդագրությունները մշակվեն համատեքստին համապատասխան:

ՎՓՀ ցանկացած ռազմավարություն պետք է ունենա տեսական հիմք և հիմնված լինի հետազոտությունների վրա¹⁰: Հատկապես առողջապահության ոլորտում ՎՓՀ մշակելիս արդյունավետությունն ապահովելու համար պարտադիր պայմաններ են

- թիրախային լսարանի նույնականացումը,
- համայնքային մոբիլիզացիա,
- ՁԼՄ-ների ներգրավվածություն,
- հարթակների ընտրություն և դրանց համապատասխան գործողությունների մշակում
- առողջ վարքի հաղորդագրությունների առաջխաղացում և այլն:

ՎՓՀ հաղորդագրությունների սկզբունքները

ՎՓՀ ռազմավարության արդյունավետ իրագործման ամենակարևոր գործոններից մեկը թիրախային հաղորդագրությունների մշակումն է: ՎՓՀ հաղորդագրություններն ունեն սահմանված չափանիշներ ու մշակման որոշակի կանոններ: Դրանք պետք է լինեն հետազոտակենտրոն, հաճախորդակենտրոն, վարքագծի փոփոխության հետ փոխկապակցված:

Կարևոր է մշակել ընդհանուր սյուժե, որը կգրավի թիրախային բոլոր խմբերին: Կարևոր գործոն է թեմաների և հաղորդագրությունների դրական համատեքստը: Մասնագետները փաստում են, որ վախի վրա հիմնված սյուժեներն ու հաղորդագրություններն անարդյունավետ են, որովհետև թիրախային խմբերին դրդում են ուշադրությունը կենտրոնացնել ու «ինչ չի կարելի անելու» և «ինչից խուսափելու» վրա, մինչդեռ ռազմավարությունն ավելի արդյունավետ է, եթե դրա սյուժեն ու հաղորդագրությունները խթանում են ցանկալի վարքագծի վերաբերյալ ուղերձները և հստակ նշում են, թե ինչ «կարող է» և/կամ «պետք է» անեն թիրախային խմբերի ներկայացուցիչները: Սյուժեներն ու հաղորդագրությունները պետք է ուշադրություն հրավիրեն արշավի վրա:

Վարքագծի փոփոխության հաղորդակցությունները COVID-19 համավարակի ընթացքում

COVID-19 համավարակի ընթացքում «նոր նորմալի»-ն համապատասխան վարքագծի ձևավորման նպատակով թիրախային ռազմավարությամբ իրականացվել են ՎՓՀ: Վարքագծի փոփոխության ռազմավարության նպատակներն էին.

- Նպաստել հակահամաճարակային կանոնների համատարած

¹⁰ St´u Mary Kathryn Salazar, MN, COHN, Comparison of Four Behavioral Theories, AAOHN JOURNAL, MARCH 1991, VOL. 39, NO.3, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/216507999103900305>

պահպանմանը, այդ թվում՝

- ✓ ինքնամեկուսացում,
- ✓ մարդկանց միջև 1.5-2 մետր տարածության պահպանում,
- ✓ դիմակների կրում,
- ✓ ախտահանող հեղուկների օգտագործում,
- ✓ թեսթավորում:

- Բարձրացնել պատվաստումների մակարդակը:

Ինչպես ամբողջ աշխարհում, այնպես էլ Հայաստանում COVID-19 համավարակի ընթացքում ՎՓՀ դերը հատկապես կարևորվեց պատվաստումների խթանումն ապահովելու գործընթացում:

Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպությունը, միջազգային հեղինակավոր կազմակերպությունները և գիտահետազոտական ինստիտուտները, բժիշկները, հանրային առողջության մասնագետները, համաճարակաբաններն ու վարակաբանները պնդում էին, որ կորոնավիրուսի դեմ հստակ ապացուցված արդյունավետ բուժում դեռևս չկա: Միակ միջոցը, որը մի քանի անգամ պակասեցնում է ծանր և մահացու դեպքերը, պատվաստումն է:

COVID-19-ի դեմ պատվաստումների գործընթացը ՀՀ-ում

Հայաստանում COVID-19-ի դեմ պատվաստումները սկսվել են 2021 թվականի ապրիլից՝ օգտագործելով Օքսֆորդում մշակած AstraZeneca, ռուսական «Sputnik V» և չինական «CoronaVac» պատվաստանյութերը: ԶԼՄ-ները և տեղեկատվության տարածման այլ միջոցները՝ պաստառներ, բուկլետներ, սոցիալական ցանցեր, հստակ կոմունիկացրել էին հանրությանը ինչպես պատվաստանյութերի հասանելիության, այնպես էլ պատվաստումների անվճար և կամավոր լինելու մասին:

Ի սկզբանե սահմանվել էր տարիքային շեմ. «AstraZeneca»-ով պատվաստում էին միայն 55 տարեկանից բարձր քաղաքացիներին, իսկ «Sputnik V» պատվաստանյութը սահմանափակ խմբաքանակի պատճառով հասանելի էր միայն 18-ից բարձր տարիքային խմբում գտնվող քրոնիկ հիվանդների, 18-54 տարեկան բուժաշխատողների, սոցիալական խնամքի կենտրոնների բնակիչների և աշխատակիցների համար: Նման որոշումը պայմանավորված էր պատվաստանյութերի ներմուծման հստակ պլանավորում ապահովելու անհրաժեշտությամբ: Սակայն արդեն 2021 թվականի հուլիսի 1-ից COVID-19-ի դեմ Հայաստանում առկա 3 պատվաստանյութերն էլ հասանելի էին բոլոր ցանկացողների համար:

2021 թվականի հոկտեմբերին Լիտվայի կառավարությունը Հայաստանին նվիրաբերեց ամերիկյան «Մոդեռնա» ընկերության 50 հազար դեղաչափ «Սպայկվաքս» պատվաստանյութը: Այս պատվաստանյութի ևս 620000 դեղաչափ Հայաստանին նվիրաբերեց Նորվեգիան «Թիմ Եվրոպա» (Team Europe) նախաձեռնության շրջանակում՝ «ԵՄ քաղաքացիական պաշտպանության մեխանիզմի» աջակցությամբ: Հոկտեմբերի

29-ից այս պատվաստանյութով, ծնողների համաձայնությամբ, կարող են պատվաստվել նաև երեխաները՝ 12 տարեկանից սկսած:

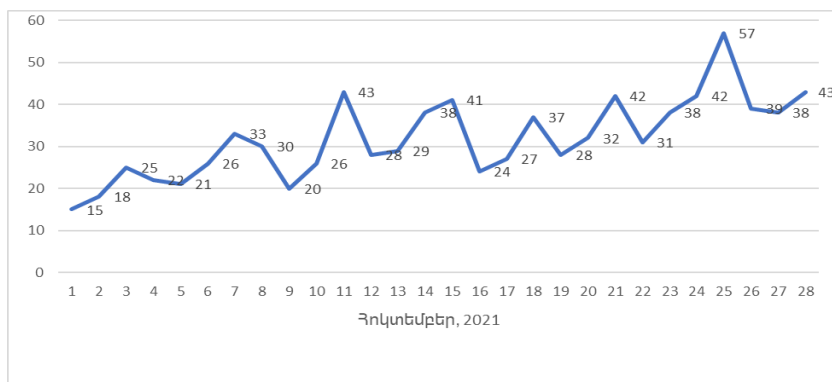
Պատվաստումների գործընթացի խթանման միջոցառումները ՀՀ-ում

Պատվաստումների գործընթացը խթանելու համար բոլոր պետական հիմնարկների աշխատողներին խորհուրդ էր տրվել պատվաստվել: Չպատվաստվածները զրկվեցին պարգևավճարներից, ինչը արագացրեց պետական աշխատողների պատվաստման գործընթացը:

2021 թվականի հոկտեմբերի 1-ից ուժի մեջ մտավ ՀՀ առողջապահության նախարարի հրամանը, որի համաձայն՝ աշխատողները գործատուին պետք է ներկայացնեին պատվաստման սերտիֆիկատ կամ յուրաքանչյուր 14 օրը մեկ՝ COVID-19-ի ՊՇՌ հետազոտության բացասական արդյունք, իսկ հակացուցումների դեպքում՝ տեղեկանք: ՊՇՌ հետազոտության արժեքը 7000-15000 ՀՀ դրամ էր, իսկ հետազոտությունը պետք է արված լիներ առավելագույնը 72 ժամվա ընթացքում: Թեստ կարող էին չներկայացնել հղիները, փաստագրված բացարձակ հակացուցում ունեցող աշխատողները և ամբողջական կամ մեկ դեղաչափով պատվաստվածները¹¹: Նշված հրամանից հետո կրկնապատկվեց թեստավորվող քաղաքացիների թիվը՝ հոկտեմբերի 1-ի դրությամբ 9656 թեստավորումից հոկտեմբերի 28-ին հասնելով 18141-ի: Այդ ընթացքում COVID-19-ով վարակման հաստատված նոր դեպքերի տոկոսը տատանվում էր նվազագույնը 6.6%-ից (հոկտեմբերի 2-ին) մինչև առավելագույնը 17.4%-ի (հոկտեմբերի 20-ին), և մահվան դեպքերի աճ էր նկատվում՝ հոկտեմբերի 25-ին հասնելով 57-ի (*տե՛ս գծապատկեր 1*):

Գծապատկեր 1

2021 թվականի հոկտեմբեր ամսվա ընթացքում կորոնավիրուսի հետևանքով մահվան դեպքերի քանակը¹²

¹¹ Տե՛ս ՀՀ առողջապահության նախարարի № 65-ն հրաման ՀՀ առողջապահության նախարարի 2020 թվականի օգոստոսի 4-ի թիվ 17-Ն և 2020 թվականի սեպտեմբերի 18-ի թիվ 24-Ն հրամաններում փոփոխություններ և յրազումներ կատարելու մասին, 21 օգոստոսի 2021, <https://www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=155352>

¹² Տե՛ս նույն տեղը:

Այս միջոցառումները ռեպրեսիվ բնույթի էին, և հետևաբար՝ այս ամենը չէր համապատասխանում ՎՓՀ հիմնական սկզբունքներին. դրական հաղորդակցությունների և դրական փորձի ամրապնդման միջոցով ցանկալի վարքագիծ ձևավորելու փոխարեն պատվաստվելը վերածվեց տնտեսական վնասներ կրելուց խուսափելու միջոցի, դրական հույզերի փոխարեն օգտագործվեց վախի հուզական համատեքստը:

Վերոնշյալ հրամանից հետո կտրուկ աճեց նաև պատվաստվել ցանկացողների թիվը: Շատերի որոշման վրա ազդեց վարակման և մահվան դեպքերի աճը: Մյուսները մտափոխվեցին, քանի որ չէին ցանկանում երկու շաբաթը մեկ թեստ հանձնել՝ ծախսելով սեփական ֆինանսական միջոցները, ժամանակը և քաշքշուկի մեջ ընկնելով կլինիկաներում թեստավորում անցնելու համար: Պատվաստվողների աճ գրանցվեց ոչ այնքան թիրախային ՎՓՀ-ի շնորհիվ, որքան դարձյալ չպատվաստվածների նկատմամբ ճնշումների արդյունքում: ՎՓՀ-ում առկա էին բազմաթիվ հաղորդագրություններ ցանկալի վարքագծի՝ պատվաստվելու անհրաժեշտության վերաբերյալ: Դրանք, սակայն, չամրապնդվեցին. պատվաստումների արդյունավետության մասին վկայող փաստերի փոխարեն քաղաքացիները ստանում էին իրարամերժ տեղեկատվություն՝ հիվանդացության և մահացության աճի, պատվաստանյութերի վերաբերյալ դավադրության տեսությունների և հնարավոր բացասական ազդեցության, պատվաստված մարդկանց կորոնավիրուսով վարակվելու մասին: ՎՓՀ արդյունավետ ռազմավարության բացակայությունը հանգեցրեց պատվաստանյութերի և պատվաստման նկատմամբ բացասական դիրքորոշումների ձևավորմանը և կառավարության նկատմամբ անվստահությանը:

2021 թվականի հոկտեմբերի 15-ին ՀՀ արդարադատության նախարարությունը տարածեց տեղեկություն, որ որոշ պաշտոնյաների նկատմամբ հնարավոր չէ կիրառել պատվաստման սերտիֆիկատ կամ ՊՇՌ թեստ չներկայացնելու դեպքում աշխատանքից ազատելու կանոնը. «Պատճառը հետևյալն է, օրինակ՝ Ազգային ժողովի պատգամավորներին ընտրում է ժողովուրդը, Հանրապետության նախագահին, Մարդու իրավունքների պաշտպանին, անկախ մարմինների անդամներին և այլն՝ Ազգային ժողովը: Իր հերթին, օրինակ, դատավորների լիազորությունները դադարում են Սահմանադրությամբ նախատեսված սահմանափակ հիմքերով, վարչապետը՝ նշանակվելով սահմանադրական գործընթացների արդյունքում, ըստ էության, չունի այնպիսի վերադաս մարմին, որը վերջինիս կազատի կամ կնշանակի այդ պաշտոնին և այդպես շարունակ: Հետևաբար, նույնիսկ ցանկության դեպքում էլ հնարավոր չի լինի վերոնշյալ անձանց նկատմամբ կիրառել այդ հետևվանքը, այսինքն՝ վերջիններիս այդ հիմքով ազատել աշխատանքից»¹³:

¹³ ՀՀ արդարադատության նախարարության պաշտոնական կայքէջից, 15 հոկտեմբերի, 2021 թվական, <https://www.facebook.com/mojarmenia>

Այս տեղեկությունը հանրությունն ընկալեց որպես ՀՀ վարչապետին և այլ պաշտոնյաներին տրված՝ չպատվաստվելու և դիմակ չկրելու արտոնություն, որը բարձրացրեց պատվաստվելու գործընթացի նկատմամբ անվստահության նոր ալիք:

Այդուհանդերձ, COVID-19-ի դեմ պատվաստումների մեկնարկից ի վեր 2022 թվականի մայիսի 23-ի դրությամբ ՀՀ-ում ընդհանուր առմամբ իրականացվել է 3089295 թեսթավորում, գրանցվել է կորոնավիրուսային հիվանդության 422939 դեպք և կորոնավիրուսից մահերի 8624 դեպք: Նույն օրվա դրությամբ իրականացվել է ընդհանուր առմամբ 2193307 պատվաստում, առաջին դեղաչափը ստացել է 1 132 945 մարդ, ամբողջությամբ պատվաստված է 1003725 մարդ, իսկ 52757 մարդ ստացել է նաև բուստեր¹⁴: Հետևաբար՝ ամբողջությամբ պատվաստված է ՀՀ բնակչության 33.8%-ը, 1.8%-ը ստացել է նաև բուստեր: Պատվաստանյութի միայն առաջին դեղաչափը ստացել է ՀՀ բնակչության 4.4%-ը:

Պատվաստումների վերաբերյալ դիրքորոշումները և կարծարատիպերը ՀՀ-ում

Դիտարկենք, թե ինչպիսի կարծարատիպեր են պայմանավորում պատվաստումների հանդեպ դիրքորոշումներն ու մոտիվացիան հասարակության 3 տարբեր խմբերում՝ պատվաստված քաղաքացիների, քաղաքացիների, որոնք պատրաստվում են պատվաստվել, և այն քաղաքացիների, որոնք ոչ մի դեպքում չեն ցանկանում պատվաստվել:

Միջազգային հանրապետական ինստիտուտի կողմից 2021 թվականի հուլիսին իրականացրած հետազոտության արդյունքները¹⁵ թույլ տվեցին վեր հանել պատվաստվողների վերաբերյալ մի շարք օրինաչափություններ: Ավելի հաճախ պատվաստվում են՝

- զբաղվածները, քանի որ ստիպված են,
- ռիսկի խմբի ներկայացուցիչները, քանի որ վախենում են հիվանդության բարդ ընթացքից,
- նրանք, ովքեր համաձայն են պետության քաղաքականությանը:

ԵՊՀ կիրառական սոցիոլոգիայի գիտահետազոտական լաբորատորիայի՝ 2021 թվականի հոկտեմբերին խորին հարցազրույցի մեթոդի կիրառմամբ իրականացրած որակական հետազոտության արդյունքների համաձայն՝ քաղաքացիները պատվաստվել են հետևյալ նկատառումներից ելնելով.

- Որպեսզի պաշտպանվեն վիրուսից, իսկ վարակվելու դեպքում խուսափեն բարդություններից և/կամ մահանալուց:

¹⁴ Տե՛ս ՀՀ առողջապահության նախարարության ֆեյսբուքյան պաշտոնական կայքէջից, 23 մայիսի, 2022, <https://www.facebook.com/ministryofhealthcare>

¹⁵ Տե՛ս Հանրային կարծիքի ուսումնասիրություն. Հայաստանի առկա բնակչություն, Միջազգային հանրապետական ինստիտուտ, հուլիս, 2021, https://www.iri.org/sites/default/files/lessiwyg/rmenian_final_presentation_09_03_2021.pdf?fbclid=IwAR3f-J_W8zV4VpYv94fdoO1DBcQ1-LjenK9sN1YhdF1jyoxPGJCGh8WZ0

- Որպեսզի նվազեցնեն վարակի տարածման ռիսկը:
- Քանի որ ռիսկի խմբի ներկայացուցիչ են՝ տարեց են, աշխատում են սպասարկման ոլորտում, աշխատանքի բերումով շփվում են բազմաթիվ մարդկանց հետ:

- Աշխատանքի բերումով ստիպված են եղել պատվաստվել. մասնավորապես պետական աշխատողները, որպեսզի չզրկվեն պարզևավճարներից և աշխատանքից:

- Որպեսզի կարողանան մեկնել արտասահման՝ աշխատանքի բերումով կամ բարեկամներին այցելելու:

- Այդպես հեշտ է, որ էլ չմտածեն պատվաստվելու կամ չպատվաստվելու պատճառների մասին (*այս պատասխանը բնորոշ էր երիտասարդներին*):

Նույն հետազոտությունը թույլ տվեց վեր հանել նաև մի շարք **կարծրատիպային հիմնավորումներ**, որոնցով առաջնորդվում են չպատվաստվող քաղաքացիները:

- Բոլոր պատվաստումները բացասաբար են ազդում մարդու իմունային համակարգի վրա:

- Պատվաստանյութը կարող է բացասական կողմնակի ազդեցություն ունենալ առողջության վրա, կարճ ժամանակահատվածում հնարավոր չէր բավականաչափ փորձարկել պատվաստանյութերը և նվազեցնել հնարավոր կողմնակի ազդեցությունները: Պատվաստումից հետո բարդությունների և/կամ մահվան ելքերի մասին տեղեկությունները. ըստ հարցվողների՝ պատվաստումն առաջացնում է սիրտ-անոթային անբավարարվածություն, ինֆարկտ, հատկապես տղամարդկանց շրջանում: Կողմնակի ազդեցություններից վախենում են նաև նրանք, ովքեր պատրաստվում են երեխա ունենալ, մայրանալ, վախենում են, որ պատվաստման պատճառով երեխան կծնվի առողջական խնդիրներով:

- Պետք է վեց ամիսը մեկ պատվաստվել, մինչև յոթ անգամ:

- Ծանոթ բժիշկները դեմ են, խորհուրդ չեն տալիս, և բժիշկները չեն պատվաստվում, ասում են՝ գիտեն՝ ինչպես բուժել կորոնավիրուսից կամ քաղցկեղից, բայց չգիտեն՝ ինչպես բուժել պատվաստման հետևանքները:

- Չեն վստահում պետությանը, վարչապետին, առողջապահության նախարարին և հետևաբար պատվաստումներին:

- Շատերը պարզապես հակադրվում են պարտադրանքին:

ՀՀ-ում տարածում են գտել նաև դավադրության տեսությունները՝

- ✓ Պատվաստանյութի միջոցով մարդկանց չիպավորում են՝ նրանց վարքը վերահսկելու և կառավարելու համար:

- ✓ Պատվաստանյութը բացասաբար է անդրադառնում վերարտադրական ֆունկցիայի վրա, առաջացնում է չբերություն:

- ✓ Պատվաստվելուց հետո կյանքի տևողությունը կրճատվում է:

✓ Պատվաստանյութն անհայտ նպատակներով արվող լայնածավալ գիտափորձ է:

✓ Կորոնավիրուսը փող աշխատելու միջոց է, բիզնես, պատվաստանյութը այդ թվում:

✓ Հայաստան անորակ պատվաստանյութ են բերում, ժամկետանց, որից այլ երկրներ հրաժարվում են:

COVID-19 համավարակով պայմանավորված ՎՓՀ ռազմավարության արդյունավետության բարձրացման հնարավոր ուղիները

Պատվաստումների վերաբերյալ կարծրատիպերի ձևավորման գործընթացը շարունակական է և մեծ ազդեցություն ունի քաղաքացիների դիրքորոշումների ձևավորման վրա: Սոցիալական ցանցերում տարածվում են դեմոտիվացիոն մեմեր, քննարկումներ և տեսահոլովակներ: Միջանձնային հաղորդակցություններում մարդիկ միմյանց են փոխանցում չստուգված տեղեկություններ, կարծրատիպային պատկերացումներ, իսկ ՋԼՄ-ներն առաջնային չեն համարում պատվաստումների վերաբերյալ փորձագիտական կարծիքների և փաստերի գներացումն ու տարածումը:

Այս բոլոր կարծրատիպերի և դավադրության տեսությունների առաջացման հիմնական պատճառը պատվաստումների և տարբեր պատվաստանյութերի ազդեցության մասին լիարժեք հետազոտահեն տեղեկատվության և փաստահեն վարքագծի փոփոխման ռազմավարական հաղորդակցության բացակայությունն է:

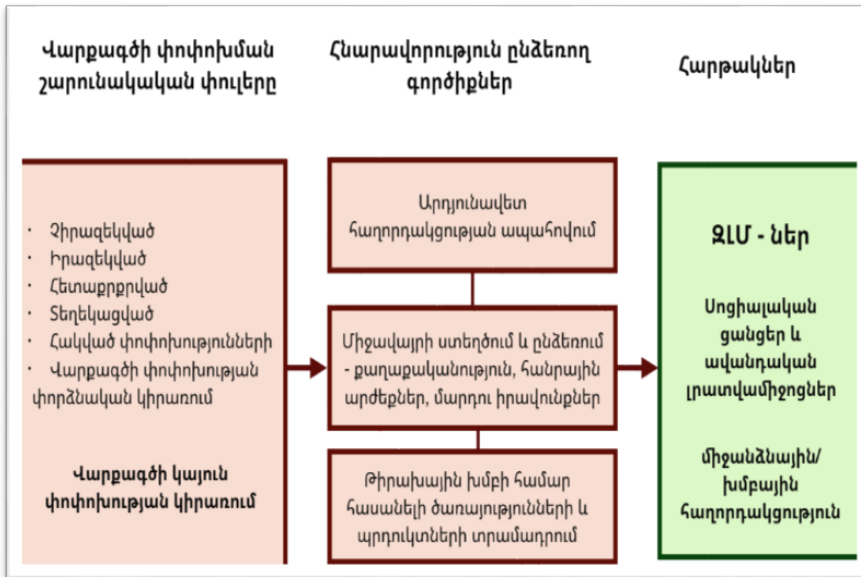
Մինչդեռ այսօր սոցիալական և վարքագծային փոփոխությունների տիրույթում իրականացվող հաղորդակցությունների միջազգային պրակտիկան ապացուցել է իր արդյունավետությունն առողջապահության, առողջ ապրելակերպի, երեխաների իրավունքների պաշտպանության, կրթության ոլորտներում և ներառում է մի շարք մոտեցումներ և գործիքներ՝ միջանձնային հաղորդակցություններ, զանգվածային հաղորդակցման միջոցներ, ՋԼՄ-ներ, սոցիալական մեդիաներ ու սոցիալական ներգրավումն ու մոբիլիզացիան, որոնց տեղին ու ռազմավարական կիրառումը կարող է տալ կայուն արդյունք՝ վարքագծի ցանկալի փոփոխություն:

Վարքագծի փոփոխության հաղորդակցությունների ռազմավարություն մշակելիս կարևոր է հասկանալ, թե ինչ պատկերացումներ ունեն մարդիկ պատվաստման գործընթացի վերաբերյալ, գնահատել որ հարթակներն են առավել արդյունավետ հաղորդակցման գործընթացի տարբեր փուլերում և տարբեր նպատակների հասնելու համար: Զանգվածային լրատվամիջոցների կիրառումը հաղորդակցությունը կարող է ապահովել ստուգված և հավաստի տեղեկատվության հասանելիությունը և դրական վերաբերմունքի ձևավորումը թիրախային լսարանի համար: Մակայն, երբ կա անհրաժեշտություն նոր վարքագծի

դրսևորման, առավել կարևոր են դառնում հստակ մշակված քաղաքականությունը և անհատի սոցիալական միջավայրը (*տե՛ս նկար 3*):

Նկար 3

ՎՓՀ նախահիման շրջանակ¹⁶

Այսպիսով՝ պատվաստման հանդեպ դրսևորված դիրքորոշումները տարածելի են պատվաստումների սկզբունքային կողմնակիցներից մինչև կտրուկ հրաժարվողների վրա: Չկողմնորոշվածները հակադրվող այս բևեռների միջև ամենամեծ տոկոսն են կազմում և ամենաբազմաբնույթ զանգվածը: ՎՓՀ արշավները նախ և առաջ պետք է նրանց հասցեագրված լինեն: Այս սոցիալական խմբերի հետ աշխատելիս պետք է կիրառել արդեն իսկ ստուգված և իրենց արդարացրած հաղորդակցային ռազմավարությունները¹⁷: Պատվաստման վերաբերյալ ՎՓՀ-ները պետք է ընթանան միանշանակ դրական հունով, առանց արգելանքների և իմպերատիվների: Առավել արդյունավետ է դնել դրական նպատակներ, այն է՝ ավելացնել կյանքի տևողությունը, բարձրացնել կյանքի որակը, հետևել առողջ ապրելակերպի կանոններին և այլն:

Պարզ է, որ կորոնավիրուսային համավարակի նահանջից հետո էլ վարքի որոշակի նմուշներ ու դրսևորումներ դեռևս շարունակելու են մնալ որպես սովորական, և հետքովիդյան հաղորդակցություններն արդեն պետք է բխեն համավարակից ելքը կոմունիկացնող համատեքստից և ավելի հեռահար նպատակներից:

¹⁶ St u “Behavior change communication (bcc) for HIV/AIDS, A strategic framework”, September 2002, Family Health International Institute for HIV/AIDS 2101 Wilson Boulevard, Suite 700 Arlington, VA 22201 U.S.A., <https://www.hivpolicy.org/Library/HPP000533.pdf>

¹⁷ St u «Общение с пациентами о вакцинации от COVID-19, ВОЗ, Европейское региональное бюро», 2021, <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/341841/WHO-EURO-2021-2282-42037-58877-rus.pdf>

НВАРД МЕЛКОНЯН, ЮЛИАНА МЕЛКУМЯН – Коммуникации изменения поведения во время COVID-19. – В данной статье проанализированы осуществленные во время COVID-19 коммуникации изменения поведения. Пандемия наложила свой отпечаток не только на здоровье людей, но и на образ жизни и повседневное поведение, формируя так называемую «новую нормальность». Понятие «новая нормальность» используется сегодня в контексте COVID-19: то, что раньше было ненормальным и неприемлемым, теперь становится обыденным и привычным. Изменение норм поведения лежит в основе борьбы с пандемией, которая включает в себя развитие навыков, наращивание потенциала и мотивацию. Обеспечение желаемого изменения поведения возможно лишь после определения основных барьеров изменения социального поведения. Научно-обоснованные методы изменения поведения включают целый ряд подходов, от обучения до ролевого моделирования. Одними из самых труднопреодолимых барьеров являются социальные стереотипы.

Основными целями стратегии изменения поведения во время пандемии COVID-19 были содействие распространению антипандемических правил и значительному повышению уровня вакцинации. В контексте коммуникаций изменения поведения эксперты однозначно утверждают, что до сегодняшнего дня нет доказанного эффективного лечения коронавируса, и единственный способ снизить смертность от него – это вакцинация.

Анализ мер, предпринятых для продвижения процесса вакцинации в Армении, показывает, что некоторые из них носили репрессивный характер; вместо преодоления стереотипов и закрепления положительных переживаний вакцинация в реальности стала средством избежания экономического ущерба, вместо положительных эмоций использовался эмоциональный фон страха.

Ключевые слова: коммуникации изменения поведения, коммуникационная стратегия, стереотипы, мотивация, «новая нормальность», вакцинация, пандемия

NVARD MELKONYAN, YULIANA MELKUMYAN – Behavior Change Communications during COVID-19. – This article discusses the behavioral change communications used during COVID-19. The pandemic left its impact not only on people's health, but also on people's lifestyles and daily behavior, creating a "new normal". The concept of "new normal" is used today in the context of COVID-19: what used to be abnormal and unacceptable is now becoming commonplace. Changing the behavioral norms is at the core of fighting the pandemic, which includes building skills, capacity and motivation. Once the barriers to behavior change are identified, it is possible to ensure the desired behavioral change. The scientifically studied behavior change methods include a range of approaches, from education to role modeling. One of the most difficult obstacles to overcome is social stereotypes.

The main goals of the behavior change strategy during the COVID-19 pandemic were to contribute to the dissemination of anti-pandemic rules and increase of the vaccination level. In the context of behavioral change communications, experts argued that there is still no clearly proven effective treatment for the coronavirus; the only way to reduce deaths is vaccination.

The analysis of measures taken to promote the vaccination process in Armenia shows that some of them were repressive; instead of overcoming stereotypes and reinforcing positive experiences, the vaccination became a means of avoiding economic harm, the emotional context of fear was used instead of positive emotions.

Key words: behavior change communications, communication strategy, stereotypes, motivation, "new normal", vaccination, pandemic

ԴԱՎԱԴՐԱՊԱՇՏԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ COVID-19 ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՔՆՆԱՐԿՄԱՆ ԱՌԱՆՑՔՈՒՄ

ՎԻԿՏՈՐՅԱ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

Թերի պարզաբանված, դիտավորությամբ ուղղորդվող և ոչ հավաստի դավադրապաշտական տեսությունները իրական մարտահրավերներ են ժամանակակից ճգնաժամերի կառավարման և հաղթահարման համատեքստում: Վառ օրինակներից են Covid-19 (կորոնավիրուս) համավարակի պայմաններում ակտիվ տարածում ստացած ապատեղեկատվությունները և դրանց հետ սերտորեն կապված դավադրապաշտական տեսությունները, որոնք հյուսվում են միջազգային և տեղական տարբեր դերակատարների շուրջ: Սույն աշխատանքում ներկայացվում են դավադրապաշտական տեսությունների հակադիտականությունը ի ցույց դնող միջազգային փորձն ու տեսությունը և մատնանշվում նմանօրինակ տեսությունների բացասական ազդեցությունները հասարակական կարծիքի ձևավորման և վարքագծի ուղղորդման վրա:

Բանալի բառեր – կորոնավիրուս, ապատեղեկատվություն, դավադրապաշտական տեսություններ, տեղեկատվություն, սոցիալական մեդիա, միջազգային քաղաքականություն

Դավադրապաշտական տեսությունները (միֆեր, դավադրության տեսություններ, կոնսպիրոլոգիա)՝ որպես ապատեղեկատվության տարածման և՛ սկզբնաղբյուր, և՛ տրամաբանական շարունակություն, ներկայումս առանձնակի ուշադրության են արժանանում գիտական հանրության շրջանում:

Ինչպես Ս. Լևանդովսկին և Ջ. Քուքն են պնդում, դավադրություններ կան, սակայն չի կարելի դրանք շփոթել դավադրապաշտական տեսությունների հետ: Օրինակ՝ ԱՄՆ Ազգային անվտանգության գործակալությունը լրտեսում է համացանցի օգտատերերին: Ծխախոտ արտադրող մագնատ կառույցները օգտագործում են իրենց լծակները՝ հասարկությունից թաքցնելու ծխախոտի վատ ազդեցությունների իրական պատկերը:

Ի հակադրություն այս ամենի՝ դավադրապաշտական տեսությունները այդպես էլ չեն ստանում գիտական հիմնավորում, տեղին և սպառնիչ հակաարձագանք: Ուստի դրանք տեղեկատվության շրջանառության մեջ շատ դիմացկուն են և հասարակական կարծիքի վրա ունեն զգալի ազդեցություն¹:

¹ Տե՛ս Lewandowsky, S., & Cook, J., (2020), The Conspiracy Theory Handbook, էջ 3 // The Conspiracy Theory Handbook | Center For Climate Change Communication:

Դավադրապաշտական տեսությունը բովանդակային առումով նույն ապատեղեկատվությունն է, քանի որ իր հիմքում ընկած է դիտավորությամբ ձևավորված և նույն կերպ տարածվող ոչ հավաստի, թերի պարզաբանված, կիսատ լուսաբանված տեղեկատվություն²:

Ազդելով հասարակական կարծիքի վրա՝ նման տեսությունները կարող են ուղեկցվել բազմաթիվ վտանգներով: Մասնագիտական գրականության մեջ շատ հեղինակներ այդ վտանգների շարքին են դասում մարդկանց քաղաքականությամբ ի սպառ չհետաքրքրվելու միտումը, չի բացառվում նաև հակառակը՝ քաղաքականության հանդեպ հետաքրքրության աճը³:

Դավադրապաշտական տեսությունների (այսուհետ՝ տեսություն) առցանց շրջանառության գործում սոցիալական ՁԼՄ-ները դառնում են ուղղակի միջնորդներ՝ իրենց արագությամբ, մեծ պահանջարկով և հարուստ ու դյուրին կիրառելի գործիքակազմով:

Տեսությունները լայն արձագանք են գտնում հասարակության շրջանում մի քանի հիմնական պատճառներով: Նախ՝ ապագայի հանդեպ վախն ու թերահավատությունը մարդկանց որոշ խմբի ստիպում են հավատալ դրանց և տարածել դրանք այլ մարդկանց շրջանում՝ փորձելով տեղեկացնել կամ «օգնել» վերջիններս՝ դիմակայելու վերահաս աղետները: Մարդկանց այս խումբը, որպես կանոն, պարզապես գաղափարակից ընկերներ-աջակիցներ է փնտրում սեփական տագնապները կիսելու համար⁴:

Մյուս դեպքում տեսություններին հեշտ է հավատալ, երբ տեղեկատվությունը այս կամ այն երևույթի մասին քիչ է, համոզիչ չէ կամ պարունակում է անորոշություն և անպատասխան հարցեր: Այս դեպքում էլ միջերը «գալիս են օգնության»՝ փարատելու մարդկանց շրջանում առաջացած անորոշությունը⁵: Միաժամանակ, միջերի հիմքում ընկած է այս կամ այն երևույթը տարբեր մարդկանց և կառույցների հետ կապելու միտումը՝ փնտրելով մեղավորներ ու պատասխանատուներ: Սա հիմնականում աշխատող տարբերակ է մեծ հնչեղություն և համամարդկային նշանակություն ունեցող իրադարձությունների համատեքստում⁶: Վերջապես, տեսությունները հարցականի տակ են

² Տե՛ս **Fetzer J.**; Information: Does it have to be true? *Minds and Machines*, 14(2), May, 2004, էջ 223–229:

³ Տե՛ս **Jolley, D., & Douglas, K. M.**, (2013), The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one's carbon footprint. // *British Journal of Psychology*, doi:10.1111/bjop.12018, 105 էջ:

⁴ Տե՛ս **Uscinski, J. E., & Parent, J. M.**, (2014), *American conspiracy theories*. // Oxford, UK: Oxford University Press:

⁵ Տե՛ս **Kovic, M., & Fuchslin, T.**, (2018), Probability and conspiratorial thinking. // *Applied Cognitive Psychology*, doi:10.1002/acp.3408, 32 էջ:

⁶ Տե՛ս **Franks, B., Bangerter, A., & Bauer, M. W.**, (2013), Conspiracy theories as quasi-religious mentality: An integrated account from cognitive science, social representations theory, and frame theory. // *Frontiers in Psychology*, doi:10.3389/fpsyg.2013.00424, էջ 4:

դնում արդեն իսկ գոյություն ունեցող պաշտոնական մեկնաբանությունները այս կամ այն հարցի շուրջ⁷:

Մեկ այլ խումբ տեսաբաններ հակված են տեսությունների հետագա տարածումը կապելու հասարակական այն խմբերի հետ, որոնք իրենց «օտարացած» են զգում հասարակությունից՝ ելնելով իրենց սոցիալական, քաղաքական և տնտեսական պատկանելությունից: Հիմնականում նրանց առաջնորդում է անարդարության և խտրականության գոհ լինելու զգացողությունը⁸:

Այսուհանդերձ, գրականության մեջ այսօրինակ տեսությունները տիպաբանվում են չորս հատկանիշներով՝ ա) խումբ, բ) գաղտնի գործողություն, գ) իշխանության զավթում կամ իշխանական լիազորությունների չարաշահում՝ ճշմարտությունը կոծկելու նպատակով և սեփական շահին նախապատվություն տալով, դ) հանրային շահի անտեսում⁹:

Ուրորտը հետազոտող տեսաբանները համամիտ են նաև այն հարցում, որ այն մարդիկ, որոնք հավատում են որևէ տեսության, հակված են հեշտորեն հավատալու այլ տեսությունների ևս՝ անգամ այլ երևույթների և իրադարձությունների շուրջ հյուսված¹⁰: Ընդ որում, շատ տեսաբաններ պնդում են, որ ապատեղեկատվությունները և դրանք ուղղորդող կամ դրանցից սերող տեսությունները ազդում են նաև այն մարդկանց վրա, ովքեր չեն օգտվում առցանց տեղեկատվությունից¹¹:

Կորոնավիրուսը դավադրապաշտական տեսությունների թիրախում

Կորոնավիրուսի մասին հասարակությանը մատուցված լրատվությունը հավակնում է մարդկանց շրջանում ստեղծելու կա՛մ առողջապահական ճգնաժամ, կա՛մ համաշխարհային քաղաքական խաղի պատկեր: Այն ընկալվում և քննարկվում է համաձայն այն լրատվութ-

⁷ Տե՛ս **Sapountzis, A., & Condor, S.**, (2013), Conspiracy accounts as intergroup theories: Challenging dominant understandings of social power and political legitimacy// *Political Psychology*, doi:10.1111/pops.12015, էջ 34:

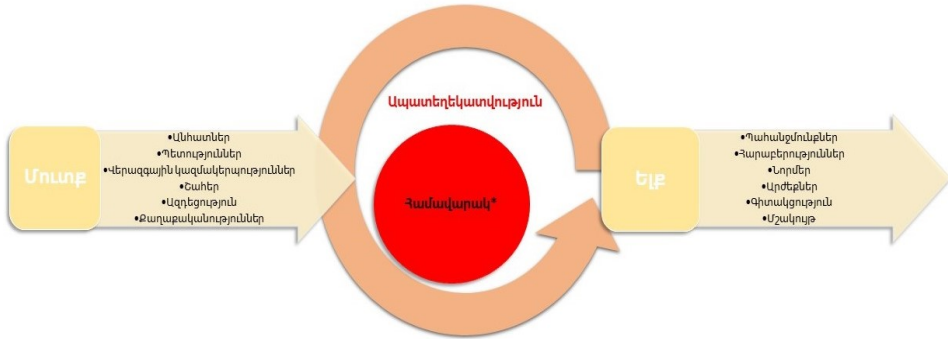
⁸ Տե՛ս **Steven, L., & Krasenberg J.**, (2017), Dealing with fake news, conspiracy theories, and propaganda in the classroom, *Ran Centre of Excellence*, Budapest:

⁹ Տե՛ս **Uscinski J. E. & Parent, J. M.**, (2014), *American Conspiracy Theories* // Oxford University Press:

¹⁰ Տե՛ս **Douglas, K. M., & Sutton, R. M.** (2011). Does it take one to know one? Endorsement of conspiracy theories is influenced by personal willingness to conspire. // *British Journal of Social Psychology*, էջ 50: Նաև՝ **Lewandowski, S., Oberauer, K., & Gignac, G.** (2013). NASA faked the moon landing—therefore (climate) science is a hoax: An anatomy of the motivated rejection of science. // *Psychological Science*, էջ 24: Նաև՝ **Swami, V., Coles, R., Stieger, S., Pietschnig, J., Furnham, A., Rehim, S., & Voracek, M.** (2011). Conspiracist ideation in Britain and Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories. // *British Journal of Psychology*, էջ 102:

¹¹ Տե՛ս **Einstein, K. L., & Glick, D. M.**, (2015), Do I think BLS data are BS? The consequences of conspiracy theories. // *Political Behavior*, doi:10.1007/s11109-014-9287-z, էջ 37: Տե՛ս **Jolley, D., Meleady, R., & Douglas, K. M.**, (2019), Exposure to intergroup conspiracy theories promotes prejudice which spreads across groups. // *British Journal of Psychology*. doi:10.1111/bjop.12385:

յան և տեղեկատվության, որն ակտիվորեն շրջանառվում է մեդիա հարթակում՝ ուղղված տարբեր կրթական մակարդակի, տարիքի, մասնագիտության և անգամ սեռի մարդկանց: Հենց այդ խաղերն էլ ընկած են դավադրապաշտական տեսությունների հիմքում: Առավել պատկերավոր ներկայացնելու համար մենք մշակել ենք ստորև բերված սույն գծապատկերը:

Այսպիսով, կորոնավիրուսի մասին պատկերացումները ձևավորվում են գիտական հետազոտությունների, պետականորեն մշակված քաղաքականությունների, հանրային կամ մասնագիտական շրջանակների կարծիքների ու զեկույցների, լրատվական հոդվածների կամ միջազգային լավ ու վատ փորձի հիման վրա: Այս ամենն իր ուրույն տեղն է գտնում առօրյա-խոսակցական դիսկուրսներում՝ անխուսափելիորեն կրելով լրատվության սուբյեկտիվ մեկնաբանությունների և ասեկոսեների ազդեցությունը: Փաստորեն, խոսքը այն հնարավոր բոլոր ազդակների մասին է, որոնք պարունակում են ցանկացած ծավալի կամ որակի տեղեկատվություն կորոնավիրուսի մասին:

Հաջորդ քայլն ակտիվ շրջանակից դուրս եկող արտադրանքն է, որը պայմանականորեն կարող ենք անվանել միջազգային և տեղական լրատվություն՝ ողողված և՛ հավաստի ու ճշտված, և՛ մանիպուլյատիվ ու բացարձակ սուտ կամ մասնակի ճշգրտությամբ տեղեկատվությամբ:

Իրավիճակը ավելի է բարդանում, երբ կարծիքները համընկնում են, թե սոցիալական ՋԼՄ-ներում զետեղված լրատվությունը տեղեկատվության և հաղորդակցության աղբյուր է, այն ձևավորում է հանրային կարծիք, կրթում ու սոցիալականացնում է հասարակությանը: Այդ դեպքում պետք է արձանագրել, որ հասարակական կարծիքի ձևավորումից ընդհուպ հասարակական վարքագծի դրսևորում ապատեղեկատվությունն այլևս ունի նշանակալի կշիռ ու դեր:

Կորոնավիրուսի համավարակին առնչվող ապատեղեկատվության մեծ ծավալներն ու բազմազանությունը համավարակն ինքնին դարձնում են ավելի փոքր գործոն, որը մանիպուլյացվում է զանազան շահագրգիռ դերակատարների կողմից: Այսինքն՝ կորոնավիրուսի մասին ապատեղեկատվության ծավալները թույլ չեն տալիս իրական և կշռադատված պատկերացում կազմել հիմնախնդրի մասին:

Կտրական և միանշանակ հնարավոր չէ գնահատել անհատների, պետությունների, մասնավոր կորպորացիաների կամ մշակված քաղաքականությունների ներգրավվածությունը և ազդեցությունը համավարակով պայմանավորված ապատեղեկատվության տարածման և տեսությունների զարգացման գործում: Օրինակ՝ հստակ չեն ԱՄՆ-ի թվայնալ շահագրգռվածությունը կորոնավիրուսի տարածման հարցում կամ Բելառուսի նախագահ Ա. Լուկաշենկոյի կողմից կորոնավիրուսի վտանգները մերժելու կամ դրա դեմ պայքարի սեփական լուծումներն առաջադրելու հետևանքները: Միանշանակ չէ նաև համավարակով պայմանավորված Ռուսաստանի արտաքին քաղաքականությունը:

Առավել շոշափելի ու նկատելի են ապատեղեկատվության տարածմամբ պայմանավորված հասարակական մշակույթում որակային այնպիսի ձևափոխություններ, որոնցից են, օրինակ, թերահավատությունը սահմանվող կարգավորումների հանդեպ, անվստահությունը պաշտոնական լրատվության հանդեպ և այլն: Դիմակ կրելը, էլեկտրոնային կառավարման համակարգերի և թվային հավելվածների անհրաժեշտության գիտակցումը և հասանելիության ապահովումը, այլընտրանքային և հիբրիդային կրթության ու աշխատանքի գործիքների ներդրումը և կիրառությունը ևս կարող են պատճառ դառնալ հասարակական մշակույթում համավարակով պայմանավորված էական որակային փոփոխությունների:

Դավադրապաշտական տեսությունները միջազգային հարաբերությունների համատեքստում

Երբ համավարակը ակտիվ շրջան թևակոխեց, մեդիայի թիրախում հայտնվեցին պետություններ և միջազգային այլ դերակատարներ, որոնց վերագրվում էին և՛ քաղաքական ապատեղեկատվության ու դավադրապաշտական տեսությունների տարածողների, և՛ դրանց «գոհը» լինելու դերեր: Վարկածները, որոնք ընկած են «մեդադրանքների» հիմքում, գանազան են և արագ համալրվող: Որոշակի ժամանակ դրանք լինում են արդիական, այնուհետև՝ պակաս հետաքրքիր: Բոլոր դեպքերում, մինչ օրս չկա որևէ գիտական հիմնավորում կամ փաստարկված և հավաստի արդարացում վարկածների, որոնք կրում են պնդումներ ազգերի վերացման, աուտիկ սերունդների ստեղծման, գենի խեղման, համամարդկային ոչնչացման կենսաբանական գենի ստեղծման և այլնի մասին:

Հյուսիսատլանտյան դաշինք (ՆԱՏՕ): Համաձայն ՆԱՏՕ-ի պաշտոնական դիրքորոշման՝ Ռուսաստանը համավարակի մասին ապատեղեկատվության և դավադրապաշտական տեսությունների տարածման հիմնական պատասխանատուն է: Ռուսաստանի «անհագ մղումը՝ պախարակելու ՆԱՏՕ-ին» հիմնականում կապվում է վերջինիս զլոբալիստական նպատակների և համաշխարհային դերի շարունակական բարձրացման մտայնությունների հետ:

ՆԱՏՕ-Ռուսաստան հարաբերությունների սրումը վերագրվում է 2014 թ. Ղրիմի թերակղզու պատկանելության հարցը ռազմական ճանապարհով լուծելուն, իսկ համավարակով պայմանավորված՝ համաշխարհային իրավիճակը վերստին խորացնելու այն:

ՆԱՏՕ-ի հետ է կապվում այն հայտնի «ռուսական թեզը», թե «Քոլիդ-19-ը ՆԱՏՕ-ի կողմից ստեղծված զենք է»¹²: ՆԱՏՕ-ն բնականաբար հերքեց այն՝ հղումը տալով Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության (ԱՀԿ) պաշտոնական հայտարարությանը, առ այն, որ վիրուսը կենդանածին է, այլ ոչ թե լաբորատորիաներում ստեղծված, և մինչև 2019 թ. դեկտեմբերն այն եղել է մարդկությանն ու գիտությանն անհայտ երևույթ¹³:

Նույն ժամանակ Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում պաշտոնական մակարդակով հավանություն տրվեց կորոնավիրուսի կենսաբանական զենք լինելու վարկածին՝ մերժելով արտասահմանից եկող բժշկական ցանկացած օժանդակություն և միջամտություն: Իր հայտարարություններից մեկում Իրանի գերագույն հոգևոր առաջնորդ Ալայթոլահ Ալի Խամենեին ընդգծեց, որ ԱՄՆ-ի ու մասնավորապես ՆԱՏՕ-ի վերաբերյալ մեղադրանքները հիմք ընդունելով՝ Իրանը չէր կարող համաձայնել առաջարկվող ոչ մի օժանդակության: Երկրում մեծ թափով վերելք ապրեցին «ընդդեմ բժշկական դիմակների» և «ընդդեմ ինքնամեկուսացման (կարանտինի)» կազմակերպված խմբերը, որոնք բարձրաձայնում էին նշված միջոցների արդյունավետության գիտականորեն ապացուցված չլինելը:

Տեխնոլոգիաների զարգացման գերարագության ժամանակներում ՆԱՏՕ-ն հստակ գիտակցում է այն վտանգները, որոնց առջև անխուսափելիորեն կանգնելու է նաև ինքը: ՆԱՏՕ-ի վարած միջազգային քաղաքականության շրջանակում առանցքային է «կիբեռանվտանգության ու պաշտպանության» հայեցակարգը: Դա են փաստում 2016 թ. անդամ պետությունների՝ ՆԱՏՕ-ի պաշտպանողական մանդատի վերահաստատումը և կիբեռտարածքի ճանաչումը որպես առաջնային, որտեղ ՆԱՏՕ-ն պետք է գործի և պաշտպանվի այնքան արդյունավետորեն, որքան դա անում է օդում, ջրում և ցամաքում¹⁴:

Մրան հաջորդել է ՆԱՏՕ-ի անդամ պետությունների «Կիբեռպաշտպանության պարտավորության» (Cyber Defence Pledge) հաստատումը, որը վերստին հավաստիացրել է ՆԱՏՕ-ի համար կիբեռանվտանգության ու պաշտպանության հայեցակարգի կարևորությունը¹⁵:

¹² Տե՛ս https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/4/pdf/2004-Factsheet-Russia-Myths-COVID-19_en.pdf

¹³ Տե՛ս <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/question-and-answers-hub/q-a-detail/coronavirus-disease-covid-19>

¹⁴ Տե՛ս https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_78170.htm (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

¹⁵ Տե՛ս https://www.nato.int/cps/su/natohq/official_texts_133177.htm (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

Նույն թվականի փետրվարին ՆԱՏՕ-ն ընդլայնել է փոխգործակցությունը Եվրամիության հետ հիմնականում կիբեռանվտանգության և տեղեկատվության փոխանակման շրջանակում¹⁶:

Համավարակով պայմանավորված իրավիճակը նորովի իմաստավորեց ՆԱՏՕ-ի շահագրգռվածությունը հիմնախնդրի առնչությամբ. ՆԱՏՕ-ն կիբեռտարածքը սկսեց դիտարկել ոչ միայն գլոբալ մարտահրավեր և սպառնալիք համաշխարհային անվտանգությանը, այլև սեփական դիրքերը միջազգային հարթակում թուլացնող և կառույցի նպատակները կյանքի կոչելը խոչընդոտող իրականություն:

Առանձնակի ուշադրության է արժանի «Համաշխարհային և տարածաշրջանային ուսումնասիրությունների գերմանական ինստիտուտում» (GIGA) ՆԱՏՕ-ի գլխավոր քարտուղար Յ. Ստոլտենբերգի ելույթը՝ նվիրված ՆԱՏՕ-ի հետագա ընդլայնման և ռազմական-քաղաքական զարգացման գործընթացին կամ «ՆԱՏՕ-2030» ձևաչափին (#NATO2030): Ստոլտենբերգի խոսքերով՝ աշխարհը փոխվում է, ՆԱՏՕ-ն ևս շարունակելու է փոխվել, իսկ այն հարցին, թե ինչպես է տեսնում Դաշինքը տասը տարի անց, նա պատասխանել է՝ առավել գլոբալ: Հետաքրքրական են ելույթի երեք կարևոր դրույթները, որոնք, ըստ Ստոլտենբերգի, «առավել գլոբալ լինելու» ճանապարհին դարձել են ՆԱՏՕ-ի քաղաքականության հիմնական թիրախները՝ Քովիդ-19, ահաբեկչություն և Չինաստան:

Չինաստան: Չինաստանի առնչությամբ ՆԱՏՕ-ն կրկին վերահաստատում է, որ կողմերը միմյանց հակադիր, առավել ևս թշնամական չեն տրամադրված, սակայն միևնույն ժամանակ պետք է հստակ գիտակցել, թե ինչ է նշանակում Չինաստանի վերելքը ՆԱՏՕ-ի և համաշխարհային անվտանգության համար: Ընդգծվում է, որ Չինաստանը չի կիսում ժողովրդավարության, օրենքի և մարդու իրավունքների գերակայության և ազատության արժեքները. Չինաստանին մեղադրում են ավտորիտար լինելու համար և՛ իր ժողովրդի նկատմամբ, և՛ միջպետական հարաբերություններում: Ամերիկյան նախկին դիվանագետ Ու. Միտչելի խոսքերով, եթե Ռուսաստանը ՆԱՏՕ-ի համար հիմնական ռազմական սպառնալիք է, ապա ուժեղացող Չինաստանը մեծագույն սպառնալիք է¹⁷:

Հստակ նկատելի է, որ առաջատար շատ տնտեսությունների ու քաղաքականությունների մրցակցությունից Չինաստանի ներուժը դուրս թողնելու քայլերը ցանկացած դեպքում պետք է հանդիպեին ուժեղ դիմադրության: Միևնույն ժամանակ առավել քան կանխատեսելի էր, որ Չինաստանը, քաջ գիտակցելով միջազգային ծանրակշիռ դերակատարների վերաբերմունքն իր հանդեպ, պետք է նախապատրաստվեր արդյունավետ պաշտպանության: Միջազգային ուժային դասավոր-

¹⁶ Տե՛ս <https://cco.ndu.edu/PRISM/PRISM-Volume-6-no-2/Article/840755/european-union-and-nato-global-cybersecurity-challenges-a-way-forward/> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

¹⁷ Տե՛ս <https://www.dw.com/en/china-nato-relations/a-55862049> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

րության կամ վերադասավորության նմանօրինակ պատկերը թույլ է տալիս ենթադրել, թե որտեղ են ձգվում համաշխարհային ապատեղեկատվության՝ որպես կիրառական տեղեկատվական նորագույն գործիքի տարածման արմատները: Այս համատեքստում շատ տեսաբաններ պնդում են, որ իրականում հենց Չինաստանին է պատկանում կորոնավիրուսի ծագումնաբանության մասին ապատեղեկատվության տարածման «մենաշնորհը»:

ԷյՓի պարբերականի (AP Investigation) և Ատլանտյան խորհրդի թվային հետախուզական լաբորատորիայի (Atlantic Council's Digital Forensic Research Lab) համագործակցությամբ հրապարակվեցին փաստական նյութեր, որոնք Չինաստանին մեղադրում էին կորոնավիրուսի մասին համաշխարհային ապատեղեկատվության արշավ նախաձեռնելու համար: Ի հավելումն նշվում էր, որ այդ ճանապարհին Չինաստանը օգտագործում է իր ակտիվ ու ազդեցիկ ներկայությունը արևմտյան մեդիա դաշտում¹⁸:

Կենտրոնական Չինաստանում կորոնավիրուսի տարածումից երեք ամիս անց՝ արդեն 2020 թ. մարտին, ակտիվ շրջանավեցին լուրեր, թե վիրուսը մարդածին է՝ ստեղծված լաբորատորիաներում: Դրան ի պատասխան՝ Չինաստանի արտաքին գործերի նախարարությունը բազմիցս պաշտոնապես դատապարտեց Չինաստանին հասցեագրվող մեղադրանքները՝ կրկին վերահաստատելով իր պատրաստականությունը համագործակցելու համաշխարհային ուժերի հետ ապատեղեկատվության դեմ պայքարում: Ի հավելումն՝ Չինաստանը մշտապես ընդգծում էր համավարակը համառորեն քաղաքականացնել ձգտող թշնամական ուժերի ագրեսիայից պաշտպանվելու իր կարողությունը:

Չինաստանի հակաարձագանքը հնչող մեղադրանքներին չուշացավ այլ ձևաչափով ևս: Մասնավորապես, համացանցում արագորեն տարածվեց և զգալի դիտումներ հավաքեց մի մոնդոլի տեսաուղերձը, որը հայտարարեց, որ կորոնավիրուսը ստեղծել է ԱՄՆ-ն: Կարճ ժամանակ անց այդ նույն տեսաուղերձն ակտիվորեն սկսվեց տարածվել չինական Kuaishou հավելվածում և մեծ արձագանք գտավ Չինաստանում, ինչը տեղիք տվեց ենթադրության, որ դա պետական պատվեր էր¹⁹:

Չինաստանին է վերագրվում այն միջը, որի համաձայն՝ կորոնավիրուսը Վուհան է բերել ամերիկացի մի զինվորական, որը Չինաստան էր այցելել 2019 թ. հոկտեմբերին «Աշխարհի ռազմական խաղերին» մասնակցելու համար: Այս վարկածին հղում տվեց անգամ Չինաստանի արտաքին գործերի նախարար Զաո Լիջիանը՝ համացան-

¹⁸ Տե՛ս <https://apnews.com/article/donald-trump-health-media-social-media-coronavirus-pandemic-4531cddae4228b86e897aa029fb07231> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

¹⁹ Տե՛ս <https://apnews.com/article/pandemics-beijing-only-on-ap-epidemics-media122b73c134b780919cc1808f3f6f16e8> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

ցում արձագանքելով Մոնրեալում հրապարակվող մի պարբերականի լրատվությանը. վերջինս հայտնի է պրոռուսական տեղեկատվության տարածմամբ և համանման միջերի ակտիվ շրջանառմամբ²⁰:

Եվրոպական փորձագետների պնդմամբ՝ Oriental Review հայտնի պարբերականը, որը համարվում է «պաշտոնական Կրեմլին մոտ կանգնած տեղեկատվական հարթակ», պարբերաբար ծավալում է քննարկումներ և տարածում ուղղորդված տեղեկատվություն կորոնավիրուսի ծագումնաբանությանն առնչվող դավադրության տեսությունների մասին, որոնց սկզբնաղբյուրը Չինաստանում է: Օրինակներից մեկը կասկածն է, թե իբր կորոնավիրուսը ստեղծվել է լաբորատորիայում, որտեղ դա փորձարկվում էր չղջիկների վրա, կամ աշխատակիցը փորձերի ժամանակ վարակվել է և վարակն արտաքին միջավայր դուրս բերել²¹: Հետաքրքրական է, որ լաբորատորիաների պատկանելության հարցը գրեթե միշտ շրջանցվում էր:

Նույն ժամանակ ռուսական REN TV-ին, որը Կրեմլին մոտ գործարար մի խմբի է պատկանում, տարածեց հայտարարություն, որ կորոնավիրուսը ստեղծվել է ամերիկյան օժանդակությամբ Վրաստանում հիմնադրված Հանրային առողջության հետազոտական կենտրոնում (Լուգար)²²: Լրատվության տարածումից անմիջապես հետո կենտրոնի տնօրեն Պ. Իմնաձեն հերքեց այն: Հայաստանում ևս ստեղծվեց նման իրավիճակ՝ կապված ամերիկյան ֆինանսավորմամբ աշխատող լաբորատորիաների հետ: Դեռ 2016-ից՝ լաբորատորիաների գործարկումից ի վեր, դրանց վերագրվում էին կենսաբանական գենքերի փորձարկումներ: Կորոնավիրուսային համավարակով պայմանավորված իրավիճակը ավելի սրեց քարոզչությունը, և ռուսական մամուլն ու դրանց վստահելի հայկական աղբյուրները ակտիվորեն տարածում էին ռուսչինական պատումները առ այն, որ վարակն արհեստականորեն ստեղծվել է ԱՄՆ-ում²³:

Ավելին, երկու չինացի գիտնական համահեղինակեցին «գիտական վերլուծություն», որտեղ ներկայացվում է կորոնավիրուսի հնարավոր արհեստածին ծագումը Վուհանի հիվանդությունների վերահսկման ու կանխարգելման կենտրոնում (հոդվածն արդեն ջնջված է)²⁴:

Ի պատասխան այսօրինակ տեսությունների՝ հանրային առողջապահության 27 փորձագետներից բաղկացած գիտահետազոտական

²⁰ Տե՛ս <https://www.theglobeandmail.com/world/article-for-china-and-russia-coronavirus-hoaxes-are-another-strain-of/> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

²¹ Տե՛ս <https://orientalreview.org/2020/03/02/the-viral-blame-game-xenophobia-attribution-and-coronavirus/> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

²² Տե՛ս <https://www.theglobeandmail.com/world/article-for-china-and-russia-coronavirus-hoaxes-are-another-strain-of/> (վերջին մուտք՝ 05.09.2021):

²³ Տե՛ս Grigoryan A., (2020), Disinformation and Other Tools of Antidemocratic Influence: An Armenian Outlook in the EU and Eastern Partnership Context, EaP Monthly Bulletin. https://centreforpolycystudies.org/gallery/CPS_EaP_bulletin2.pdf

²⁴ Տե՛ս <https://twitter.com/OSINTHK/status/1228664201452765185>(վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

խումբը աշխատանքներ սկսեց համավարակի շուրջ հյուսված «գիտական» միջերի հերքման ուղղությամբ²⁵: Lancet պարբերականում լույս տեսավ նրանց համատեղ հայտարարությունը՝ հաջակցություն Չինաստանում համավարակի դեմ պայքարող բուժաշխատողների²⁶: Ըստ դրա՝ դավադրապաշտական տեսությունները ոչ այլ ինչ են, քան վախ, անվստահություն, ասեկոսներ, նախապաշարմունքներ և ատելություն տարածելու միջոցներ:

Մեկ այլ տեսության համաձայն՝ Վուհանի վիրուսաբանության ինստիտուտում աշխատակիցներից մեկը դուրս է հանել վիրուսը արտաքին աշխարհի ամերիկյան զինվորականների պատվերով: Մա դավադրություն է՝ ի պատասխան չինական լաբորատորիաների գաղտնի գործարկման²⁷:

Ռուսաստան: Ռուս ազգայնական, փիլիսոփա և ուղղափառ եկեղեցու մոլի հետևորդ Ա. Դուգինն իր հերթին կորոնավիրուսը մեկնաբանում է կրոնական և պրոռուսական դիրքերից: Ըստ նրա՝ համավարակը վերջ կդնի գլոբալիզացիային և կշրջի լիբերալիզմի պատմության վերջին էջը: Նույն ուղերձում նա նաև կոչ է արել դատապարտել Ջ. Մորոսին: Դուգինը պնդում է, որ համավարակը չունի որևէ տրամաբանություն և չի ճանաչում ո՛չ հարուստ, ո՛չ աղքատ, ուստի այն «բիրլիական ժանտախտի» մարմնացումն է: Ըստ նրա՝ այն եկել է, որ մարդկանց վերադարձնի պարզ կեցության գիտակցումը²⁸:

Ռուսաստանի վարած քաղաքականությանն են վերագրվում դավադրության այնպիսի տեսություններ, որոնցից են «կորոնավիրուսի խաբեություն և նախապես ծրագրված սցենար լինելը»․ հիմնական նպատակներից են դեղորայքի ու բժշկական ապրանքների գերվաճառքը և դրանով հետաքրքրված մի շարք արևմտյան կազմակերպությունների հարստացումը: Մասնավորապես խոսվում է դեղագործական խոշոր ընկերությունների ու «Բիլ և Մեյնդա Գեյթս հիմնադրամի» մասին որպես կորոնավիրուսը նախագծող մարմինների²⁹:

Իսկ 5G կապ ապահովող աշտարակների վնասումը սկիզբ դրեց մեկ այլ տեսության, այն է՝ արևմտյան էլիտան նպատակ ունի վերահսկել բնակչությանը 5G ցանցերի միջոցով, որոնք էլ հենց տարածում են վարակը: Այս վարկածն ամրապնդելու եկան արդեն թեստավորման և պատվաստանյութերի մասին վաղ և չհիմնավորված պնդումներն առ

²⁵ Տե՛ս <https://www.sciencemag.org/news/2020/02/scientists-strongly-condemn-rumors-and-conspiracy-theories-about-origin-coronavirus> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

²⁶ Տե՛ս [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(20\)30418-9/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(20)30418-9/fulltext) (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

²⁷ Տե՛ս <https://euvsdisinfo.eu/report/us-military-might-have-released-the-coronavirus-to-challenge-china/> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

²⁸ Տե՛ս <https://www.geopolitica.ru/en/article/plague-gods-geopolitics-epidemic-and-bubbles-nothing> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

²⁹ Տե՛ս <https://euvsdisinfo.eu/capitalising-on-the-coronavirus-onspiracist-frenzy/> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

այն, որ դրանք մարդկանց չի պավորման համար են արվելու³⁰:

Ռուսաստանը բազմիցս դատապարտել է իր դեմ հնչող մեղադրանքները: ՌԴ արտաքին գործերի նախարարության մամուլի խոսնակ Մ. Չախարովան պաշտոնապես դատապարտեց The New York Times-ի և The Financial Times-ի «Ֆեյք լրատվության զանգվածային քարոզչությունը», որի նպատակն է «համաշխարհային ճգնաժամն օգտագործել կառավարություններ վարկաբեկելու և տարածաշրջաններ ապակայունացնելու համար»³¹:

Արևմտյան վերլուծաբանների կարծիքով՝ միջազգային ապատեղեկատվության տարածման ժամանակակից գործիքակազմը Ռուսաստանի պարագայում հիմնականում ամբողջացված է պետական RT և Sputnik լրատվական հարթակների գործունեության մեջ:

RT-ն 6 լեզուներով հեռարձակվող 8 հեռուստատեսային ալիքների ցանց է, որի դիտումները Յություբում հասնում են միլիարդների: Մինչդեռ Sputnik-ն առցանց լրատվական է, որը ներկայացված է բազմաթիվ երկրներում՝ 30 լեզուներով³²: Յ. Պրիգոժինի ղեկավարած «Բնտերնետ վերլուծությունների գործակալությունը» ևս համարվում է ռուսական պաշտոնական ապատեղեկատվության տարածման հարթակ³³:

Ներկայումս շատ են արևմտյան վերլուծությունները պաշտոնական Կրեմլի՝ ապատեղեկատվության տարածման արշավում վերը նշված երեք մեդիա հարթակների ակտիվ ներգրավվածության մասին, և դրանք թույլ են տալիս այլ դիտանկյունից նայել Ռուսաստանի քաղաքական օրակարգին և վարած միջպետական քաղաքականության առաջնահերթություններին:

Ցանկացած դեպքում կարելի է համաձայնել, որ, ինչպես նշում է անգլիացի մեդիափորձագետ, կեղծ լուրերի հետազոտող Բ. Նիմոն, Ռուսաստանը կորոնավիրուսը օգտագործում է իրեն բնորոշ հակաարևմտյան կեցվածքը հերթական անգամ ի ցույց դնելու համար³⁴:

Առհասարակ, համավարակի բռնկումից ի վեր, Ռուսաստանը լայնորեն օգտագործել է մեդիան՝ համավարակի դեմ իր պայքարը ներկայացնելու համար: Հումանիտար աջակցությունը և պետական օժանդակության ծրագրերը, որոնք հիմնականում իրականացվում էին Իտալիայում, արևմտյան շրջանակներում ոչ միանշանակ էին ընկալվում³⁵: Մասնավորապես, «Միքով՝ Ռուսաստանից» խորագրով 2020 թ. մար-

³⁰ Տե՛ս <https://euvsdisinfo.eu/ceas-special-report-update-short-assessment-of-narratives-and-disinformation-around-the-covid19-pandemic-updated-23-april-18-may/> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³¹ https://www.mid.ru/en/web/guest/foreign_policy/news//asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4122532#6 (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³² Տե՛ս <https://euvsdisinfo.eu/reading-list/> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³³ Տե՛ս <https://www.dw.com/en/is-russia-running-a-coronavirus-disinformation-campaign/a-52864106> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³⁴ Տե՛ս <https://www.lrt.lt/en/news-in-english/19/1154117/is-russia-running-a-coronavirus-disinformation-campaign> (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³⁵ Տե՛ս https://icds.ee/en/assessing-the-russian-disinformation-campaign-during-covid-19/#_edn4 (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

տին հյուսիսային Իտալիա մեկնեց բժշկական փորձագիտական մեծ խումբ: Ռուսաստանի պաշտպանության նախարարության կայքէջում տեղադրվեց ծավալուն տեղեկատվություն այն մասին, որ Ռուսաստանի և Իտալիայի ատոմային, կենսաբանական և քիմիական (NBC) աղետներից պաշտպանության խմբերը ախտահանել են 220.000 քառ. մ ճանապարհահատված, 100 գիշերօթիկ և նույնքան այլ հաստատություններ: Տեղեկատվությունում հատուկ անդրադարձ էր կատարվում իտալացի գեներալ Ջ. Տոտայի երախտագիտության խոսքին. «Իտալիան երբեք չի մոռանա եղբայրական Ռուսաստանի աջակցությունը»³⁶:

Արևմտյան աղբյուրներն այս ամենը ներկայացրին որպես խաղ և շահադիտական մղում՝ Իտալիայում համավարակի ծայրահեղ դրսևորումների քողի ներքո³⁷:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որոշ շահագրգիռ կառույցներ և պետություններ ապատեղեկատվության տարածման և դավադրապաշտական տեսությունների ակտիվ շրջանառման միջոցով փորձում են հանրային կարծիք ձևավորել, որի համար լայնորեն օգտագործում են տեղեկատվական հարթակները և հանրային դեմքերին, որոնք կկարողանան լսարան հավաքել և ազդեցություն ունենալ:

Ընդհանուր գնահատմամբ՝ միջազգային դերակատարների համար համավարակը ծառայեց որպես միջազգային հարաբերություններ վարելու և նոր աշխարհաքաղաքականություն ձևավորելու պարարտ հող: Արևմուտքը, մասնավորապես եվրոպական երկրները, հակված են Չինաստանի և Ռուսաստանի՝ կորոնավիրուսի համատեքստում վարած տեղեկատվական քաղաքականությունը որակել քարոզչություն ընդդեմ Արևմուտքի, որը լուրջ տեղեկատվական սպառալիք է՝ ուղղված արևմտյան արժեհամակարգի և ժողովրդավարական ինստիտուտների դեմ: Ռուսաստանը իր հերթին համավարակն օգտագործեց ՆԱՏՕ-ի կազմը պառակտելու և կառույցի դիրքերը թուլացնելու համար, ԵՄ-ի միջազգային դերը նվազեցնելու համար՝ ի նպաստ Եվրասիական տնտեսական միության (ԵԱՏՄ) տարածաշրջանային դերի ու նշանակության բարձրացման, միջազգային հանրության պարագայում էլ՝ արևմտյան ժողովրդավարությունների ոչ կենսունակ լինելու և «արևմտյան էլիտայի տիրանիան» ի ցույց դնելու համար:

Միաժամանակ նկատում ենք, որ Ռուսաստանի «հակաարևմտյան կեցվածքը» կորոնավիրուսի համատեքստում ունի մի շարք առանձնահատկություններ: Նախ և առաջ, Ռուսաստանի կողմից ապատեղեկատվության տարածումը միջազգային մեդիա հարթակներում նպատակ է հետապնդում ցույց տալ առողջապահական ճգնաժամի հաղ-

³⁶ https://eng.mil.ru/en/news_page/country/more.htm?id=12289590@egNews (վերջին մուտք՝ 09.09.2021):

³⁷ Տե՛ս <https://jamestown.org/program/russian-motives-behind-helping-italys-coronavirus-response-a-multifaceted-approach/> (վերջին մուտք՝ 10.09.2021):

թահարման ուղղությամբ ժողովրդավարական երկրների որդեգրած գործիքակազմի անարդյունավետությունը³⁸: Բացի այդ, Ռուսաստանը շահարկում էր Արևմուտքում համավարակի ահագնացող տեմպերը և մարդկային կորուստների մեծ թիվը: Մյուս կողմից՝ ապատեղեկատվության և դավադրապաշտական տեսությունների տարածումը արևմտյան հասարակությունների շրջանում կյւրախուսեր վտանգավոր անհանգստություն, որը կծներ անվստահություն սեփական կառավարությունների նկատմամբ և կխարխլեր արդյունավետ երկխոսությունը նրանց միջև: Բացի դրանից, հնարավորության դեպքում համավարակը կօգտագործվեր արևմտյան պատժամիջոցները թուլացնելու համար՝ հաշվի առնելով այն տնտեսական ցնցումները, որոնք կանխատեսվում էին համավարակի ողջ ընթացքում և դրանից հետո:

Չինաստանը, որտեղ, ըստ պաշտոնական տեղեկությունների, սկիզբ առավ և տարածվեց կորոնավիրուսային վարակը, համեմատաբար քիչ հնարավորություններ ուներ համավարակը օգտագործելու սեփական քաղաքական շահերն առաջ մղելու նպատակով: Մեր գնահատմամբ՝ Չինաստանի ներգրավվածությունը միջազգային ապատեղեկատվության տարածման գործում հիմնականում պաշտպանական բնույթ ուներ: Չինաստանը պաշտպանվում էր միջազգային քննադատությունից՝ կորոնավիրուսը չկառավարելու անկարողության համար, որի պատճառով այն վերածվեց դարի մարտահրավերի: Միևնույն ժամանակ՝ Չինաստանը պաշտպանվում էր Արևմուտքի մեղադրանքներից՝ համավարակի դեմ պայքարում իրեն բնորոշ բռնի վարչաձև կիրառելու համար, որը դիտվում էր որպես մարդու իրավունքների և ազատությունների կոպտագույն խախտում:

Միջազգային այսօրինակ շահարկումների պայմաններում հասարակությունները դառնում են տեղական ու միջազգային չպարզաբանված, չհստակեցված և գերմանիպուլյատիվ լրատվության ուղղակի ու անուղղակի սպառողներ: Դա նպաստում է համաշխարհային իրողությունների մասին որոշակի պատկերացումներ ունենալու, համապատասխանաբար նաև՝ որոշակի վարքագիծ դրսևորելու համար, որը անորակ, չպարզաբանված և շինծու տեղեկատվության պայմաններում չի կարող գործել ի շահ հասարակության և պետության զարգացման: Այս պարագայում հասարակություններին մնում է դառնալ դիմացկուն և գրագետ տեղեկատվության դաշտում և հնարավորինս զգոն՝ տեղեկատվությունը որպես գիտելիք ընկալելու ճանապարհին:

ВИКТОРИЯ МЕЛКОНЯН – Теории заговора в основе обсуждения COVID-19. – Не до конца выясненные, заведомо управляемые, недостоверные

³⁸ Տե՛ս <https://tass.com/economy/1140679> (վերջին մուտք՝ 10.09.2021): Նաև՝ https://www.gmfus.org/blog/2020/04/09/transatlantic-take-360-how-are-china-and-russia-responding-and-capitalizing?utm_source=email&utm_medium=email&utm_campaign=ww%202020-04-15 (վերջին մուտք՝ 10.09.2021):

теории заговора представляют собой настоящие вызовы в контексте современного антикризисного управления и его преодоления.

Параллельно, роль информационных технологий возрастает во всех сферах жизни человека, и, следовательно, от качества информационных технологий зависит качество человеческих ресурсов, а также уровень развития современных обществ и перспектив дальнейшей эволюции. Одним из ярких примеров является получившая распространение в условиях COVID-19 дезинформация, так же тесно связанные с ней теории заговора, которые плетутся вокруг различных международных и местных акторов. В данной работе представлен международный опыт-теория, демонстрирующий антинаучность теорий заговора и указывает на негативное влияние таких теорий на формирование общественного мнения и управляемость поведения.

Ключевые слова: *COVID-19, дезинформация, теории заговора, информация, социальные сети, внешняя политика*

VIKTORYA MELKONYAN – *Conspiracy Theories in the Core of Discussion about COVID-19.* – Partially justified, intentionally directed and unreliable conspiracy theories are real challenges on the way to control and overcome modern crises. In parallel, the role of information technologies is growing in the all spheres of human lives, which means that the quality of information and technologies predetermines the quality of human resources, accordingly also the level of development of modern societies and the perspectives of their future evolution. The brilliant example may serve actively disseminated disinformation along with conspiracy theories in time of Covid-19, which is linked to different international and local actors. The article discusses the theory and practice of anti-scientific conspiracy theories and stresses the negative influence of such theories on formation of public thinking and direction of public behavior.

Key words: *COVID-19, disinformation, conspiracy theories, information, social media, foreign policy*

AZERBAIJAN: DIVERSIONARY WAR THEORY QUANTITATIVE ANALYSIS

HENRIK SERGOYAN, VAHAN MARTIROSYAN,
GRIGOR BEZIRGANYAN

The conflict between Armenia and Azerbaijan in Nagorno-Karabakh is one of the most intractable interstate in the Post-Soviet region. As such, analysis of the factors underlying the conflict has captured the attention of political scientists and pundits alike. Deemed largely a frozen conflict since the mid-1990s, speculations currently abound concerning reasons behind sporadic and large-scale flare-ups since 2015. One line of reasoning leverages the concept of “diversionary war theory,” which states that interstate warfare is often initiated by the incumbent leadership of at least one party to the conflict that is facing strong domestic pressure, with the goal of creating a rally around the flag effect and proving leadership competence. In particular, many posit that increasing fighting, most notably exemplified by the April 2016 clashes and the 44-day war in 2020, is a direct consequence of declining oil prices and the resulting economic woes in Azerbaijan. We set out to examine this theory using through a data scientific approach, employing proxy indicators for economic and social stability, oil price fluctuations, and diplomacy-warfare dynamics surrounding the Nagorno-Karabakh issue. Since the proliferation of mass media and advanced machine learning algorithms for natural language processing, we have the capacity to generate granular and nuanced insights concerning conflict dynamics, using open - source intelligence such as news or social media. As such, we leverage the Global Database of Events Language and Tone (GDELT) to quantify relative levels of diplomacy, warfare and social unrest. Our research shows a stark shift in the relationship between conflict dynamics and the economic situation in Azerbaijan before and after 2014. After 2014, warfare and diplomacy dynamics had a strong negative correlated with the difference between the breakeven oil price set by the government of Azerbaijan to balance its budget and the price of oil in international markets.

Keywords: *Nagorno-Karabakh conflict, diversionary war theory, mass media, oil price, machine learning, natural language processing*

Background

According to the theory of diversionary war, adverse domestic conditions may motivate leaders to divert public discontent and galvanize support (Rally Round the Flag Syndrome) by initiating armed confrontations, often against ethnic minorities [1]. The theory gains traction for natural resource rich and capital scarce developing economies that are vulnerable to fluctuations in commodity markets and impacts of the Dutch Disease Syndrome [2]. Collective wisdom among elites in these authoritarian governments based on networks of patron – client relationships financed through hydrocarbon rents contends that

progressive economic reforms and economic diversification risk destabilizing existing power structures. During sustained economic downturns they instead opt to divert attention towards minorities or external forces, presenting them as the primary culprits for hardship [3].

As presented in Table 1 Azerbaijan is a consolidated authoritarian regime and petrostate, embroiled in an intractable conflict with ethnic Armenians that claim their right for self – determination [4][5][6]. Episodic evidence corroborates the oft – cited theory that Azerbaijan uses the conflict in Nagorno-Karabakh as a diversion from domestic discontent. For example, the April 2016 clashes – on of the most violent since 1994 – took place after Brent crude prices fell below the breakeven fiscal oil price for Azerbaijan for an unprecedented 372 consecutive days, and precisely 1 day before the publication of the Panama Papers. The Panama Papers were the largest ever leak in financial documents, and prominently featured the illicit offshore holdings of the Aliyev family, worth billions of US dollars [7]. The revelations risked exacerbating economic discontent but were largely overlooked domestically as a result of unprecedented clashes on the line of contact. Conditions were similar in 2020, as oil prices reached record lows and the public began voicing widespread discontent concerning the economy. Heavy skirmishes took place along the border of the Republic of Armenia in July 2020, and full – scale war broke out in September 27, 2020.

Table 1

Consolidated authoritarian regime and petrostate

Criteria	Rank	Source
Corruption	126 180	Transparency International
Democracy	146/167	Economist Intelligence Unit
Press Freedom	168/179	Reporters without borders

This paper presents a quantitative analysis of factors underlying this theory. It leverages a novel multi – disciplinary approach that cross – examines conventional economic indicators with unconventional data concerning diplomacy and warfare, obtained by applying Natural Language Processing models on multi – language online news media. The chosen methodology is mathematically objective and completely reproducible – contentions that are difficult to make for a vast majority of scholarship concerning ethnic conflicts.

This paper presents a quantitative analysis of factors underlying this theory. It leverages a novel multi-disciplinary approach that cross-examines conventional economic indicators with unconventional data concerning diplomacy and warfare, obtained by applying Natural Language Processing models on multi-language online news media. The chosen methodology is mathematically objective and completely reproducible-contentions that are difficult to make for a vast majority of scholarship concerning ethnic conflicts.

The section entitled Quantifying Diplomacy and Warfare will describe the unconventional data used to measure the intensity of diplomacy and warfare in the Nagorno-Karabakh conflict, as well as the methodology employed to obtain this data. The section entitled Economic Trends in Azerbaijan will explore economic conditions in Azerbaijan over the last decade. The section entitled Economy, Diplomacy and Warfare will cross – examine data and trends described in the previous two sections. Finally, the section entitled Conclusion will summarize key insights and outline upcoming research in quantitative analysis of the Nagorno-Karabakh conflict.

Quantifying Diplomacy and Warfare

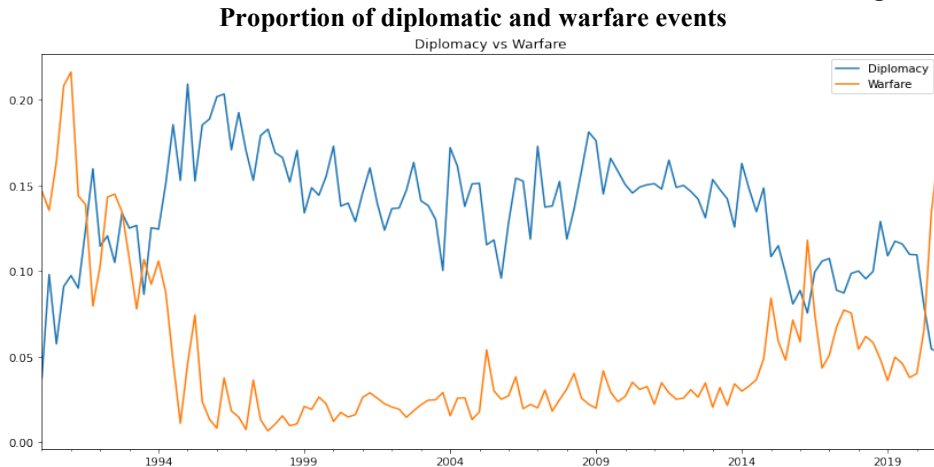
To obtain granular quantitative indicators for abstract concepts such as diplomacy and warfare, we implement a methodology based on extracting structured knowledge from online news media. The Global Database of Events, Language, and Tone (GDELT), is the world’s largest event – centered database. It crawls over hundreds of thousands of news articles from around the world every day and uses robust Natural Language Processing models to extract events, themes, locations, organizations, people and sentiment. For each event, GDELT provides variables such as event type, nations involved in the event, event location, event date, etc. To conduct our analysis, we query the GDELT event database for all events recorded between Armenia and Azerbaijan, grouping them into two groups – *diplomacy* and *warfare*. In table 3 we present the event types which were used for our analysis.

Table 3

Diplomacy and warfare	
Diplomacy	Warfare
Appeal to others to meet or negotiate	Fight with artillery and tanks
Demand meeting negotiation	Fight with small arms and light weapons
Engage in negotiation	Employ aerial weapons
Discuss by telephone	Threaten conventional attack
Express intent to meet or negotiate	Threaten with military force
Meet at a third location	Threaten occupation
Sign formal agreement	Threaten unconventional violence
	Mobilize or increase armed forces
	Use conventional military force
	Use unconventional violence
	Engage in mass killings
	Kill by physical assault

Our metric for the level of diplomacy or warfare is the proportion of daily events between Armenia and Azerbaijan that fall into each of the categories above. Figure 1 represents the time series trend of those two categories starting from 1991 to 2021. The graph is remarkably consistent with the actual dynamics of the conflict, clearly showing an escalation in violence after 2014, after 20 years of relative stability when diplomacy dominated the agenda.

Figure 1

Economic Trends in Azerbaijan

We require highly granular data to describe the state of the economy of Azerbaijan. Given its overwhelming reliance on the price of crude oil, we have chosen the difference between the price of Brent crude and the annual fiscal breakeven oil price set by Azerbaijan as our proxy for the state of the economy of Azerbaijan.

As described by Antidze M., & Bagirova N. the Azerbaijani economy is heavily reliant on oil revenues [8]. The green line in *Figure 2* denotes the spot price for Brent crude. The blue line in *Figure 2* denotes the price of oil that the government of Azerbaijan requires to balance its budget [9]. The orange line denotes the difference between the green and blue lines. This figure clearly illustrates that the government of Azerbaijan did not face extended periods of negative breakeven differences until after 2014.

Figure 2

Brent Crude Prices and Azerbaijani Fiscal Breakeven Price Benchmark

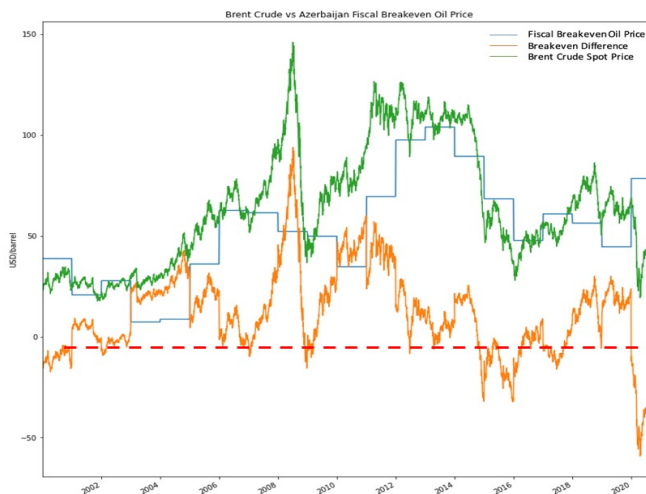

Figure 3

Time-series trend of CPI and GDP measures in Azerbaijan

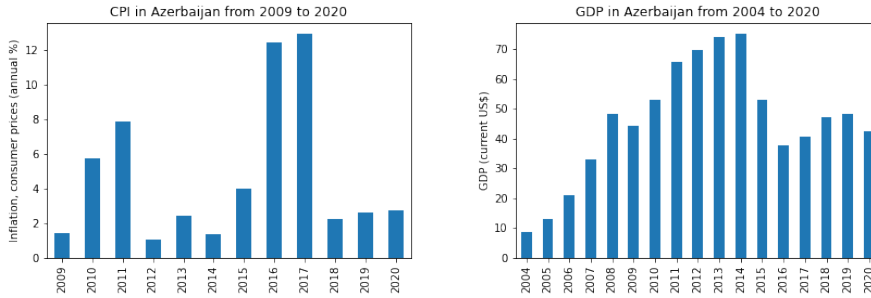

Figure 3 illustrates the effect of falling oil prices on the economy of Azerbaijan [10]. In particular, as presented in Figure 2, the year of 2014 became the cut-off point after which Azerbaijan periodically has experienced negative breakeven difference. Therefore, it becomes clear the huge jump of consumer price index and drastic decrease of GDP in Azerbaijan after 2014.

Furthermore, according to the World Bank, the economic decline resulted in increasing poverty levels between 2014 and 2020. Record – low oil prices and COVID – 19 related quarantine measures pushed poverty headcounts higher still and the trend is expected persist in the forceable future. Migration rates to Russia are a commonly cited proxy for poverty levels in the South Caucasus [11]. The figures in Table 4 show that migration from Azerbaijan to Russia increased by 17% between 2016 and 2019.

Table 4

Active Migrant Application from South Caucasus

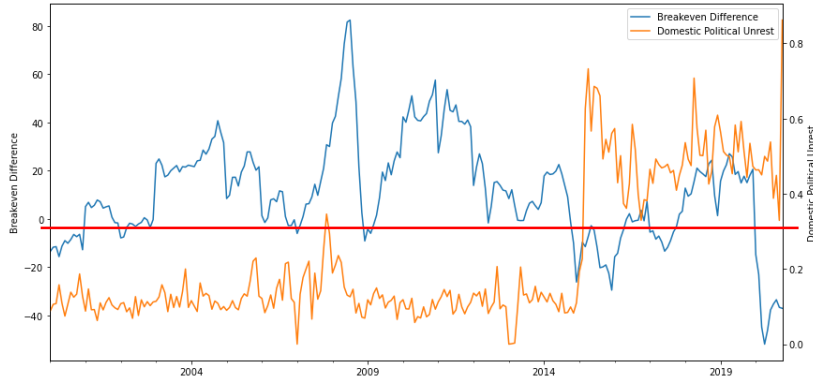
Number of Active Migrant Applications to Russia				
	2016	2017	2018	2019
Azerbaijan	594902	633765	650080	694551
Armenia	631746	657648	641618	634336
Georgia	41603	47687	47341	51926

Figure 4 illustrates a step-like increase in the level of domestic political unrest following the drastic drop of the oil price fiscal breakeven difference below zero in late 2014. The peak in political unrest between 2015 and 2016 coincides with high consumer price inflation figures for those years (Figure 3). Unrest declined after 2016, but never returned to pre-2014 figures. It is still prone to spike as breakeven differences dip below or approach zero.

The oil price fiscal breakeven difference is a decisive factor in the economic and socio – political stability and welfare of Azerbaijan. It is also a uniquely reliable and granular time series, that enables robust analysis of trends. We will therefore use it as a proxy indicator and study its relationship with *warfare* and *diplomacy* in the Nagorno-Karabakh conflict, to determine whether empirical evidence suggests the diversionary theory of war hypothesis.

Figure 4

Breakeven Difference and Domestic Political Unrest before and after 2014

Economy, Diplomacy and Warfare

Figure 3 illustrates the relationship between diplomacy in the NKR conflict and the oil price breakeven difference. Figure 4 illustrates the relationship between warfare in the NKR conflict and the oil price breakeven difference.

Figure 5

Oil Price Breakeven Difference and Diplomacy

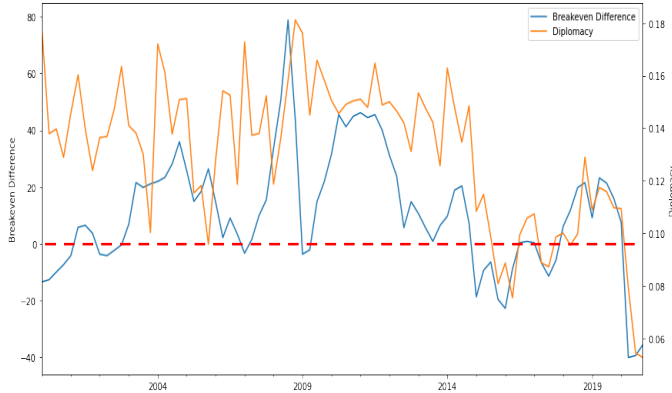
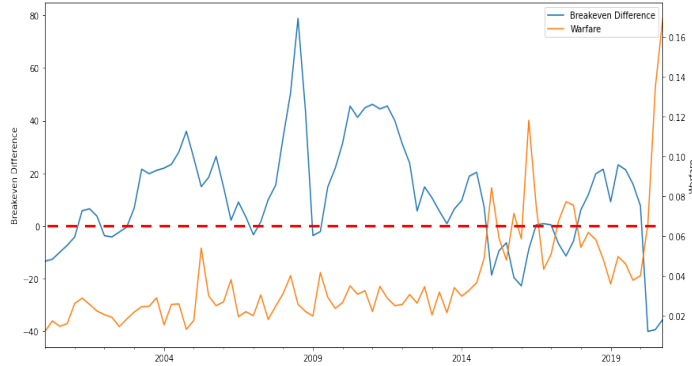

Figure 6

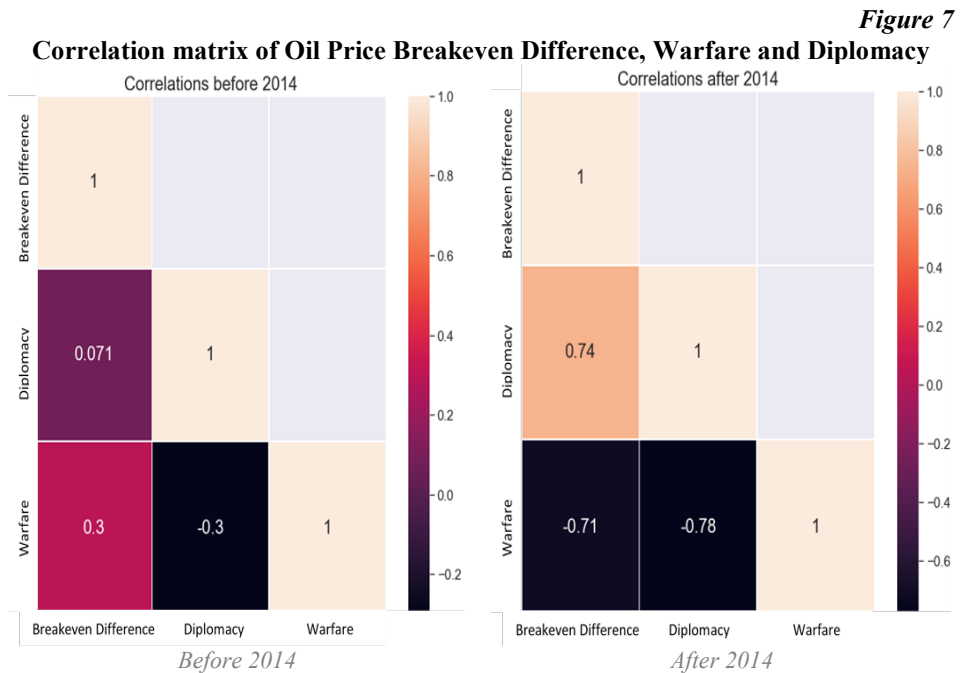
Oil Price Breakeven Difference and Warfare

These figures illustrate that after 2014, the oil price breakeven difference has a strong positive relationship with diplomacy and a strong negative relationship with warfare. *Figure 7* provides correlations between said indicators for the time periods before and after 2014.

Since Azerbaijan is a price taker in the oil markets, correlations between oil prices and diplomacy or warfare in Nagorno-Karabakh indicate a one-way direct or indirect impact of oil markets on the Nagorno- Karabakh conflict. *Figure 7* shows the heatmap of correlation matrix described above. The primary insights obtained from these heatmaps are as follows:

- Correlation between oil price breakeven difference and diplomacy grew from 0.071 before 2014 to 0.74 after 2014. This shift is significant since in the oil price breakeven difference went from having negligible influence on changes in the intensity of diplomatic efforts before 2014, to explaining 74% of linear change in the intensity of diplomatic efforts after 2014.
- Correlation between oil price breakeven difference and warfare flipped from 0.3 before 2014 to -0.71 after 2014. The shift from positive to negative correlation may implying strategic changes in the decision – making rationale of the Azeri leadership and can be investigated further.
- Correlation between warfare and diplomacy strengthened from -0.3 before 2014 to -0.78 after 2014.

Conclusion

Empirical evidence in the previous sections indicates that in the period after 2014, economic conditions within Azerbaijan were closely related to the dynamics of diplomacy and warfare in the Nagorno-Karabakh conflict. The oil price fiscal breakeven difference, our proxy for economic conditions in Azerbaijan, has a strong positive impact on diplomacy and a strong negative impact on warfare. The Nagorno-Karabakh region is devoid of any oil or gas reserves, meaning that the impact of oil prices on conflict dynamics cannot be motivated by direct economic gains. Furthermore, empirical evidence is in line with the theoretical foundations of diversionary war theory as well as episodic evidence of Azerbaijan's pursuit of diversionary war on the strategic level. This intersection of theoretical, episodic and empirical evidence makes a strong case to move beyond *big data* and conduct a *thick data* analysis of Azerbaijan's economic reliance on hydrocarbon resources and the destabilizing impact it might have in the South Caucasus and beyond.

The paper also demonstrates a reliable methodology for applying Natural Language Processing and time series analysis to explore topics in conflict studies, geopolitics and international relations. By employing deep learning models for topic classification and machine translation to process vast quantities of unstructured open source news media, we quantify abstract phenomena such as diplomacy and warfare and enable data – driven, evidence – based research that transcends human biases and cognitive limitations for processing vast amounts of multi – language text. Our methodology is scalable and easily adaptable to different contexts and we can leverage it to develop tools that track international conflicts real - time. By leveraging other economic, political and social indicators in our methodology, we can also develop tools that help forecast short – term developments in geopolitical trends around the world.

The methodology introduced herein illustrates techniques to build granular proxy metrics that describe the frequency and magnitude of a standardized taxonomy of political events. Such metrics can be further leveraged to build frequency - severity models, with inspiration from the Loss - Distribution Approach prevalent in quantitative modelling of Operational Risk. The capacity to reliably track similar risk metrics in granular time increments may help geopolitical stakeholders overcome shortcomings stemming from bounded rationality and bias, and engage in decision - making that is more data - driven and evidence based.

References

1. Sobek, D. (2007). Rallying Around the Podesta: Testing Diversionary Theory Across Time. In *Journal of Peace Research* (Vol. 44, Issue 1, pp. 29–45). SAGE Publications. <https://doi.org/10.1177/0022343307072178>
2. CORDEN, W. M. (1984). BOOMING SECTOR AND DUTCH DISEASE ECONOMICS: SURVEY AND CONSOLIDATION *. In *Oxford Economic Papers* (Vol. 36, Issue 3, pp. 359–380). Oxford University Press (OUP). <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a041643>
3. Kanat, K. (2014). Diversionary Foreign Policy in Authoritarian States: The Use of Multiple Diversionary Strategies by Saddam Hussein during the Gulf War. In *Journal of Strategic Security* (Vol. 7, Issue 1, pp. 16–32). University of South Florida Libraries. <https://doi.org/10.5038/1944-0472.7.1.2>
4. Transparency International. (n.d.). Azerbaijan Country Data. Retrieved February 22, 2022, from <https://www.transparency.org/en/countries/azerbaijan>
5. Democracy Index 2019 A year of democratic setbacks and popular protest. (2020). The Economist Intelligence Unit. <http://www.eiu.com/Handlers/WhitepaperHandler.ashx?fi=Democracy-Index2019.pdf&mode=wp&campaignid=democracyindex2019>
6. Reporters Without Borders. (n.d.). 2020 World Press Freedom Index. Retrieved February 23, 2022 from <https://rsf.org/en/ranking>
7. International Consortium of Investigative Journalists. (n.d.). The Panama Papers: Exposing the Rogue Offshore Finance Industry. Retrieved November 22, 2020, from <https://www.icij.org/investigations/panama-papers/>
8. Antidze M., & Bagirova, N. (2019, August 6). Azerbaijan targets petrochemicals in push to reduce reliance on oil and gas. Reuters. <https://www.reuters.com/article/azerbaijan-petrochemicals-idUSL8N25249J>
9. FRED Economic Data. (n.d.). Breakeven Fiscal Oil Price for Azerbaijan. Retrieved November 22, 2020 from <https://fred.stlouisfed.org/series/AZEPZPIOILBEGUSD>
10. Trading Economics. (n.d.). Azerbaijan. Retrieved November 22, 2020 from <https://tradingeconomics.com/azerbaijan/rating>
11. Федеральная служба государственной статистики. (n.d.). Демография. Retrieved November 22, 2020 from <https://rosstat.gov.ru/folder/12781>

ՀԵՆՐԻԿ ՍԵՐԳՈՅԱՆ, ՎԱՀԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ, ԳՐԻԳՈՐ ԲԵԶԻՐԳԱՆ-ՅԱՆ – Աղբրեջան. ղիվերսիոն պատերազմի տեսության քանակական վերլուծություն – Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությունը հետխորհրդային տարածաշրջանի ամենաբարդ հիմնահարցերից է: Հակամարտության հիմքում ընկած գործոնների վերլուծությունը արժանացել է քաղաքագետների և փորձագետների ուշադրությանը: 1990-ականների կեսերից ի վեր հիմնականում սառեցված հակամարտության պատճառները 2015 թվականի սրացումից հետո բազմաթիվ քննարկումների առիթ դարձան: Դրանցից մեկի նյութը «ղիվերսիոն պատերազմի տեսության» հայեցակարգն է, որտեղ նշվում է, որ միջպետական պատերազմը հաճախ սկսվում է հակամարտության առնվազն մեկ

կողմի գործող դեկլարացիայի կողմից: Վերջինս, բախվելով ներքին ուժեղ ճնշման, նպատակ ունի համախմբել ժողովրդին և ամրապնդել իշխանության իրավասությունը: Մասնավորապես, շատերը կարծում են, որ աճող լարվածությունը, որոնցից առավել ուշագրավ են 2016 թվականի ապրիլյան բախումները և 2020 թվականի 44-օրյա պատերազմը, Ադրբեջանում նավթի գների անկմամբ պայմանավորված տնտեսական խնդիրների ուղղակի հետևանքն է: Հռչակվածում այս տեսությունը քննվում է տվյալների վերլուծության միջոցով՝ օգտագործելով տնտեսական և սոցիալական կայունության, նավթի գների տատանումների և Լեռնային Ղարաբաղի հիմնախնդրի շուրջ դիվանագիտական-պատերազմական դինամիկան: Զանգվածային լրատվության միջոցների տվյալների և բնական լեզվի մշակման արդիական մեթոդայական ալգորիթմների միջոցով հնարավորություն ունենք ստեղծելու կոնֆլիկտների դինամիկայի վերաբերյալ հստակ և մանրամասն պատկերացումներ՝ օգտագործելով հանրությանը հասանելի տվյալները, ինչպիսիք են նորությունները կամ սոցիալական մեդիան: Որպես այդպիսին օգտագործում ենք Global Database of Events Language and Tone (GDELT) –ը՝ դիվանագիտության, պատերազմի և ներքին խռովության հարաբերական մակարդակները չափելու համար: Հետազոտությունը ցույց է տալիս 2014 թվականից առաջ և հետո Ադրբեջանում հակամարտությունների դինամիկայի և տնտեսական իրավիճակի միջև փոխհարաբերությունների կտրուկ փոփոխություն: 2014 թվականից հետո պատերազմի և դիվանագիտության դինամիկան ուժեղ և բացասաբար փոխկապակցված է եղել Ադրբեջանի կառավարության կողմից սահմանված նավթի նվազագույն գնի և տվյալ տարվա նավթի շուկայական գնի տարբերության հետ:

Բանալի բառեր – *Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտություն, դիվերսիոն պատերազմի տեսություն, զանգվածային լրատվության միջոցներ, նավթի գին, մեթոդայական ուսուցում, բնական լեզվի մշակում*

ГЕНРИК СЕРГОЯН, ВААН МАРТИРОСЯН, ГРИГОР БЕЗИРГАНЯН – *Азербайджан: Количественный анализ теории диверсионной войны.* – Конфликт между Арменией и Азербайджаном в Нагорном Карабахе является одним из самых трудноразрешимых межгосударственных на постсоветском пространстве. Таким образом, анализ факторов, лежащих в основе конфликта, привлёк внимание как политологов, так и экспертов. Конфликт, считавшийся в основном замороженным с середины 1990-х годов, в настоящее время изобилует предположениями о причинах спорадических и крупномасштабных вспышек с 2015 года. действующим руководством по крайней мере одной стороны конфликта, которая сталкивается с сильным внутренним давлением, с целью создать эффект сплочения вокруг флага и доказать компетентность руководства. В частности, многие утверждают, что усиление боевых действий, наиболее ярким примером которого являются столкновения в апреле 2016 года и 44-дневная война в 2020 году, является прямым следствием снижения цен на нефть и вызванных этим экономических проблем в Азербайджане. Мы решили изучить эту теорию, используя научный подход к данным, используя косвенные индикаторы экономической и социальной стабильности, колебания цен на нефть и динамику дипломатических войн, связанных с проблемой Нагорного Карабаха. С распространением средств массовой информации и передовых алгоритмов машинного обучения для обработки

естественного языка у нас появилась возможность генерировать детализированные и детальные сведения о динамике конфликтов, используя разведанные из открытых источников, такие как новости или социальные сети. Таким образом, мы используем Глобальную базу данных языка и тона событий для количественной оценки относительных уровней дипломатии, военных действий и социальных волнений. Наше исследование показывает резкий сдвиг в отношениях между динамикой конфликта и экономической ситуацией в Азербайджане до и после 2014 года. После 2014 года динамика военных действий и дипломатии имела сильную отрицательную корреляцию с разницей между безубыточной ценой на нефть, установленной сбалансировать свой бюджет и цену на нефть на международных рынках.

Ключевые слова: *нагорно-карабахский конфликт, теория диверсионной войны, СМИ, цена на нефть, машинное обучение, обработка естественного языка*

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

1. **Գեղամ Պետրոսյան** – պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր, ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների ֆակուլտետի ղեկավար
Гегам Петросян – доктор исторических наук, профессор, декан факультета международных отношений ЕГУ
Gegham Petrosyan – Sc. D. in History, Professor, Dean of the Faculty of International Relations, YSU
Էլ. փոստ՝ gegham.petrosyan@ysu.am
2. **Մարութ Վարդազարյան** – պատմական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ միջազգային հարաբերությունների և դիվանագիտության ամբիոնի դոցենտ
Марут Вардазарян – кандидат исторических наук, доцент кафедры международных отношений и дипломатии ЕГУ
Marut Vardazaryan – PhD, Associate Professor at the Chair of International Relations and Diplomacy, YSU
Էլ. փոստ՝ marutvardazaryan@ysu.am
3. **Աշոտ Ենգոյան** – քաղաքական գիտությունների դոկտոր, ԵՊՀ քաղաքագիտության ամբիոնի պրոֆեսոր
Ашот Енгоян – доктор политических наук, профессор кафедры политологии ЕГУ
Ashot Engoyan – Sc. D. in Political Sciences, Professor of the Chair of Political Science, YSU
Էլ. փոստ՝ ashotyengoyan@ysu.am
4. **Սերգեյ Խատունով** – տնտեսագիտության թեկնածու, Հայաստանում Ռուսական տարածաշրջանային ակադեմիայի պրոռեկտոր, պահեստի սպա
Сергей Хатунов – кандидат экономических наук, проректор Российской региональной академии в Армении, офицер запаса
Sergei Khatunov – PhD in Economics, Vice-rector of the Russian Regional Academy in Armenia, Reserve Officer
5. **Նվարդ Մելքոնյան** – սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի դոցենտ
Нвард Мелконян – кандидат социологических наук, доцент кафедры социальной работы и социальных технологий ЕГУ
Nvard Melkonyan – PhD, Associate Professor at the Chair of Social Work and Social Technologies, YSU
Էլ. փոստ՝ nvard.melkonyan@ysu.am
6. **Յուլիանա Մելքումյան** – սոցիոլոգիական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ սոցիալական աշխատանքի և սոցիալական տեխնոլոգիաների ամբիոնի դոցենտ
Юлиана Мелкумян – кандидат социологических наук, доцент кафедры социальной работы и социальных технологий ЕГУ
Yuliana Melkumyan – PhD, Associate Professor at the Chair of Social Work and Social Technologies, YSU
Էլ. փոստ՝ yulianamelkumyan@ysu.am, yulianamelkumyan@yahoo.com
7. **Վիկտորյա Մելքոնյան** – ԵՊՀ քաղաքագիտության ամբիոնի սապիրանտ
Виктория Мелконян – аспирантка кафедры политологии ЕГУ
Viktorya Melkonyan – PhD student at the Chair of Political Science, YSU
Էլ. փոստ՝ melkonyanviktorya@gmail.com

8. **Հենրիկ Սերգոյան** – Մյունխենի տեխնիկական համալսարանի մաթեմատիկական գիտական տվյալների ծրագրի մագիստրոս
Генрик Сергоян – магистр математики в науке о данных Мюнхенского технического университета
Henrik Sergoyan – Master of Arts in Mathematics in Data Science of the Technical University of Munich
Էլ. փոստ՝ henriksergoyan@gmail.com
9. **Վահան Մարտիրոսյան** – Լոնդոնի համալսարանական քոլեջի բակալավր
Ваан Мартиросян – бакалавр Университетского колледжа Лондона
Vahan Martirosyan – Bachelor of University College London
Էլ. փոստ՝ martirosyanvahan@gmail.com
10. **Գրիգոր Բեզիրգանյան** – Մյունխենի տեխնիկական համալսարանի մագիստրոս
Григор Безирганян – магистр Мюнхенского технического университета
Grigor Bezirganyan – Master of Arts of the Technical University of Munich
Էլ. փոստ՝ grigor.bezirganyan@tum.de

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ * СОДЕРЖАНИЕ * CONTENTS

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ INTERNATIONAL RELATIONS

- Պեղաս Պետրոսյան** – Զառյալ միության պետությունների շահերի բախումը Անդրկովկասում (Հայաստանը Կոստանդնուպոլսի խորհրդածողովի նախօրեին, 1918 թ. մարտ - հունիս)..... 3
- Гегам Петросян** – Конфликт интересов государств Четверки в Закавказье (Армения накануне Константинопольской конференции, март-июнь 1918 г.)
- Gegham Petrosyan** – Conflict of Interests of the Central Powers in Transcaucasia (Armenia on the Eve of the Constantinople Conference, March-June 1918)
- Մարութ Վարդազարյան** – Ռուս-ուկրաինական ռազմական հակամարտությունը և Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության դիվերսիֆիկացման հրամայականները 15
- Марут Вардазарян** – Российско-украинский военный конфликт и императивы диверсификации внешней политики Республики Армения
- Marut Vardazaryan** – Russia-Ukraine Military Conflict and Imperatives of Diversification of Armenia’s Foreign Policy

ՔԱՂԱՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ПОЛИТОЛОГИЯ POLITICAL SCIENCE

- Աշոտ Ենգոյան** – Ուկրաինական ճգնաժամը որպես երկբևեռ աշխարհին անցումն արագացնելու գործոն (ռուս.)..... 26
- Ашот Енгоян** – Украинский кризис как фактор ускорения перехода к двухполярному миру
- Ashot Yengoyan** – The Ukrainian Crisis as a Factor in Accelerating the Transition to a Bipolar World (Rus.)
- Սերգեյ Խատունով** – Մեմետիկ պատերազմ (ռուս.)..... 36
- Сергей Хатунов** – Меметическая война
- Sergei Khatunov** – Memetic Warfare (Rus.)
- Նվարդ Մելքոնյան, Յուլիանա Մելքումյան** – COVID-19 համավարակի ընթացքում վարքագծի փոփոխության հաղորդակցությունները..... 46
- Нвард Мелконян, Юлиана Мелкумян** – Коммуникации изменения поведения во время COVID-19
- Nvard Melkonyan, Yuliana Melkumyan** – Behavior Change Communications during COVID-19

Չիկոտրյա Մեղրոնյան – Դավադրապաշտական տեսությունները COVID-19 համավարակի քննարկման առանցքում.....	59
Виктория Мелконян – Теории заговора в основе обсуждения COVID-19	
Viktorya Melkonyan – Conspiracy Theories in the Core of Discussion about COVID-19	
Հենրիկ Սերգոյան, Վահան Մարտիրոսյան, Գրիգոր Բեզիրգանյան – Ադրբեջան. դիվերսիոն պատերազմի տեսության քանակական վերլուծություն (անգլ.).....	73
Генрик Сергоян, Ваан Мартиросян, Григор Безирганян – Азербайджан: Количественный анализ теории диверсионной войны (англ.)	
Henrik Sergoyan, Vahan Martirosyan, Grigor Bezirganyan – Azerbaijan: Diversionary War Theory Quantitative Analysis	
Տեղեկություններ հեղինակների մասին.....	84
Сведения об авторах	
Information about the Authors	

Խմբագրության հասցեն. Երևան, Ալեք Մանուկյան փող., 1
Адрес редакции: Ереван, ул. Алека Манукяна 1
Address: 1, Alex Manoogian str., Yerevan

Կայք՝ journals.ysu.am
Էլ. փոստ՝ ephbanber@ysu.am

Հեռ. 060 710 218, 060 710 219

Հրատարակչական խմբագիր՝
Издательский редактор
Publishing Editor

Արմեն Հովակիմյան
Армен Овакимян
Armen Novakimyan

Վերստուգող սրբագրիչ՝
Контрольный корректор
Proofreader

Գայանե Գրիգորյան
Гаяне Григорян
Gayane Grigoryan

Թողարկման պատասխանատու՝
Ответственный выпуска
Issued by

Հասմիկ Եսայան
Hasmik Yesayan
Hasmik Yesayan

Ստորագրված է տպագրության 11. 07. 2022:
Տպաքանակ՝ 100: Չափսը՝ 70x108 1/16: Թուղթ՝ օֆսեթ:
Տպագրական 5.5 մամուլ: